

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh National Pedagogical University after Abai

ХАБАРШЫ

«Психология» сериясы
Серия «Психология»
Series «Psychology»
№1(66), 2021

Алматы, 2021

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh National Pedagogical University after Abai

ХАБАРШЫ

«Психология» сериясы
Серия «Психология»
Series «Psychology»
№1(66), 2021

Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті

ХАБАРШЫ

«Психология» сериясы,
№1(66), 2021

Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір.
2000 ж. бастап шығады

Бас редактор
психол.ғ.д., проф.
Ж.И. НАМАЗБАЕВА

Бас редактордың орынбасары
психол. ғыл.д., проф.
А.К. Сатова

Жауапты хатшы:
психол. ғыл.к.,
қауымдастырылған профессор м.а.
Б.Д. Жигитбекова

Редакция алқасы:
Халықаралық дифференциалды
психология институтының директоры,
PhD докторы, психол. ғыл.д., проф.

Н.Л. Нагибина (Берлин),
психол.ғ.д., доцент А.Т. Акажанова,
психол.ғ.д., профессор;
Мәскеу мемлекеттік педагогикалық
университетінің Педагогика және
психология факультетінің деканы

Л.А. Григорович,
психол.ғ.д., аль-Фараби атындағы Қазақ
Ұлттық университетінің Жалпы және
қолданбалы психология кафедрасының
профессоры Д.Д. Дүйсенбеков,
психол.ғ.д., М.В. Ломоносов атындағы
Мәскеу мемлекеттік университетінің
Философия кафедрасының профессоры

Г.В. Новикова,
психол.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы
Евразия Ұлттық университетінің
доценті А.С. Нурадинов,
психол.ғ.д., Абай атындағы Қазақ
ұлттық педагогика университетінің
профессоры О.Б. Тапалова,

Техникалық хатшы
п.ғ.м., аға оқытушы Курманбекова М.Б.

© Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті, 2021

Қазақстан Республикасының
мәдениет және ақпарат министрлігінде
2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген
№10103 - Ж

Басуға 28.05.2021 қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 15.75 е.б.т.
Таралымы 300 дана.
Тапсырыс 105.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университетінің
«Ұлағат» баспасы

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

- Улунова А.Е., Гальцова С.В. Гендерные особенности трансляционно-информационного компонента культуры профессионального общения государственных служащих Украины..... 7
- Ulnova A.E., Haltsova S.V. Gender characteristics of the translational-informational component of ukrainian civil servants' professional communication culture
- Улунова А.Е., Гальцова С.В. Украина мемлекеттік қызметкерлерінің кәсіби қарым-қатынас мәдениетінің трансляциялық және ақпараттық компонентінің гендерлік ерекшеліктері
- Ниембаева Г.Б., Толемисова А.Д. Жас офицерлердің мотивациялық ерекшеліктері..... 13
- Ниембаева Г.Б., Толемисова А.Д. Особенности мотивации у молодых офицеров
- Nietbaeva G.B , Tolemissova A.D. Features of motivation in young officers
- Тәжібаев Т.Б., Төлегенова А.С. – Психологиялық-педагогикалық зерттеудегі мағыналық құрылымның қалыптасу феномені..... 18
- Төлегенова А.С. Тажибайев Т.Б. – Феномен смыслообразования в психолого-педагогических исследованиях
- Tolegenova A.S. Tazhibayev T.B. – The phenomenon of meaning formation in psychological and pedagogical research
- Изат М.М., Ошакпаева С.К., Жаппасбаева К.Н. Мектеп жасына дейінгі балаларға дамытушы ойынның тигізетін психологиялық әсері..... 24
- Izat M.M., Oshakpaeva S.K., Zhabbasbayev K.N. Psychological impact of educational games on preschoolers
- Изат М.М., Ошакпаева С.К., Жаппасбаева К.Н. Психологическое воздействие развивающей игры на дошкольников
- Акажанова А.Т., Нурдавлетова З.Н. Особенности психического состояния работников пенитенциарных учреждений..... 28
- Акажанова А.Т., Нурдавлетова З.Н. Жабық мекеме қызметкерлерінің психикалық күйлерінің ерекшеліктері
- Akajanova A.T., Nurdavletova Z.N. Features of the mental state of employees of penitentiary institutions

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ВЕСТНИК

Серия «Психология», №1(66), 2021

Выходит с 2000 года.
Периодичность – 4 номера в год

Главный редактор
д.психол.н., проф. НАМАЗБАЕВА Ж.И.

Зам. главного редактора
д.психол.н., проф. Сатова А.К.

Ответственный секретарь:
к.психол.н.,
и.о. ассоциированного профессора
Жигитбекова Б.Д.

Редакционная коллегия:
директор международного института
Дифференциальной психологии, д. PhD,
д.психол.н., проф.

Нагибина Н.Л. (Берлин),
д.психол.н., доцент Акажанова А.Т.,
д.психол.н., профессор; декан факультета
Педагогики и психологии Московского
государственного педагогического
университета Григорович Л.А.,
д.психол.н., профессор кафедры Общей и
прикладной психологии Казахского
национального университета имени
аль-Фараби Дуйсенбеков Д.Д.,
д.психол.н., профессор кафедры
Философии Московского
государственного университета имени
М.В. Ломоносова Новикова Г.В.,
к.психол.н., доцент Евразийского
национального университета имени
Л.Н. Гумилева Нурадинов А.С.,
д.психол.н., профессор Казахского
национального педагогического
университета имени Абая

Тапалова О.Б.
Техническая секретарь
м.п.н., ст. преподаватель
Курманбекова М.Б.

© Казахский национальный педагогический университет имени Абая, 2021

Зарегистрировано в Министерстве культуры и информации Республики Казахстан
8 мая 2009 г. №10103-Ж

Подписано в печать 28.05.2021.
Формат 60x84 1/8.
Объем 15.75 уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 105.

050010, г. Алматы,
пр. Достык, 13. КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат»
Казахского национального педагогического университета имени Абая

Айтжанова Р.М., Жұмабаева М.А. Оқыту процесінде студенттерде көшбасшылық қасиеттерді қалыптастыру..... 35

Айтжанова Р.М., Жұмабай М.А. Формирование лидерских качеств у студентов в процессе обучения
Aitzhanova R.M. Zhumabaeva M.A. Formation of leadership qualities in students in the learning process

Zykova N.M., Maussymbek Sh.T. Analysis of advantages and disadvantages of remote work..... 40

Зыкова Н.М., Маусымбек Ш.Т. Қашықтан жұмыс істеудің артықшылықтары мен кемшіліктеріне талдау жүргізу

Зыкова Н.М., Маусымбек Ш.Т. Анализ преимуществ и недостатков удаленной работы

Бердалыева А.С., Болтаева А.М. Студенттердің кәсіби қабілеттерінің қалыптасуна әсер ететін факторлар..... 46

Бердалыева А.С., Болтаева А.М. Факторы, влияющие на формирование профессиональных способностей студентов

Berdalyeva A.S., Boltayeva A.M. Factors influencing the formation of students' professional abilities

Абишева Э.Д., Нариман Э. Коммуникативные особенности взаимодействия врачей-гинекологов с клиентами..... 52

Абишева Э.Д., Нариман Э. Гинекологтардың клиенттермен өзара әрекеттесуінің коммуникативті ерекшеліктері

Abisheva E.D., Nariman A. Communicative features of interaction of gynecologists with clients

Каракулова З.Ш., Токтакулинов А.А. Особенности развития эмоционального интеллекта у военнослужащих... 57

Каракулова З.Ш., Токтакулинов А.А. Әскери қызметшілердің эмоционалды интеллектінің даму ерекшеліктері.

Karakulova Z.Sh., Toktakunov A.A. Features of development of emotional intelligence among soldiers.

Мукушева К.М., Тленчиева Н.С. Студенттердегі лидерлік пен эмоционалды интеллекттің өзара байланысы..... 62

Мукушева К.М., Тленчиева Н.С. Взаимосвязь эмоционального интеллекта и лидерства у студентов

Mukusheva K.M., Tlenchieva N.S. The relationship between emotional intelligence and leadership in students

Тәжібаев Т.Б., Бекжүрсін П.Т. Бірлескен іс-әрекеттегі мағына құрылу – тұлғаның эмоционалды интеллектісін дамытудың негізі..... 67

Тәжібаев Т.Б., Бекжүрсін П.Т. Смыслообразование в совместной деятельности как основа развития эмоционального интеллекта личности

Kazakh National Pedagogical National University named after Abai

BULLETIN

«Bulletin KazNPU named after Abai»

Series «Psychology»
№1(66), 2021

Editor in chief
doctor of psychological sciences.,
academician, professor
Zh.I. NAMAZBAYEVA

Deputy Editor-in-Chief
doctor of psychological sciences, professor,
Abai KazNPU **A.K. Satova**

Executive Secretary:
candidate of psychological sciences,
associate professor, Abai KazNPU
B.D. Zhigitbekova

The editorial board members:
director of the International Institute
of Differential Psychology,
doctor PhD, Ph.D. psychologist, professor
N.L. Nagibina (Germany),
doctor of psychological sciences, professor,
Abai KazNPU **A.T. Akazhanova**,
Doctor of Psychological Sciences, Professor;
Dean of the Pedagogy and Psychology
Faculty of Moscow State Pedagogical
University

L.A. Grigorovich,
Doctor of Psychological Sciences, Professor
of the General and Applied Psychology
Department of al-Farabi Kazakh National
University

D.D. Duisenbekov,
Doctor of Psychological Sciences, Professor
of the Philosophy Department of
M.V.Lomonosov Moscow State University

G.V. Novikova,
Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor of L.N. Gumilyov
Eurasian National University

A.S. Nuradinov,
Doctor of Psychological Sciences, Professor
of Abai Kazakh National Pedagogical
University **O.B. Tapalova**,

Technical secretary
master of pedagogy, senior lecturer
M.B. Kurmanbekova

© Kazakh National Pedagogical University
named after Abai, 2021

Registered in the Ministry of Culture and
Information of the Republic of Kazakhstan
8 May 2009 №10103-ZhЖ

Signed in print 28.05.2021.
Format 60x84 1/8

Volume 15.75 teaching and publishing lists
Number of copies 300, Order 105.

050010, Almaty, Dostyk avenue 13,
KazNPU named after Abai

Publishing House "Ulagat" of the Kazakh National
Pedagogical University named after Abai

Tazhibayev T.B., Bekzhursin P.T. Meaning formation in joint activities as a basis for the development of emotional intelligence of the individual

Ниетбаева Г.Б., Шегебай Ж.У. Психолог түлектерінің кәсіби қызметіне бейімделуінің психологиялық аспектілері..... 71

Ниетбаева Г.Б., Шегебай Ж.У. Психологические аспекты адаптации выпускников-психологов к профессиональной деятельности

Nietbaeva G.B., Shegebay Zh.U. Psychological aspects of adaptation of psychology graduates to professional activity

Ташимова Ф.С., Мазитова Д.Е. Жасөспірім шақтағы әлеуметтік мазасыздықтың заманауи теориялары..... 77

Ташимова Ф.С., Мазитова Д.Е. Современные теории социальной тревожности в подростковом возрасте

Tashimova F.S., Mazitova D.E. Modern theories of social anxiety in adolescence

Ниетбаева Г.Б., Кулжабаева С.Ф. Взаимосвязь типа темперамента с уровнем ситуативной, личностной тревожности и проявлением конфликтности личности..... 82

Ниетбаева Г.Б., Кулжабаева С.Ф. Темперамент түрінің ситуациялық, жеке мазасыздық деңгейімен және жеке тұлғаның қатығысының көрінісімен байланысы

Nietbaeva G.B., Kulzhabayeva S.F. The relationship of the type of temperament with the level of situational, personal anxiety and the manifestation of personality conflict

Дакина Г.Т., Жұмақұлова Г.А. ЖОО оқытушыларының кәсіби-тұлғалық қасиеттерінің даму ерекшеліктері..... 88

Дакина Г.Т., Жұмақұлова Г.А. Особенности развития профессионально-личностных качеств преподавателей вуза

Dakina G.T., Zhumakulova G.A. Features of the development of professional and personal qualities of university teachers

Құрмашова А.С., Баймолдина Л.О. Орта жастағы адамдардың әлеуметтік желілерге тәуелділігінің психологиялық аспектілері..... 92

Құрмашова А.С., Баймолдина Л.О. Психологические аспекты зависимости от социальных сетей лиц среднего возраста

Kurmashova A.S., Baymoldina L.O. Psychological aspects of dependence on social networks of middle-aged people

Нұрымов Е, С. Жиенбаева Н. Б. Тірек-қимыл аппараты зақымдалған жеткіншек балаларға сандық білім берудегі артықшылықтар.....	98
Нұрымов Е.С., Жиенбаева Н.Б. Преимущества цифрового образования для подростков с нарушением опорно-двигательного аппарата. Nurymov E., Zhienbaeva N. Advantages of digital education for teenagers with musculosphotal disorders.	
Сатова А.К., Рымжанова Г.Ш. Исследование тревожности у студентов различных специальностей.....	103
Сатова А.К., Рымжанова Г.Ш. Түрлі мамандық студенттеріндегі мазасыздықты зерттеу Satova A.K. Rymzhanova G.Sh. Research on anxiety in students of various specialties	
Ауельбекова Н.Ж., Ахтаева Н.С., Клепиков Д.А. Исследование самооценки, жизнестойкости и удовлетворенности жизнью пожилых людей.....	110
Әуелбекова Н.Ж., Ахтаева Н.С., Клепиков Д.А. A study of self-esteem, vitality and life satisfaction of elderly people. Auyelbekova N.Zh., Akhtaeva N.S., Klepikov D.A. Қарт адамдардың өзін-өзі бағалауды, төзімділігі және өмірге қанағаттануын зерттеу.	
Авторлар туралы мәлімет.....	120
Сведения об авторах	

Білім және ғылым саласындағы бақылау Комитеті Алқасының (2003 жылғы 26 маусым №433-3 ж бұйрығы) шешімі негізінде Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Хабаршы журналының «Психология» сериясын психология ғылымдары бойынша диссертациялардың негізгі ғылыми нәтижелерін жариялайтын басылымдар тізбесіне енгізілгені туралы хабарлайды.

На основании решения Комитета по контролю в сфере образования и науки (приказ №433-3 ж от 26 июня 2003 г.) Вестник КазНПУ им. Абая, серия «Психология» внесен в перечень изданий для публикаций основных научных результатов диссертаций по психологическим наукам.

On the basis of decision of Committee for control in sphere of education and science (order №433-3 ж from June 26.2003) Bulletin of Abai Kazakh national pedagogical university, series «Psychology» is included into the list of issues to publish the basic scientific results of dissertation of psychological sciences.

Улунова А.Е.¹, Гальцова С.В.¹
¹Сумской государственной университет
Сумы, Украина

ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТРАНСЛЯЦИОННО-ИНФОРМАЦИОННОГО КОМПОНЕНТА КУЛЬТУРЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ УКРАИНЫ

Аннотация

Статья посвящена проблеме гендерных особенностей трансляционно-информационного функционального компонента культуры профессионального общения государственных служащих Украины. На основании результатов эмпирического исследования установлено, что культура профессионального общения государственных служащих имеет существенные гендерные отличия по следующим показателям. У государственных служащих-мужчин наиболее распространенным является средний уровень психологической грамотности в профессиональном общении и идентичный уровень психологической компетентности в профессиональном общении. У большинства государственных служащих-женщин психологическая грамотность в профессиональном общении и психологическая компетентность в профессиональном общении характеризуется высоким уровнем. Только у государственных служащих-женщин направленность в профессиональном общении коррелирует с акмеологическими инвариантами профессионализма личности в профессиональном общении.

Ключевые слова: культура, профессиональное общение, трансляционно-информационный компонент, гендер, государственные служащие.

Ulunova A.¹, Haltsova S.¹
¹Sumy State University
Sumy, Ukraine

GENDER CHARACTERISTICS OF THE TRANSLATIONAL-INFORMATIONAL COMPONENT OF UKRAINIAN CIVIL SERVANTS' PROFESSIONAL COMMUNICATION CULTURE

Abstract

The article highlights the problem of gender peculiarities of translational-informational functional component of Ukrainian civil servants' professional communication culture. On analyzing the results of empirical research, it can be concluded that civil servants' professional communication culture has significant gender differences in some indicators. Among male civil servants, the most common is the average level of psychological literacy in professional communication and the identical level of psychological competence in professional communication. The majority of female civil servants have a high level of psychological literacy as well as psychological competence in professional communication. Only female civil servants' orientation in professional communication correlates with the acmeological invariants of the personality's professionalism in business communication.

Keywords: culture, professional communication, translational-informational component, gender, civil servants.

А.Е. Улунова¹, С.В. Гальцова¹
¹Сумск мемлекеттік университеті
Сумы, Украина

УКРАИНА МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ КӘСІБИ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘДЕНИЕТІНІҢ ТРАНСЛЯЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ АҚПАРАТТЫҚ КОМПОНЕНТІНІҢ ГЕНДЕРЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақала Украинаның мемлекеттік қызметшілерінің кәсіби қарым-қатынас мәдениетінің аударма және ақпараттық функционалды компонентінің гендерлік ерекшеліктері мәселесіне арналған. Эмпирикалық зерттеулердің нәтижелері бойынша мемлекеттік қызметшілердің кәсіби қарым-қатынас мәдениеті келесі көрсеткіштер бойынша айтарлықтай гендерлік айырмашылықтарға ие екендігі анықталды. Ер мемлекеттік қызметшілерде кәсіби қарым-қатынастағы психологиялық сауаттылықтың орташа деңгейі және кәсіби қарым-қатынастағы психологиялық құзыреттіліктің бірдей деңгейі жиі кездеседі. Мемлекеттік қызметші әйелдердің көпшілігінде кәсіби қарым-қатынастағы психологиялық сауаттылық және кәсіби қарым-қатынастағы психологиялық құзыреттілік жоғары деңгеймен сипатталады. Тек мемлекеттік қызметші әйелдерде кәсіби қарым-қатынаста жеке тұлғаның кәсіби шеберлігінің акмеологиялық инварианттарымен байланысты.

Түйін сөздер: мәдениет, кәсіби қарым-қатынас, трансляциялық-ақпараттық компонент, гендер, мемлекеттік қызметшілер.

Успешность профессиональной деятельности организации находится в непосредственной зависимости от компетентности в общении её сотрудников [9; 10] – аксиома, не требующая доказательств в современной науке. В полной мере это касается и профессиональной деятельности государственных служащих, мета-профессия которых относится к группе коммуникативных профессий [6]. Среди характеристик государственных служащих, обеспечивающих их компетентность в профессиональном общении, фигурируют открытость, сочувствие, поддержка, оптимизм, сходство с собеседником и т.п. [8]. При этом методологически и эмпирически обоснованным является гендерный анализ особенностей общения государственных служащих [11]. Вышеизложенное обосновывает актуальность разработки проблемы гендерных особенностей культуры профессионального общения государственных служащих вообще и реализованного в её контексте исследования, изложенного в статье – определение гендерных особенностей трансляционно-информационного компонента культуры профессионального общения государственных служащих.

Остановимся на дефинициях базовых для данного исследования понятий. Акмеологический [4, 5] и личностный [1] подходы являются методологическим обоснованием определения культуры общения государственных служащих как комплексного динамического личностного образования государственного служащего, обуславливающего эффективность профессионального внеорганизационного и внутриорганизационного общения с целью реализации государственно-созидательных функций и функций служения обществу [7].

В качестве функциональных компонентов культуры профессионального общения государственных служащих мы выделили: 1) перцептивно-аналитический; 2) трансляционно-информационный; 3) управленческо-координационный; 4) личностно-профессионального саморазвития. Трансляционно-информационный компонент культуры профессионального общения государственных служащих обеспечивает эффективную передачу и получение информации как между сотрудниками государственного учреждения, так и между государственными служащими и пользователями государственных услуг [7].

Функциональные компоненты культуры профессионального общения государственных служащих состоят из таких компонентов: 1) психологическая готовность государственных

служащих к профессиональному общению (образуется направленностью в профессиональном общении [2] и психологической грамотностью в профессиональном общении); 2) психологическая компетентность государственных служащих в профессиональном общении (эффективное применение знаний, умений, навыков для осуществления профессиональной коммуникации на основе психологической грамотности); 3) акмеологические инварианты профессионализма личности государственного служащего в профессиональном общении (коммуникативные способности, ставшие личностно-профессиональными качествами) [3].

Реализация цели нашей работы обеспечивалась проведением эмпирического исследования с использованием комплексной психодиагностической методики «Культура профессионального общения государственных служащих» А.Е. Улуновой [7]. Методика содержит 32 ситуации профессионального общения государственных служащих, дифференцированных на 4 блока в соответствии с функциональными компонентами культуры профессионального общения государственных служащих. Трансляционно-информационному функциональному компоненту культуры профессионального общения соответствуют задания-ситуации блока Б. По каждой ситуации делового общения респонденту предлагается ответить на 4 вопроса, соответствующим содержанию конструкторов функциональных компонентов культуры профессионального общения государственных служащих: 1) направленности в профессиональном общении (шкала Б1); 2) психологическая грамотность в профессиональном общении (шкала Б2); 3) психологическая компетентность государственных служащих в профессиональном общении (шкала Б3); 4) акмеологические инварианты профессионализма личности государственного служащего в профессиональном общении (шкала Б4).

Полученные эмпирические количественные результаты обрабатывались с помощью методов математической статистики: χ^2 -критерия и коэффициента корреляции Пирсона.

В исследовании приняли участие 515 государственных служащих Украины, среди которых 52,4% (270 человек) отнесли себя к женскому полу, а 47,6% (245 человек), отнесли себя к мужскому полу.

Использование шкалы Б методики «Культура профессионального общения государственных служащих» позволило нам исследовать уровни конструкторов трансляционно-информационного функционального компонента культуры профессионального общения государственных служащих (табл. 1).

Таблица 1. Уровни конструкторов трансляционно-информационного функционального компонента культуры профессионального общения государственных служащих

Шкала Б	Уровень	Респонденты			
		Мужчины		Женщины	
		к-во	%	к-во	%
Направленность в профессиональном общении	Высокий	68	27,8	61	22,6
	Средний	115	46,9	116	43,0
	Низкий	62	25,3	93	34,4
Психологическая грамотность в профессиональном общении	Высокий	74	30,2	143	53,0
	Средний	128	52,2	70	25,9
	Низкий	43	17,6	57	21,1
Психологическая компетентность в профессиональном общении	Высокий	68	27,8	119	44,1
	Средний	115	46,9	94	34,8
	Низкий	62	25,3	57	21,1
Акмеологические инварианты профессионализма личности	Высокий	84	34,3	87	32,2
	Средний	116	47,3	132	48,9
	Низкий	45	18,4	51	18,9
Общий показатель по шкале Б	Высокий	67	27,3	105	38,9
	Средний	119	48,6	118	43,7
	Низкий	59	24,1	47	17,4

Анализ результатов, приведенных в таблице 1, показывает, что у государственных служащих как мужчин (46,9%), так и женщин (преобладает средний уровень направленности в профессиональном общении (эти различия являются статистически значимыми по χ^2 -критерию при $p \leq 0,05$). Результаты диагностики направленности в профессиональном общении конкретизированы в ранговом анализе видов направленности в профессиональном общении государственных служащих (рис. 1).

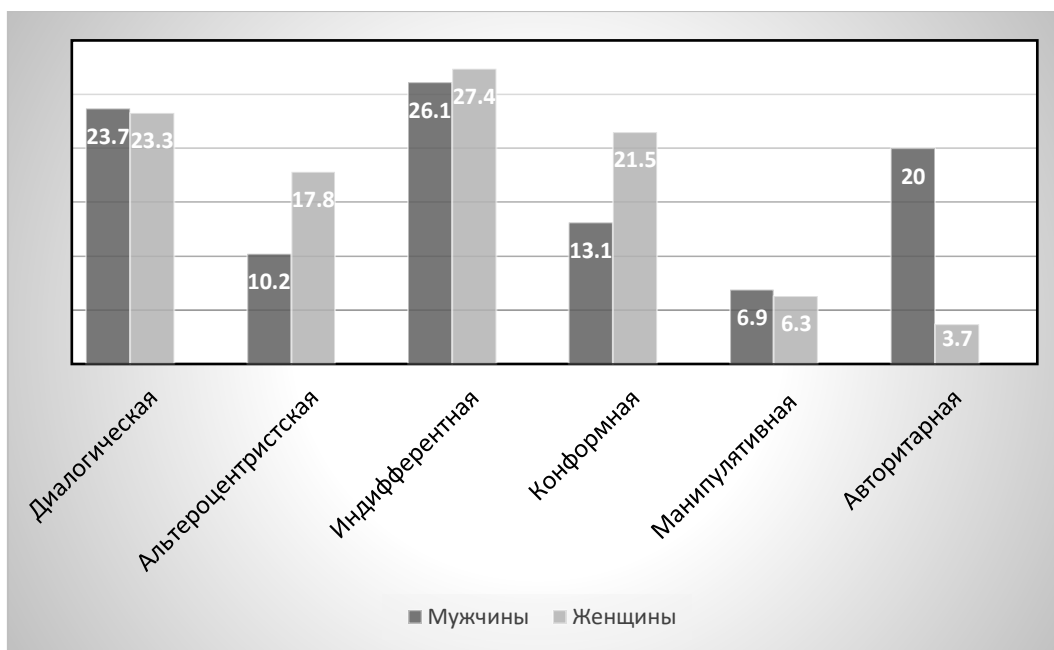

Рис. 1. Виды направленности в профессиональном общении как конструкта трансляционно-информационного компонента культуры профессионального общения государственных служащих

Анализ результатов, представленных на рис. 1, показывает, что у государственных служащих-мужчин и у государственных служащих-женщин на 1-м и 2-м ранговых местах находятся одинаковые виды направленности в профессиональном общении: индифферентная (ориентация на решение исключительно деловых проблем) и диалогическая (ориентация на равноправное общение). При этом последующие ранговые места видов направленности в профессиональном общении у мужчин и женщин отличаются более существенно: государственные служащие мужчины более склонны у авторитарному (3-е ранговое место) и конформному (4-е ранговое место) общению, а государственные служащие-женщины – к конформному (3-е ранговое место) и альтероцентристскому (4-е ранговое место). Государственным служащим-мужчинам в профессиональном общении практически не характерны манипулятивность (6-е ранговое место), а государственным служащим-женщинам – не только манипулятивность (5-е ранговое место), но и авторитарность (6-е ранговое место).

У государственных служащих-мужчин доминирует средний уровень (52,2%) психологической грамотности в профессиональном общении (эти различия являются статистически значимыми по χ^2 -критерию при $p \leq 0,01$). Большинству государственных служащих-женщин присущ высокий уровень (53,0%) грамотности в профессиональном общении (эти различия являются статистически значимыми по χ^2 -критерию при $p \leq 0,01$). Это означает, что государственные служащие-женщины имеют более фундаментальную базу знаний относительно вербальных и невербальных средств коммуникации, правил устной и письменной форм профессионального общения, оптимизации условий профессионального общения и т.п., чем государственные служащие-мужчины.

Показатели психологической грамотности в профессиональном общении практически идентичны показателям психологической компетентности в профессиональном общении государственных служащих. Так, у государственных служащих-мужчин доминирует средний уровень (46,9%) психологической компетентности в профессиональном общении (эти различия являются статистически значимыми по χ^2 -критерию при $p \leq 0,05$), а у государственных служащих-женщин преобладает высокий уровень (44,1%) психологической компетентности в профессиональном общении (эти различия являются статистически значимыми по χ^2 -критерию при $p \leq 0,05$). Таким образом, государственные служащие-женщины более компетентны в кодировании / декодировании информации, нейтрализации коммуникативных барьеров, публичных выступлениях, и т. п., чем государственные служащие-мужчины.

У государственных служащих как мужчин, так и женщин доминирует средний уровень (47,3% и 48,9% соответственно) акмеологических инвариантов профессионализма личности в профессиональном общении (эти различия являются статистически значимыми по χ^2 -критерию при $p \leq 0,01$). Это означает, что характеристики субъекта эффективного общения (психологический такт, заинтересованность в общении, открытость, коммуникативная активность и коммуникативная гибкость.) одинаково присущи и государственным служащим-мужчинам, и государственным служащим-женщинам.

Информативным является анализ корреляционных связей между показателями психологической направленности в профессиональном общении (шкала Б1), психологической грамотности в профессиональном общении (шкала Б2), психологической компетентности в профессиональном общении (шкала Б3) и акмеологических инвариантов профессионализма личности в профессиональном общении (шкала Б4) (табл. 2).

Таблица 2. Матрица интеркорреляций между показателями шкал Б1, Б2, Б3 и Б4 методики «Культура профессионального общения государственных служащих» у государственных служащих-мужчин

Шкала	Б1	Б2	Б3	Б4
Б1	1	0,007	0,05	0,11
Б2		1	0,39	-0,01
Б3			1	0,02
Б4				1

По корреляции Пирсона при $n = 245$ на уровне значимости $p < 0,01$ существует корреляционная связь между психологической грамотностью в профессиональном общении и психологической компетентностью в профессиональном общении (0,39) как конструктами трансляционно-информационного компонента культуры профессионального общения государственных служащих-мужчин.

Таблица 3. Матрица интеркорреляций между показателями шкал Б1, Б2, Б3 и Б4 методики «Культура профессионального общения государственных служащих» у государственных служащих-женщин

Шкала	Б1	Б2	Б3	Б4
Б1	1	0,06	0,12	0,36
Б2		1	0,52	0,007
Б3			1	-0,06
Б4				1

По корреляции Пирсона при $n = 270$ на уровне значимости $p < 0,01$ существует корреляционная связь между направленностью в профессиональном общении государственных служащих-женщин и их акмеологическими инвариантами профессионализма личности в профессиональном общении (0,36), а также между психологической грамотностью в профессиональном общении и психологической компетентностью в профессиональном общении (0,52) как конструктами трансляционно-информационного компонента культуры профессионального общения государственных служащих-женщин. Таким образом, психологическая компетентность в профессиональном общении и у государственных служащих-мужчин, и у государственных служащих-женщин определяется психологической грамотностью, но только у государственных служащих-женщин направленность в профессиональном общении связана с акмеологическими инвариантами профессионализма личности в профессиональном общении.

Общий показатель по шкале «Трансляционно-информационный компонент культуры профессионального общения государственных служащих» рассчитывается на основании всех вышерассмотренных показателей. У государственных служащих-мужчин и у государственных служащих-женщин доминирует средний уровень (48,6% и 43,7% соответственно) трансляционно-информационного компонента культуры профессионального общения государственных служащих (эти различия являются статистически значимыми по χ^2 -критерию при $p \leq 0,01$).

Таким образом, в результате эмпирического исследования нами зафиксировано гендерные особенности трансляционно-информационного компонента культуры профессионального общения государственных служащих. Во-первых, культура профессионального общения государственных служащих-мужчин и государственных служащих-женщин не имеет отличий по таким показателям: доминирование среднего уровня направленности в профессиональном общении (на первых ранговых местах находятся её одинаковые виды: индифферентная и диалогическая), среднего уровня акмеологических инвариантов профессионализма личности в профессиональном общении, а также среднего уровня общих показателей по шкале «Трансляционно-информационный компонент культуры профессионального общения государственных служащих». Во-вторых, культура профессионального общения государственных служащих-мужчин и государственных служащих-женщин отличается по таким показателями: у государственных служащих-мужчин наиболее распространенным является средний уровень психологической грамотности в профессиональном общении и аналогичный уровень психологической компетентности в профессиональном общении; у большинства государственных служащих-женщин психологическая грамотность в профессиональном общении и психологическая компетентность в профессиональном общении характеризуется высоким уровнем. В-третьих, психологическая компетентность в профессиональном общении коррелирует с психологической грамотностью в профессиональном общении и у государственных служащих-мужчин, и у государственных служащих-женщин. Направленность в профессиональном общении связана с акмеологическими инвариантами профессионализма личности в профессиональном общении только у государственных служащих-женщин.

Выявленные гендерные особенности трансляционно-информационного компонента культуры профессионального общения государственных служащих должны быть учтены при разработке программ по развитию культуры профессионального общения государственных служащих.

Список использованной литературы:

1. Bogomolova M.N., Vasil'eva I.YU., Komarova L.V. *Tekhnologii delovogo obshcheniya gosudarstvennykh sluzhashchih: uchebnoe posobie.* – Moskva: Izd-vo RAGS, 2010. – 158 s.
2. Bratchenko S.L. *Diagnostika lichnostno-razvivayushchego potentsiala: metodicheskoe posobie dlya shkol'nykh psihologov.* – Pskov: Izd-vo POIPKRO, 1997. – 68 s.
3. Derkach A.A., Zazykin V.G. *Akmeologiya : uchebnoe posobie.* – Sankt-Peterburg: Izd-vo «Piter», 2003. – 256 s.
4. Kuz'minov N.N. *Psihologo-akmeologicheskie usloviya i faktory effektivnogo razvitiya professional'noj kul'tury gossluzhashchih. Dis. kand. psihol. nauk.* – Moskva, 1999. – 176 s.
5. Lotova I.P. *Psihologo-akmeologicheskie osnovy professional'noj kar'ery gosudarstvennykh sluzhashchih. 2-e izd., pererab. i dop.* – Tula: Izd-vo Tul'skogo gos. ped. universiteta, 2003. – 231 s.

6. Timofeev YU.P. *Professional'noe obshchenie i ego razvitie s pomoshch'yu videotreninga*. Dis. dok. psihol. nauk. – Moskva, 1996.

7. Ulunova G.E. *Psihologiya rozvitku kul'turi profesijnogo spilkuvannya derzhavnih sluzhbovciv u sistemi bezpererвної osviti*. Dis. dok. psihol. nauk. – Kiiiv, 2020. – 561 s.

8. Friolina D.G., Endhiarto T., Pujo D. *Musmedi do competence, communication, and commitment affect the civil servants performance? International Journal of scientific & technology research*. 2017. Volume 6. Issue 09. – P. 211–215.

9. Nebo C., Nwankwo P., Okonkwo R. I. *The Role Of Effective Communication On Organizational Performance: A Study Of Nnamdi Azikiwe University, Awka*. Review of Public Administration and Management. 2015. Volume 4. №. 8. – R. 131-149.

10. Shonubi A. O., Akintaro A.A. *The Impact Of Effective Communication On Organizational Performance*. The International Journal of Social Sciences and Humanities Invention. 2016. Volume 3 (3). R. 1904-1914.

11. Yang Y., Chawla N.V., Uzzi B. *A network's gender composition and communication pattern predict women's leadership success*. Pnas. 2019. 116 (6). – R. 2033-2038.

МРНТИ: 15.81.43

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-7847.02>

Г.Б. Нуебаева¹, А.Д. Толемисова¹

¹Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан

ЖАС ОФИЦЕРЛЕРДІҢ МОТИВАЦИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада жас офицерлерді кәсіби ынталандыру мәселелері қарастырылған. Зерттеу субъектісінің кәсіби және жеке сипаттамаларын ескере отырып, "мотивация", "кәсіби мотивация" ұғымдары нақтыланды. Офицердің тұлғалық құрылымындағы кәсібиліктің функциялары ашылды. Кәсіби мотивацияға сипаттама берілді, оның құрылымының компоненттері ашылды.

Жас офицерлер мен дәл сол жастағы әскери емес, азаматтық кәсіп иелерінің тұлғалық ерекшеліктері, яғни, мотивация, өзін-өзі өзектендіру (самоактуализация) және өмірге төзімділік көрсеткіштері салыстырылды. Ол үшін келесі әдістер қолданылды: «Доминантты мотивация» әдіснамасы; «Өзін-өзі өзектендіру» және «Өмірге төзімділік» тесттері.

Жас мамандардың қызметіне олардың кәсіби мотивациясы үлкен әсерін тигізетіні нақтыланды. Сонымен қатар, мотивтердің белгілі бір жиынтығы бар кәсіби өмір жолын бастаған жас мамандар ғана кәсіби әрекетін тиімді жүзеге асырып, алдында тұрған кәсіби мәселелерін шешіп, функционалдық міндеттерін ойдағыдай орындай алатынын көрсетті.

Түйін сөздер: мотивация, кәсіби мотивация, мотив, жас офицер, әскери қызмет.

Нуебаева Г.Б.¹, Толемисова А.Д.¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Казахстан, г. Алматы

ОСОБЕННОСТИ МОТИВАЦИИ У МОЛОДЫХ ОФИЦЕРОВ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы профессиональной мотивации молодых офицеров. С учетом профессионально-личностных характеристик субъекта исследования уточнены понятия "мотивация" и "профессиональная мотивация". Раскрыты функции профессионализма в структуре личности офицера. Дана характеристика профессиональной мотивации, раскрыты компоненты ее структуры.

В статье указаны результаты сравнения личностных особенностей молодых офицеров и лиц не работающих в военной сфере, гражданской профессии того же возраста, т. е. показатели

мотивации, самоактуализации и жизнестойкости. Для этого были использованы следующие методы: «Доминантная мотивация», тесты «самоактуализация» и «жизнестойкость».

Результаты сравнения показали, что большое влияние на деятельность молодых специалистов оказывает их профессиональная мотивация. Кроме того, только молодые специалисты, начавшие профессиональный жизненный путь с определенным набором мотивов, смогут эффективно осуществлять профессиональную деятельность, решать стоящие перед ними профессиональные задачи и успешно выполнять функциональные обязанности.

Ключевые слова: мотивация, профессиональная мотивация, мотив, молодой офицер, военная служба.

Nietbaeva G.B.,¹ Tolemissova A.D.¹

¹Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Kazakhstan, Almaty

FEATURES OF MOTIVATION IN YOUNG OFFICERS

Abstract

The article deals with the issues of professional motivation of young officers. The concepts of motivation and professionalism are clarified, taking into account the professional and personal characteristics of the research subject. The functions of professionalism in the structure of the officer's personality is revealed. The characteristic of professional motivation is given, the components of its structure are revealed.

The article shows the results of comparing the personal characteristics of young officers and people who do not work in the military sphere, civilian profession of the same age, i.e. indicators of motivation, self-actualization and resilience. For this purpose, the following methods were used: "Dominant motivation", "Self-actualization" and "resilience" tests.

The results of the comparison showed that their professional motivation has a great influence on the activities of young professionals. In addition, only young professionals who have started their professional life with a certain set of motives will be able to effectively carry out their professional activities, solve their professional tasks and successfully perform their functional duties.

Keywords: motivation, professional motivation, motive, young officer, military service.

Қазіргі заманғы педагогикалық ғылым адамның таңдаған мамандығында өзін-өзі жетілдіруі үшін тұрақты оң мотивация мен қызметіне деген құрмет ерекше орын алатынын растады.

Әскери қызмет – бұл мемлекеттік қызметтің ерекше түрі, басқа қызмет түрлерінен айырмашылығы, оның негізінде әскери борышқа адалдық, Отанға қызмет ету, мемлекеттік егемендікті қорғау жатыр. Әскери қызмет негізінен жауынгерлік іс-қимылдарды жүргізуге тұрақты дайындықпен, сондай-ақ лауазымдық міндеттерді нақты бөлуден сипатталады. Тиісінше, әскери қызметкер мотивациясы оның қызметін нақты ұйымдастыруға деген ішкі сенімдердің болуымен және қойылған міндеттерді орындауға үнемі дайын болу қабілетімен ерекшеленеді. Сонымен, әскери-кәсіби мотивация деп С.В. Улыбин адамның саналы, мақсатты, басқарылатын немесе өзін-өзі басқаратын психикалық әрекетін айтады [1].

Жас мамандардың қызметіне оның кәсіби мотивациясы үлкен әсерін тигізеді. Сонымен қатар, мотивтердің белгілі бір жиынтығы бар кәсіби өмір жолын бастаған жас мамандар ғана кәсіби әрекетін тиімді жүзеге асыра алады, алдында тұрған кәсіби мәселелерін шешіп, функционалдық міндеттерін ойдағыдай орындай алады.

Мотивация – кез-келген іс-әрекеттің өзегі ретінде жас офицерлердің қызметінде де ерекше орын алады. Яғни, мотивация, жас офицерлердің қызметтік міндеттерін тиімді орындауға дайындығын көрсетеді.

Б.Г. Ананьев, А.Н. Леонтьев мотивацияның құрылымын зерттей келе үш түрлі мотивті бөліп көрсетеді:

оқу іс-әрекетінің мотивтері (жаңа білімді игеруге басымдық беру, білімді тереңдетуге ұмтылу, өз бетінше білім алу тәсілдері мен кәсіби қызмет тәсілдерін меңгеруге қызығушылық, зияткерлік-тұлғалық өсудің жоғары деңгейіне ұмтылу);

жетістікке жету мотивтері (білікті маман болуға деген ұмтылыс, алдында тұрған міндеттерді орындаудың тиімділігін қамтамасыз етуге ұмтылу; өзінің кәсіби қызметінен ләззат алуға ұмтылу, өзін-өзі тануға ұмтылу, өзін-өзі растау);

сәтсіздіктен аулақ болу мотивтері (төмен баға алғысы келмеу, қиындықтардан қашу және т.б.) [2].

Е.А. Климов, қандай да бір салада жоғары кәсіби деңгейге қол жеткізу үшін жеке тұлғаның жетістікке деген ынтасы қалыптасуы керек деп санайды [3]. Мұндай мотивке жас офицердің міндеттерді орындаудың тиімділігін қамтамасыз етуге ұмтылуын жатқызуға болады.

Арнайы бөлім офицерлері – әскери қызмет шеңберінде жоғары кәсіби шеберлігімен ерекшеленетін айырықша контингент. Өйткені, арнайы бөлім офицерлері экстремалды-төтенше жағдайда жылдам әрекет ете алу мен жоғары кәсібилікті, физикалық дайындықты талап етеді. Әдетте, арнайы бөлім офицерлерінің жасы 25-45 жас аралығы. Осыған байланысты, екі жас кезеңін көрсетуге болады - жас және жетілген (зрелый). Офицерлердің тұлғалық ерекшеліктерін ескере отырып, кәсіби қызмет пен қажетті тәжірибе жинақталатын жастық шақ кезеңіне тоқталайық.

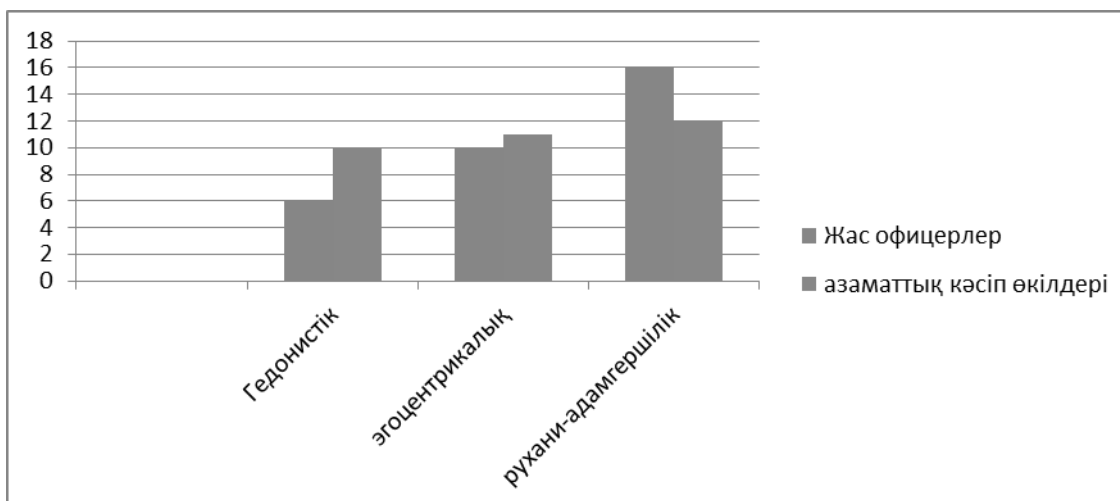
Осы кезеңдегі тұлғаның қалыптасу спецификасын анықтау мақсатында, 25-29 жас аралығындағы арнайы бөлім офицерлері мен дәл сол жастағы әскери емес, азаматтық кәсіп өкілдерінің тұлғалық ерекшеліктерін салыстырайық.

Мотивация, өзін-өзі өзектендіру (самоактуализация) және өмірге төзімділік көрсеткіштерін салыстырып көрелік. Ол үшін келесі әдістерді қолданамыз: «Доминантты мотивация» әдіснамасы И.Ю. Кулагин, В.Н. Колюцкий [4]; «Өзін-өзі өзектендіру тесті» Э.Шосторм, Л.Я. Гозман [5]; «Өмірге төзімділік» тесті Д.А. Леонтьев пен Е.И. Рассказова [6].

Мотивация

Доминантты мотивацияларды зерттеу кезінде үш түрлі мотивациялық тенденция байқалады: гедонистік (hedone — «ләззәт алу»), эгоцентрикалық және рухани-адамгершілік.

Алынған мәліметтерге сүйенер болсақ, жас офицерлерде терең қызығушылықтарға негізделген рухани-адамгершілік мотивациясы басым, жеке мақсаттарға жетуді көздейтін эгоцентрикалық мотивация көрсеткіштері аз, ал, ләззат алу принципіне негізделген гедонистік мотивация көрсеткіші аз деңгейде. Бұл жас офицерлердің қарабайыр көңіл көтеру мен ойын-сауықтан алшақ екендігін көрсетеді.

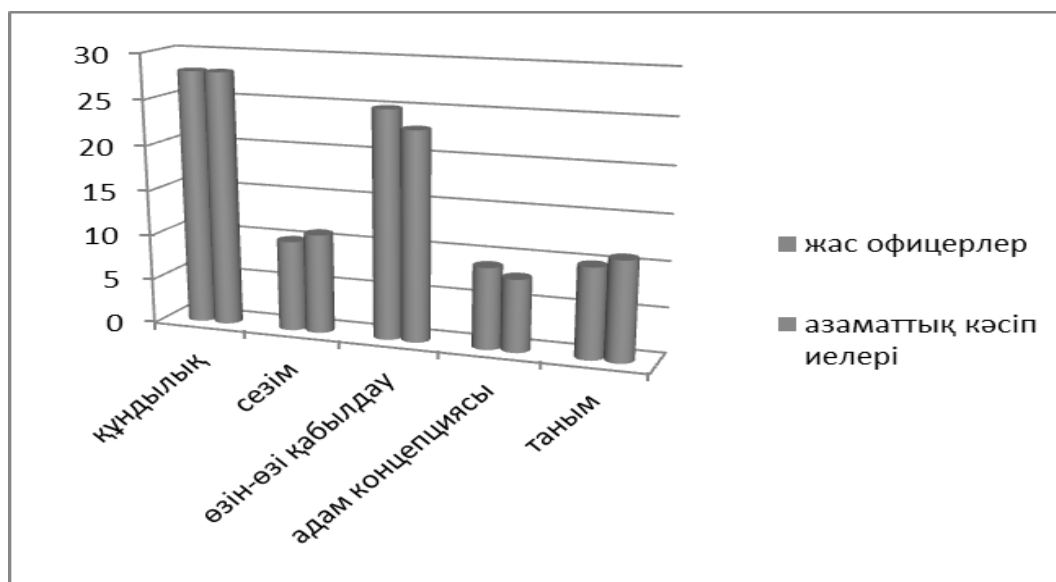
1-Сурет. Мотивациялық профиль.

Жас офицерлер мен әскери емес, азаматтық кәсіп өкілдерінің мотивациялық көрсеткіштерін салыстыратын болсақ, бірінші орында азаматтық кәсіп өкілдерінің көрсеткіштері бірыңғай екенін байқауға болады, рухани-адамгершілік көрсеткіші де төмен емес, алайда, жас офицерлердің көрсеткішінен әлдеқайда аз. Бұл, әскери қызметке қатысы жоқ жастардың гедонистік көрсеткішінің жоғары болуы, азаматтық өмір көңіл-көтеру мен ойын-сауық құруға еш шектеу қоймайтындығын, тіпті кей жағдайда асыра сілтеушілікке әкелетінін көрсетеді. Дәл осы гедонистік көрсеткіштің төмендеуі рухани-адамгершілік мотивация көрсеткішінің төмендеуіне әкелетінін ескере кету керек.

Өзін-өзі белсендіру

Өзін-өзі белсендіру-тұлғалық дамудың барлық кезеңінде де маңызды көрсеткіш: өмірлік мақсатын жүзеге асыру; кәсіби шыңға жету; өмірдің басқа да салаларында шыныайы нәтижеге жету.

2-суретте көрсетілгендей, жастар арасында құндылықтар мен өзін-өзі қабылдау блоктары жоғарғы шекте. Қоғамда қалыптасқан немесе субмәдениетте ерекше орын алатын құндылықтарды қабылдау және өзін-өзі тану, әдетте, өтпелі кезеңде орын алады. Келесі жас ерекшелік кезеңінде, яғни, жастық шақта бұл көрсеткіштер өзін-өзі белсендірудің жоғары дамуын білдіреді.

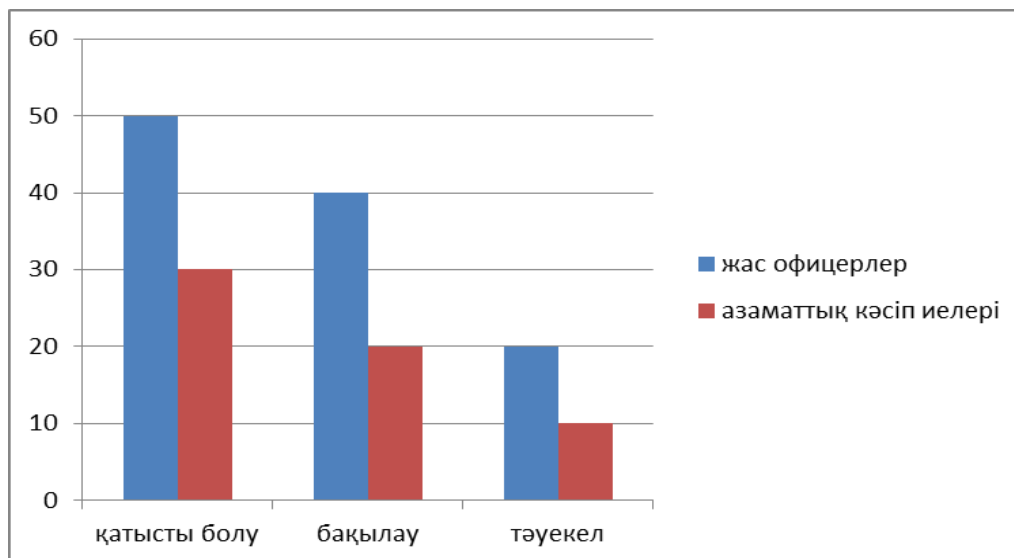

2-сурет. Өзін-өзі белсендірудің жалпы көрсеткіштері.

Төзімділік - жас офицерлердің бойында қалыптасатын, тұлғалық ерекшелік екенін байқау қиын емес. Төзімділік - сендіру жүйесі ретінде жеке қауіпсіздік пен табысты қамтамасыз етеді. Сендіру жүйесі құрамы: бір іс-әрекетке қатысты болу (вовлченность) – іс-әрекетке белсене қатысу пайдалы, қызықты екеніне сену; бақылау – бұл іс-әрекет нәтижесі белсенділікке байланысты екеніне сену; тәуекел- өміріндегі оң және теріс тәжірибе дамуға әкелетініне сену.

Екі топта да ең төменгі көрсеткіш тәуекелге бару көрсеткіштері. Яғни, тәуекелге барып, қателікке ұшыраған жағдайда оны пайдалы тәжірибе ретінде қабылдау, тіпті, жастық шақта да қиын шешім екенін аңғаруға болады.

Жас офицерлер белсенділікке сенеді, демек, қаншалықты белсенді болсаң, өміріндегі оқиғаларды тиімді басқара аласың. Мұның барлығы төтенше жағдайда тез шешім қабылдауға және эмоционалдық күйзеліске түспеуге көмектеседі.

3-Сурет. Өмірге төзімділік көрсеткіштері

Дәл осы төзімділік көрсеткіші әскери адамдар үшін кәсібиліктің бір көрсеткіші екендігін ескере кету керек.

Қорыта айтар болсақ, мотивациялық тенденция көрсеткіші бойынша, жас офицерлерде рухани - адамгершілік шегі жоғары, ал өзін-өзі белсендіру деңгейі басқа да азаматтық кәсіп иелерінің көрсеткішімен бірыңғай, ал, төзімділік деңгейі бойынша жас офицерлер басқаларға қарағанда ерекшеленетін байқадық. Осылайша, офицердің кәсіби мотивациясы оның жетістігінің негізгі көрсеткіштерінің бірі болып табылады. Кәсіби мотивация компоненттерінің әрқайсысы (мотив, мақсат, қажеттілік) түпкілікті нәтижеге белгілі бір санатта әсер етеді. Демек, кәсіби мотивация жас офицердің кәсіби қызметінің сәтті орындалуының кепілі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ulybin S. V. *Krepit' pravoporyadok i voinskuyu disciplinu // Vestnik granicy Rossii. - M.: Granica, 2008. – № 3. – S. 53-59.*
2. Anan'ev B.G. *СНеловек как предмет познаниya. – SPb.: Mysl', 2002.*
3. Klimov E.A. *Psihologiya professionala. – M.: Venta-Graf, 2004.*
4. Kulagina I.YU. *Problemy dominiruyushchej motivacii v kontekste teorii deyatel'nosti. A.N. Leont'eva: V 4 t. // Moskovskaya psihologicheskaya shkola: istoriya i sovremennost'. – M.: PI RAO, MGPPU, 2007. – T.4. – S. 146-156*
5. SHostrom E. *Anti-Karnegi ili СНеловек-manipulyator /E.SHostrom. – Minsk: Polifakt, 1992. – 127 s.*
6. Leont'ev D.A. *Test zhiznestojkosti / D.A. Leont'ev, E.I. Rasskazova. – M.: Smysl, 2006. – 63 s.*

Т.Б. Тәжібаев¹, А.С. Төлегенова¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан

ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУДЕГІ МАҒЫНАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ФЕНОМЕНІ

Аңдатпа

Мақалада, мағына құрылымы мен оның қалыптасуы жөніндегі авторлардың еңбектері қарастырылады. Тұлғаның құрылымы оның бағыттылығымен анықталады, ал бағыттылық оның психикалық құрылымын анықтайтын, тұлға қасиеттерінің жүйе құрушысы ретінде жетекші орын алады. Тұлға құрылымының жүйе құрушы элементі болып табылатын құнды бағдарлар өзінің табиғаты жағынан алғанда әлеуметтік сипатта кездесетін, оның бағыттылығының негізі болып табылады. Бағыттылық мағына болған жағдайда ғана тұлғаның құндылығына айналады, осы құндылықтық қатынасты дамыту үшін «субъекті-объектілік» қатынастан, «субъекті-субъектілік» қатынас шеңберіне көшудің қажет екендігі айтылады. Сондай-ақ, индивидуалды іс-әрекеттен бірлескен іс-әрекетке өту мағына қалыптастырудың тиімді тәсілі екендігі көрсетілді.

Кілттік сөздер: мағына, мағыналық құрылым, бағыттылық, құнды бағдар, тұлғалық құндылық, «субъектілік-субъектілік» қатынас, бірлескен іс-әрекет.

Тажібаев Т.Б.¹, Тулегенова А.С.¹

¹ Казахский национальный педагогический университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан

ФЕНОМЕН СМЫСЛООБРАЗОВАНИЯ В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Аннотация

В статье рассматриваются труды авторов по смыслообразованию. Структура личности определяется ее направленностью, а направленность занимает ведущее место как системообразующий компонент свойств личности, определяющий ее психическую структуру. Ценностные ориентиры, являющиеся системообразующим элементом структуры личности, являются основой ее направленности, которая по своей природе носит социальный характер. Направленность становится ценностью личности только при наличии смысла, отмечается необходимость перехода от «субъект-объектного» отношения к «субъект-субъектному» кругу общения для развития этого ценностного отношения. Также было показано, что переход от индивидуальной деятельности к совместной деятельности является эффективным способом формирования смысла.

Ключевые слова: смысл, смыслообразование, направленность, ценностная ориентация, личностная ценность, «субъектно-субъектное» отношение, совместная деятельность.

T.B. Tazhibayev¹, A.S. Tolegenova¹

¹Kazakh national pedagogical university Abai
Almaty, Kazakhstan

THE PHENOMENON OF MEANING FORMATION IN PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL RESEARCH

Abstract

The article examines the works of the authors on the formation of meaning. The structure of a personality is determined by its directionality, and directionality takes a leading place as a system-

forming component of personality traits, which determines its mental structure. Value guidelines, which are a system-forming element of the personality structure, are the basis of its orientation, which by its nature is social in nature. Orientation becomes the value of the individual only if there is meaning, the need to move from the "subject-object" relationship to the "subject-subject" circle of communication is noted for the development of this value relationship. It has also been shown that the transition from individual activity to joint activity is an effective way of forming meaning.

Keywords: *meaning, meaning formation, direction, value orientation, personal value, "subject-subject" attitude, joint activity.*

Мағына құрылуды қалыптастыру мәселесі күрделі, әрі көп қырлы мәселелер қатарына жатады және бұл сұрақты зерттеу ерте кезден басталатындығына қарамастан, оны ғылым әлі толық шеше қойған жоқ. Ол талдау мен біріктіруден тұратын екі дәйекті кезенді қамтитын процесс ретінде қарастырылады. Мағына мәселесін шешу мәселесі адаммен оның қызметін объективті зерттейтін философия, әлеуметтану, психология, педагогика және басқа да ғылымдар арқылы жүзеге асырылады. Жеке мағыналарды игеру және мағыналық процестерді түсіндіру механизмдерінің көптеген аспектілерін оқулықтардың беттерінен, ғылыми басылымдардан және әртүрлі ғылыми зерттеулер мәтіндерінен табуға болады. Бірақ тұтастай алғанда мағыналы құрылымдардың қалыптасу заңдылықтары мен механизмдерін зерттеу қазіргі кезде гуманитарлық ғылымдарда терең қолға алынбай отыр.

Қазіргі кезде тұлғаның мағыналы құрылымы деп тұлғаның үнемі бірқалыптылығы мен тұрақтылығын сипаттайтын және оның құрылымының элементтерін құрайтын субъектінің қоршаған ортаға деген шынайы қатынасын айтады. Тұлғаның мағыналы құрылымы мен оның қалыптасуы жөніндегі мәселелер көптеген ғалымдардың еңбектерінде зерттеліп, жарияланды (М.М. Бахтин, Н.А. Бердяев, В.Н. Ильин, Н.Ф. Лосев, В.В. Розанов, В.С. Соловьев, С.Л. Франкл және т.б.). Батыс гуманистік психология өкілдерінің іргелі зерттеулері (Ж.П. Сартр, М. Мерло-Понти, Э. Гуссерль, М. Хайдеггер, К. Роджерс, А. Маслоу, В. Франкл, А. Лангл) және орыс психологтарының салмақты, тұжырымдамалық жұмыстары (А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн, А.Г. Асмолов, Б.С. Братус, В.П. Зинченко, В.А. Иванников, А.А. Кроник, Д.А. Леонтьев, В.И. Слободчиков, Е.И. Исаев, В.А. Петровский, Е.В. Субботский және т.б.). Мағына мен тұлғаның мағыналы құрылымның қалыптасу мәселелері іс-әрекеттік, жүйелік бағыттар мен экзистенциалды психология, феноменология аясында да зерттеледі. Осыған қарамастан, тұлғадағы мағына құрылу мәселелерінің жекелеген сұрақтары осы күнге дейін терең зерттелмей, ғылымда ол мағынанылы құрылымның қалыптасу процестері жөніндегі жалпы қабылданған түсініктен алыс кете алмай отыр.

Сонымен қатар тұлғаның мағыналы құрылымы мен оның психологиялық механизмдерін зерттеу туралы қолда бар білімдерге сүйенбейінше, кәсіби (педагогикалық) қызметтегі білім беру саласындағы тұлғаны дамыту мен қалыптастыру, оны басқару секілді мәселелерді айтарлықтай жетілдіру мүмкін емес. Мысалы, тікелей немесе жанама түрде білім берудегі барлық ұсынылған инновациялық технологиялар, қоғамдық субъектінің өзін-өзі анықтауы мен мамандық таңдауы, өмір жолын іздеуі, білім кеңістігін түсінуі секілді дүниетанымдық көзқарасын, оның мағыналық түсініктерінсіз елестету мүмкін емес. Сондықтан, жоғары сынып оқушыларының мағыналы құрылымын оқыту процесінде қалыптастыру қазіргі кезде кезде өзекті мәселе болып табылады. Қазіргі кезде еліміздің өркениетті-техникалық дамуында, қоғамның өндіргіш күші болып табылатын адам мүмкіндіктерін барынша арттыру, оның электрондық жүйелермен байланысын арттыру секілді күрделі міндеттерді шешу де тұлғаның мағыналы құрылымын дамыту мен қалыптастыруды қажет етеді.

Дәстүрлі іс-әрекет бағытында мағына мәселесі мотивтің мақсатқа қатынасы ретінде қарастырылды, яғни мұны А.Н. Леонтьевтің өз сөзімен айтқанда мағына бұл: «мотивтің мақсатқа айналуы», болып табылады [1]. Мұның мәнін адамның алғаш қалыптасқан мінез-құлық мотивінің мазмұны іс-әрекет барысында өзгеріп, оның өмірлік мақсатына айналуымен түсіндіруге болады. Оның іс-әрекет жөніндегі тұжырымдамаларында мағына мәнінің жеке жағдайы ретінде қарасты-

рылады. Мағына дегеніміз «мен үшін мән болып табылады», - дейді ол бір еңбегінде [1, 209 б.]. «Мағына ұғымы – шындықты психикалық бейнелеу, яғни психикамен байланысты болатын тіршіліктің сол түрімен бірге пайда болған қатынасты білдіреді. Бұл тіршілік қатынасының осы түрі үшін өзіне тән ерекшелік болып табылады. Мағыналы, яғни осы қатынасқа бағынатын іс-әрекет қана психикалық іс-әрекет болып табылады» [1]. Олай болса, тұлғаның жасаған кез келген іс-әрекеті мағыналы болып табылады. Сондай-ақ, А.Н. Леонтьев тұлғаның мағыналы құрылымы іс-әрекет үстінде өзгеріп іс-әрекет барысында дамидығын айтады. «Мағына затқа емес, іс-әрекетке тән. Іс-әрекетте ғана зат мағынаға ие болады», - дейді [1, 167 б.]. «Мағына сананы сыртқы дүниемен байланыстыра аламайды; тіпті ол мағынамен басқарылатын болса да, бұл қызметті нақты іс-әрекет атқарады, бірақ затпен қақтығысқанда, оның объективті және тұрақты қасиетінде нақты жүзеге асады, шынайы қасиетімен нақты затқа сәйкес өзгереді», - деп өзінің бұл ойын нақтылай түседі [1, 110 б.]. А.Н. Леонтьевтің бұл ойлары-нан мағынаның өздігінен енжер күйде кездесетіндігін, ол тек іс-әрекетте ғана белсенділікке ие болатындығын, сондай-ақ заттармен кездескенде пайда болып, нақты затқа сәйкес өзгертіндігін аңғарамыз.

Осы тұрғыдан, алғанда тұлғадағы мағына құрылу процесі белсенді іс-әрекет үстінде ғана дамып, іс-әрекет барысында өзгертін күрделі түсінік болып табылады. Сондықтан тұлғаның мағыналы құрылымын қарастыру үшін оны іс-әрекет үстінде ғана зерттеу керек.

Қазіргі кезде тұлғаның үнемі бірқалыптылығы мен тұрақтылығын сипаттайтын тұлға құрылымының жүйе құрушы белгісі, оның бағыттылығы екендігін көптеген психологтар мойындайды (А.Г. Асмолов, 1984; Л.И. Божович, 1968; А.Г. Ковалев, 1965; Б.Ф. Ломов, 1981; К.К. Платонов, 1986; С.Л. Рубинштейн, 2004; және т.б.). Тіпті И.Л. Божович өзінің тұлға жөніндегі тұжырымдамасында «тұлға құрылымы бар болғаны, оның бағыттылығымен анықталады», деп атап көрсетеді [7, 422 б.].

«Бағыттылық», - деп жазады Б.Ф. Ломов: «оның психикалық құрылымын анықтайтын, тұлға қасиеттерінің жүйе құрушысы ретінде жетекші орын алады. Атап айтқанда, осы қасиетте тұлғаның сол үшін әрекет ететін мақсаттары, оның мотивтері, шындықтың алуан түрлі жақтарына, оның субъективті қатынасы, оның сипатының барлық жүйелері көрінеді. Басты жоспарда бағыттылықты тұлғаның қоғамнан алатынын (материалдық және рухани құндылықтарын есептегенде), ол оған не береді, оның дамуына қандай үлес қосады, соған қатынасы ретінде бағалауға болады» [3, 311 б.]. Сонымен қоса, Б.Ф. Ломов «тұлғаны әртүрлі түсіндірулеріне қарамастан, жоғарыда келтірілген барлық бағыттар, оның жетекші сипаттамасы ретінде бағыттылығын бөліп шығарады. Әр түрлі тұжырымдамаларда бұл сипатты түрліше ашып көрсетеді: «динамикалық үрдіс» (С.Л. Рубинштейн), «мағына құрушы мотив» (А.Н. Леонтьев), «доминациялаушы қатынас» (В.Н. Мясищев), «негізгі өмірлік бағыттылық» (Б.Г. Ананьев), «адамның маңызды күштерін динамикалық ұйымдастыру» (А.С. Прангшвили) және т.б. Дегенмен, бұл сипаттарын ашып көрсетпей жатып, оған жетекші мән береді». – деп жазады [4, 60 б.].

Біз тұлғаның үнемі бір қалыптылығы мен тұрақтылығын сипаттайтын және оның құрылымының негізгі элементтерінің бірі болып табылатын адамның құнды бағдарлары болып табылады деп санаймыз. Себебі, психолог Б.С. Братусь адам өмірінің жалпы мағынасын, оның тұлғалық құндылығы ретінде сипаттайды. Ол: «...тұлғалық құндылық – бұл адамның саналы түрде қабылдаған, оның өмірінің жалпы мағынасы», - дейді ол [4, 412 б.]. Сонымен қоса, Б.С. Братусь адам өмірінің жалпы мағынасын тұлға санасының бірлігі ретінде де қарастырады. «Атап айтқанда, жалпы мағыналы құрылым (тұлғаның құндылықтары жағдайындағы – оларды саналы түрде сезіну) біздің көзқарасымыз бойынша адамның, ең бастысы, өмірдің негізгі шеңберіне – дүниеге, басқа адамдарға, өз-өзіне біршама тұрақты қатынасын анықтайтын, тұлға санасын айқындайтын (құрайтын) негізгі бірлігі болып табылады», - дейді Б.С. Братусь [5, 414-415 бб.]. Демек, адам өзін қоршаған ортадағы заттар мен құбылыстардың құндылығын саналы түрде ұғынып, түсінгенде ғана ол оның тұлғалық құндылығына айналады. Сондықтан, тұлға құрылымының жүйе құрушы белгілері болып табылатын құнды бағдарларлардың немесе тұлғалық құндылықтардың мағыналық сипатын ашып көрсетпейінше, оның құрылымының табиғатын түсіну мүмкін емес.

Тұлғалық құндылықтар өзінің саналы түрде сезілетіндігімен сипаттала отырып, оның санасында құнды бағдарлар түрінде бейнеленеді, сондай-ақ олар адамдардың өзара қатынастары мен индивидтердің мінез-құлықтарын әлеуметтік реттеуде маңызды рөл атқарады. Құнды бағдарлар деп әдетте тұлғаның ұстаған жолына, мінез-құлқына, қылықтарына бағыт беретін және мағына әкелетін, адамның өзіне, дүниеге деген жалпы ыңғайын анықтайтын, тұлғаның қатынастар жүйесінің бөлігін құрайтын, оның белсенділігінің мазмұны мен бағыттылығын сипаттайтын күрделі әлеуметтік-психологиялық құбылысты айтады. Құнды бағдарлардың жүйесі көп деңгейлі құрылымдардан тұрады. Оның ұшар басында тұлғаның мұраттары, өмірлік мақсаттарымен байланысты болып келетін құндылықтары орналасады. Психолог З.Ф. Финбург: «тұлғаның құнды бағдарлар жүйесінің аса күрделілігі ... осы шеңберге барлығы тәуелді болатын, оның әлеуметтік детерминінің, көп қабаттылығы мен көп жоспарлы жанамалануының күрделілігі... Біз өз құрылымында өте күрделі, көп өлшемді объектімен жұмыс істейміз», - деген еді [6, 30 б.]. Тұлға құрылымының жүйе құрушы элементі болып табылатын құнды бағдарлар өзінің табиғаты жағынан алғанда әлеуметтік сипатта кездесетін, оның бағыттылығының негізі болып табылады. Бірақ адамдағы мұндай бағыттылық мағына болған жағдайда ғана тұлғаның құндылығына айналып, оның құрылымының жүйе құрушы элементі ретінде бекіп қалыптасады.

Кезінде австрия психологі В.Э. Франкл өзінің «Мағынаны іздеген адам» атты үлкен еңбегінде: «мағынаны табу – бұл жарты шаруа; оны тағы жүзеге асыру керек», - деген болатын [7, 63 б.]. Сондықтан, мағына А.Н. Леонтьев айтқан іс-әрекетте ғана жүзеге асады. Сондай-ақ, В.Франкл өз өмірінің мағынасын жүзеге асыра отырып, адам өзін-өзі жүзеге асырады дейді. В.Франклдің пікірінше өзін-өзі жүзеге асыру мағынаны жүзеге асыруды жанамалаудың тәсілі болып табылады. Ол әрбір адамның қаншалықты өз өмірінің қайталанбайтын мағынасын жүзеге асыруға ұмтылуы, оның соншалықты тұлға болып қалыптасуына көмектесетіндігін айтады. Олай болса, адам тұлға ретінде қалыптасу үшін, ең алдымен, өзіне қажетті құнды деп есептелетін заттың мағынасын тауып алу керек. Ал тауып алған мағынаны жүзеге асыру оның тұлға ретіндегі одан әрі дамуын сипаттайтын өзін-өзі жүзеге асыруының көрінісі деп айтуға болады.

Дегенмен тұлғаның мағыналы құрылымын сипаттайтын жоғарыда біз келтірген тұлғалық құндылықтарды қалайша дамытып қалыптастыруға болады. Міне бұл сұраққа жауап беру психологиядағы «субъекті-объектілік» қатынастан «субъекті-субъектілік» қатынас шеңберіне өтуді қажет етеді. А.Н. Леонтьевтің жұмыстарында адамның заттық іс-әрекеті субъекті-объектілік қатынас шеңберінде қарастырылғаны баршаға мәлім. Мұны психолог С.М. Жақыпов та растайды: «Л.С. Выготскийден бастау алған А.Н. Леонтьевтің дәстүрлі іс-әрекет теориясы өмірлік іс-әрекетті талдауда субъекті-объектілік қатынас аясында дайындалды», - деп атап көрсетеді [9, 137 б.]. Осыған байланысты Б.Ф. Ломов былай дейді: «Адамның әлеуметтік болмысы оның заттар әлемінде (табиғи және адамзат баласы жасаған) ғана емес, сол адам тікелей және жанама түрде байланыс жасайтын басқа адамдар қатынасынан да тұрады. Адам өзінің индивидуалды дамуында адамзат баласы жасағандарды іс-әрекет арқылы ғана емес, басқа адамдармен қарым-қатынасында да меңгереді... «Субъекті-субъектілік» қатынас жүйесі қарым-қатынаста қалыптасады, дамиды және көрінеді» [9, 37-38 бб.]. Тағы бір жерінде: «Олай болса, «қарым-қатынас» ұғымы шынайы қатынаста болатын ерекше категорияны, атап айтқанда «субъекті-субъектілік» қатынасты қамтиды», - дейді [9, 38-39 бб.]. Сөйтіп, Б.Ф. Ломов адамның мотивациялық-қажеттілік шеңберлерін, соның ішінде мағына құрылуды түсіну үшін дәстүрлі іс-әрекет бағытындағы «субъекті-объектілік» қатынас шеңберінен қарым-қатынастағы «субъекті-субъектілік» қатынас шеңберіне көшудің қажет екенін айтады.

Өзінің мағына құрылу жайлы жұмысында С.М. Жақыпов: «Сондықтан да қазіргі кезде индивидуалды іс-әрекетті зерттеуде алынған қарама-қайшы түсініктердің көлеңкесі арқылы біз кейде бірлескен іс-әрекетке көшуге мәжбүр боламыз. Нақты-ғылыми зерттеу мәселелері ретінде «субъекті-объектілік» қатынас мәселелерінен бұрын «субъекті-субъектілік» қатынас мәселелерін қою мүмкін емес еді. Бұл мотивтердің, мағыналардың, мақсаттардың дамуына ерекше қатысты болды», - дейді [8, 28 б.]. Осы айтылған пікірлерді ескере отырып, біз мағынаның табиғатын түсіну үшін бірде Б.Ф. Ломов айтқан «субъекті-субъектілік» қатынас

шеңберіндегі қарым-қатынасты, не болмаса С.М. Жақыпов айтқан бірлескен іс-әрекетті талдауға көшуіміз қажет.

Б.Ф. Ломов бірлескен іс-әрекет жағдайындағы қарым-қатынас барысында қалыптасатын ақпараттардың жалпы қорының әртүрлі психикалық процестерге әсерінің рөлін көрсетті. Бірақ мұнда білімдер жиынтығы қорының ақпараттық сипатына көбірек мән берілді. С.М. Жақыпов өзінің жұмыстарында бірлескен іс-әрекет жағдайындағы қарым-қатынас процесінде қалыптасатын білімдердің жиынтығы немесе білімдер жиынтығының қоры ақпараттар жиынтығының қорына қарағанда өзінің психологиялық мазмұны жағынан анағұрлым бай екенін ескертеді. Сондай-ақ, ол бұл жұмысында Б.Ф. Ломовтың еңбегінде психикалық процестерді детерминдейтін білімдер жиынтығы қорының тек сыртқы жағына ғана мән беріліп, ал оның ішкі психологиялық мағыналық жағына мән берілмегенін айтады. С.М. Жақыпов «... біздің түсінігіміздегі білімдер қорының жиынтығы осы білімдердің мағыналары қорының жиынтығымен тығыз байланысты», - дейді [10, 44 б.]. А.Н. Леонтьевтің іс-әрекет теориясында қабылданған терминіне сәйкес ұғымдар жүйесі ретіндегі білім, сөздердің мәні мен мағыналарының бірлігі болып табылады дей отырып, С.М. Жақыпов: «...білімдер қорының жиынтығын «бір медалдың екі жағы» болып табылатын мәндердің жалпы қоры мен мағыналардың жалпы қорының бірлігі ретінде қарастыруға болады», - деп түйіндейді [10, 44 б.]. «Олай болса, білімдер қорының жиынтығын, оны мән жағынан алып қарастырып, ақпараттық сипаттамасын ғана емес, сонымен қатар оны мағына жағынан қарастырып, оның мағыналы сипаттамаларында ескеру керек. Мұндай жағдайда қарым-қатынас ақпараттардың жалпы қорын құрып қана қоймай, жалпы мағыналар қорын құрудың құралы да бола алады», - дейді С.М. Жақыпов [10, 44 б.]. С.М. Жақыповтың айтуы бойынша мағыналардың жалпы қоры мағыналы құрылымдардың күрделі иерархиялық жүйесінен тұратын қарым-қатынас процесінде қалыптасқан, ақпараттардың жалпы қорын бейнелейтін, мағыналар жүйесі болып табылады. Оның пікірінше бірлескен іс-әрекеттің жүйе құрушы қызметін атқаратын мағына құрылу процесі бірлескен іс-әрекетте қалыптасады. Бірақ бұл процесс бірден қалыптаспайды, ол біртіндеп қалыптасады. Алдымен бұл процесс жалған бірлескен іс-әрекеттен басталады, ал соңынан ол бірлескен іс-әрекетке айналады. Жалған болуының себебі мынада. Әдетте адамның мотивациялық-қажеттілік шеңбері екі түрлі қызмет атқарады: оның бірі оятушы қызмет, ал екіншісі атқарушы қызмет. С.М. Жақыповтың айтуынша кішкене балада мотивтің оятушы қызметі болғанымен атқарушы қызметі болмайды. Себебі, ол дамып қалыптаспаған. Бұл қызметті баламен бірлескен іс-әрекетке түскенде үлкендердің өзі атқарады. Сондықтан, үлкендердің осы іс-әрекеті бала үшін жалған болады. Белсенділіктер біртіндеп үлкендерден балаға ауысқанда интериоризация процесі жүреді. Соның нәтижесінде бала үлкендер іс-әрекетінің қарапайым түрлерін меңгереді. Мұнда баланың ең алғашқы жалған индивидуалды бірлескен іс-әрекеті қалыптасады. Бала үлкендермен тағы да бірлескен іс-әрекетке түскенде осының негізінде оның бұл әрекеті күрделеніп, нәтижесінде баланың шынайы индивидуалды бірлескен іс-әрекеті қалыптасады. Мұнда атқарушы қызметтер үлкендер мен баланың арасында теңдей болуы мүмкін. Осы процесс бірнеше рет қайталанғанда баланың индивидуалды іс-әрекеті күрделеніп, соның салдарынан бірлескен іс-әрекет қалыптасады. Мұнда іс-әрекеттің мағыналары сәйкес келіп, бірлескен іс-әрекеттің ортақ мотиві құрылады. С.М. Жақыпов көрсетіп бергендей, бірлескен іс-әрекет диадасындағы қарым-қатынас барысында жүзеге асатын мағына құрылу процесі ортақ мақсат пен ортақ мотивтің қалыптасуына алып келгенде ғана ол психологиялық шындыққа айналады. Бірлескен іс-әрекетке қатысушылар вербалды және бейвербалды, сондай-ақ, эмоциялық ақпараттарды көбірек алмасады. Мұнда шешуші кезенді бірлескен іс-әрекеттегі серіктердің бір-бірінің мақсаттарын қайта құруы мен оларды қабыл алуы, сонымен қоса өзінің мотивациялық-мағыналық шеңберіне енгізуі болып табылады. Осының негізінде бірлескен іс-әрекетке қатысушыларда мағыналардың жалпы қоры қалыптасады. Бірлескен іс-әрекетте құрылатын мағыналардың жалпы қорынан оған қатысушылардың әрқайсысы өзіне қажеттісін тандап алады. Соның нәтижесінде әрбір тұлға өзі үшін құнды деп саналатын заттың құны мен мағынасын басқалармен бірлескен іс-әрекетте ұғынатын болады. «Бір бас жақсы, ал екі бас одан да жақсы», деген халық даналығы міне осыдан

келіп шыққан. Олай болса, тұлғаның үнемі бір ізділігі мен тұрақтылығын сипаттайтын және оның құрылымының бір элементі болып табылатын тұлғалық құндылықтар С.М. Жақыпов тұжырымдаған бірлескен іс-әрекетте ғана қалыптасып дамиды.

Тұлғалық құндылықтар идеологиялық, саяси, адамгершілік, имандылық және т.б. негіздер бойынша адамның қоршаған дүниені бағалауы мен олардың ішінен өзіне керегін таңдап алып, соған бағдарлануы болып табылады. Құндылықтар немесе құнды бағдарлар тұлғаның мұраттары, мақсаттары, нанымдары, қызығушылықтары және т.б. сипаттарында көріне отырып, адамның әлеуметтік тәжірибені меңгеруі үстінде қалыптасады. Тұлғаның құндылықтары адамның ұстаған жолына, мінез-құлқына, қылықтарына, іс-әрекетіне бағыт беріп, мағына әкелетін, адамның өзіне, қоршаған дүниеге деген бағыттылығын сипаттайтын күрделі әлеуметтік-психологиялық құбылыс болып табылады. Сондай-ақ, құнды бағдарлар тұлға құрылымында жетекші орын алатын, оның тұрақты сапасы ретінде сипаттала отырып, адамның қоршаған дүниеге қатынасы мен алуан түрлі іс-әрекеттерін, мінез-құлықтарын әлеуметтік реттеуде маңызды рөл атқарады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Leont'ev A.N. *Filosofiya psihologii: iz nauchnogo naslediya / Pod red. A.A. Leont'eva, D.A. Leont'eva.* – М.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1994. 287 s.
2. Bozhovich L.I. *Lichnost' i ee formirovanie v detskom vozraste.* – М.: Posveshchenie, 1968. – 464 s.
3. Lomov B.F. *Metodologicheskie i teoreticheskie problemy psihologii.* – М.: Nauka, 1984. – 448 s.
4. Asmolov A.G. *Lichnost' kak predmet psihologicheskogo issledovaniya.* – М.: MGU, 1984. – 105 s.
5. Bratus' B.S. *Psihologiya lichnosti // Psihologiya lichnosti T.2. Hrestomatiya.* – Samara: Izd. Dom. «Bahrah-M», 2002. – S. 385-456.
6. Tazhibayev T.B. *Zheke bastuñ qındylyǵy oqıtu procesindegi birlesken is-arekette qalyptasatyn maǵyna qurılıduñ zhalpy qorınuñ nätizhesi / sbornik materialov nauchno-metodicheskoy konferencii «problemy podgotovki specialistov v sovremennyy period: Teoriya i praktika (Almaty, 28-30 maya 2003 g.).* – Almaty: AKNB RK, 2003. – S. 159-163.
7. Chelovek v poiskah smysla. – М.: Progress, 1990. – 189 s.
8. Dzhakupov S.M. *Psihologiya poznavatel'noj deyatel'nosti.* – Alma-Ata, 1992.
9. Lomov B.F. *Kategorii obshcheniya i deyatel'nosti v psihologii. / Voprosy filosofii.* – 1979. -№8. – S. 34-47.
10. Dzhakupov S.M. *Celeobrazovanie v sovместnoj deyatel'nosti: dis. ... kand. psihol. nauk: 19.00.01.* – М.: MGU, 1985. – 210 s.

М.М. Изат¹, С.Қ. Ошақпаева¹, К.Н. Жаппасбаева¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРҒА ДАМЫТУШЫ ОЙЫННЫҢ ТИГІЗЕТІН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӘСЕРІ

Аңдатпа

Мақалада мектеп жасына дейінгі балалардың психологиялық даму ерекшеліктерін ескере отырып, дамытушы ойынды дұрыс бағытта қолдану қарастырған. Психологтар мен педагогтардың жүргізген зерттеу жұмыстарын негізге алып, бала өмірінде ойынның маңызы көрсетілді. Дамытушы ойында дербестік, бастамашылық, ұйымшылдық сияқты қасиеттер қалыптасады, шығармашылық қабілеттер дамиды, ұжыммен жұмыс істей алады. Осының бәрі болашақ бірінші сынып оқушысына қажет.

Кілт сөздер: психологиялық даму, балалық шақ, дамытушы ойын, мінез-құлық.

Изат М.М.¹, Ошақпаева С.Қ.¹, Жаппасбаева К.Н.¹

¹Казахский Национальный педагогический университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ РАЗВИВАЮЩЕЙ ИГРЫ НА ДОШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

В статье рассмотрено использование развивающей игры в правильном направлении с учетом особенностей психологического развития дошкольников. На основе проведенных психологами и педагогами исследовательских работ было показано значение игры в жизни ребенка. В развивающей игре формируются такие качества, как самостоятельность, инициативность, организованность, развиваются творческие способности, умение работать в коллективе. Все это нужно будущему первокласснику.

Ключевые слова: психологическое развитие, детство, развивающая игра, поведение.

Izat M.M.¹, Oshakpaeva S.K.¹, Zhapbasbayev K.N.¹

¹Kazakh national pedagogical University named after Abai,
Kazakhstan, Almaty

PSYCHOLOGICAL IMPACT OF EDUCATIONAL GAMES ON PRESCHOOLERS

Abstract

The article considers the use of educational games in the right direction, taking into account the peculiarities of the psychological development of preschoolers. On the basis of the research works conducted by psychologists and teachers, the importance of the game in the child's life was shown. In the educational game, such qualities as independence, initiative, organization are formed, creative abilities are developed, and the ability to work in a team. All this is necessary for a future first-grader.

Key words: psychological development, childhood, developing game, behavior.

Ойын – балалар үшін еркін әрекет, бала бұрын өзінің мінез-құлқын басқаруға және жалпы қабылданған ережелер мен нормаларға сәйкес оны реттеуге үйренетін эмоциялар билігінде болады. Ойында еркіндік өзіне жүктелген рөлдері бар. Ойын баланың мінез-құлқын ғана емес, сондай-ақ оның ішкі өмірін де реттейді. Ойын-мектепке дейінгі балалар үшін ең тартымды қызмет.

Баланың дамуы өзіне тән психикалық даму заңдылықтары бойынша жүреді, ал мектеп типі бойынша оқуды ерте бастау арқылы дамытуды жылдамдату әрекеті, балалардың бұрмаланған дамуына, олардың психикалық денсаулығының нашарлауына әкеп соғады, бұл жағдайда балалардың мектепте оқуға жаппай дайын еместігі байқалады. Сондықтан балаларды мектепте оқуға мақсатты түрде даярлау есебінен олармен сабақ өткізу түрінде оларды мектеп азаматына үйрететін балалық шақтың сақиналы кезеңін қысқарту орынсыз. Дамытушы ойын – бұл әлеуметтік мәні бар күрделі жүйемен негізделетін, өмірдің әрбір сатысында өзіндік мәні бар негіз.

Біз дамытушы ойын туралы және оның мектепке дейінгі баланың дамуындағы рөлі туралы айтқан кезде, мұнда екі негізгі мәселе тұр. Дамыту ойындарының дамуы туралы бірінші сұрақ, дамыту ойындарының шығу тегі туралы сұрақ, оның екінші сұрақ – бұл іс-әрекет дамуында қандай рөл атқарады, бұл ойын мектепке дейінгі жастағы баланың даму формасы ретінде білдіреді. Ойын жетекші немесе осы жастағы баланың қызметінің басым түрі бола ма?

Дамытушы ойын арқылы және ойында баланың санасы біртіндеп өмір сүру жағдайының өзгеруіне, құрдастарымен және ересектермен қарым-қатынасқа дайындалады, болашақ оқушыға қажетті жеке тұлғаның қасиеттері қалыптасады. Дамытушы ойында дербестік, бастамашылық, ұйымшылдық сияқты қасиеттер қалыптасады, шығармашылық қабілеттер дамиды, ұжыммен жұмыс істей алады. Осының бәрі болашақ бірінші сынып оқушысына қажет.

Мектепке дейінгі балалық шағында болған формадағы ойын өзінің даму мәнін жоғалтады және біртіндеп оқу және еңбек қызметімен ауыстырылады, оның мәні бұл іс-әрекет түрлері ойынға қарағанда, жай ғана белгілі бір негіз әкелетін, белгілі бір мақсатқа ие. Мектепке даярлық топ балалары үшін оқу үрдісінде ойындар үлкен қызығушылық тудырады. Бұл ойын баланың өз қабілеттерін тексеруге және дамытуға мүмкіндік беретін, оны басқа балалармен жарыстарға қосатын ойлауға итермелейтін ойындар.

Мектепке дейінгі жастағы балалармен осындай ойындарға қатысуы олардың өзін-өзі растауына ықпал етеді, табандылықты, табысқа ұмтылуды және түрлі уәждемелік қасиеттерді дамытады. Мұндай ойындарда жоспарлау, болжау, табысқа жету мүмкіндігін өлшеу, баламаларды таңдау бойынша әрекеттерді қоса алғанда, ойлауын жетілдіріледі.

Ойын стихиялық емес, тәрбие процесінде қалыптасады. Баланың дамуына қуатты ынталандыру бола отырып, ол ересектердің әсерінен қалыптасады. Баланың пәндік әлеммен өзара іс-қимылы барысында ересектердің қатысуымен міндетті түрде, өзара іс-қимылды дамытудың белгілі бір кезеңінде балалар ойыны пайда болады [1].

Осы қабілеттің дамуының қозғаушы күші, оның ішкі құрылымы мен мазмұны туралы мәселе заңды түрде туындайды. Психикалық даму көздерін анықтау және зерттеу кезінде біз адамның мәні жеке адамға тән абстракт емес. Өз шындығында ол барлық қоғамдық қатынастардың жиынтығы бар. А.С. Арсеньев «бұл тұрғыдан тарих қарым-қатынас формаларының даму үрдісі ретінде де ұсынылуы мүмкін». Бұл дегеніміз, психикалық даму тарихы, және онтогенездегі тұлғаның қалыптасуының барлық процесі қарым-қатынас формаларының өзгеруі ретінде ұсынылуы мүмкін. Психологияда белгіленген онтогенездегі жетекші іс-әрекеттердің ауысуы баланың қоршаған адамдармен қарым-қатынас формаларының ауысуы ретінде түсіндіру мен жария етеді.

Балалар үшін ерекше рөлді мойындаған аса көрнекті австриялық психолог, психиатр және невролог З.Фрейд, одан кейін оның қызы – А.Фрейд ойында баланың жеке тұлғасының қорғаныш механизмін көрді. Бала өз ойын, – деп ойлаған ғалым – бала өзінің жеке уайымдарын қайталайды, ол әуел бастан өзіне тән көңіл-күй мен өмірде байқалатын қиын жағдайларға деген қажеттілікті шектейді [2]. Г.В. Плеханов ойын қызметінің шығу тегі және еңбек үшін материалистік түсінік негіздерін жүйелі түрде әзірледі. Г.В. Плеханов өзінің «мекен-жайсыз хаттарында» тезисті дәйекті түрде қорғады, оған сәйкес тек пән қызметінің нәтижелері бойынша

ойындар пайда болады және тек рөлдік мінез-құлық балаларға осы қызметтің қандай да бір тәжірибесін толық көлемде коммуникативті меңгеруге мүмкіндік береді. Г.В. Плеханов бойынша, ойын – бұл бір мезгілде ақыл-ой, қиял, сұлулық және әлеуметтік пайдалылық тән қызмет. Осылайша, ол алғашқылардың бірі болып балалар ойынының әлеуметтік табиғаты туралы сұрақ қойды. XX ғасырдың екінші жартысында американдық психолог және психиатр Э.Л. Берн идеясының таралуына ие болды, ол транзакциялық және сценарийлік талдаудың әзірлеушісі бола отырып, ойын феномені «...қайталанатын, кейде сыртқы шындыққа ұқсайтын, бірақ жасырын уәждемеге ие бір тектес транзакциялардың жиынтығы ...» ретінде қарады. Балалар ойынының мәселелерін әзірлеуге белгілі психолог, балалар мен педагогикалық психологиядағы ерекше бағыттың авторы Д.Б. Эльконин үлкен үлес қосты. Ол онтогенездегі ойынның пайда болу мәселелерін, ең алдымен, оның мектепке дейінгі жастағы дамуын зерттеумен айналысты. Ол ұсынған балалардың психикалық дамуының жас кезеңділігінің контекстінде (Л.С. Выготский және А.Н. Леонтьева еңбектерінің негізінде) мектепке дейінгі бала үшін жетекші рөлдік ретінде-соңғысының дамуының табиғи және мақсатқа сай детерминанты ретінде, оның психикалық функциялары мен қоршаған ортаны тану тәсілдерін ерекше атап көрсете отырып, қызметтің ойын түрін ерекше атап өтті. Д.Б. Эльконин рөлдік ойынының басым мәні бала осы ойын барысында оның қоршаған әлеуметтік шынайылығын моделдейді: «... ересек адамның рөлін өзіне алады және оның өмірін, қызметін және басқа адамдарға қарым-қатынасын ойната отырып, онымен бірге ортақ өмір сүреді...», басқаша айтқанда, әлеуметтендіріледі. Кеңес ғылымында оның оқушысы – В.В. Давыдовтың көзқарасы да кеңінен таралды. Мектеп жасына дейінгі баланың өміріндегі ойын түрінің басым мәні туралы өзінің тәлімгерімен келісе отырып, ол соңғысын тікелей оқыту қажеттілігін атап өтті. Бұл ретте қойылған міндеттерді шешу В.В. Давыдов ойын мен оқу-жаттығу элементтерін сауатты үйлесімде көрді: «мектепке дейінгі балаларды тәрбиелеуде оңтайлы табыстарға қол жеткізуге болады, оларды танымға алып келеді. Алайда, мұны ойнату керек. Барлық танымдық мәліметтер мен іскерліктер мектеп жасына дейінгі балалардың ойында басым болуы тиіс», – деп ол дамыта оқыту концепциясы арқылы ойын технологияларын қолдануды өзектендіруге жақындады. Алғашқылардың бірі отандық ойын теориясын және басқа да көрнекті кеңестік философ және психолог – С.Л. Рубинштейн, жеке психологиялық мектептің негізін қалаушы. Ол «ойында баланың әлемге әсер ету қажеттілігі қалыптасады және көрінеді» деп ойлады, - ойын қызметін баланың қоршаған ортамен байланысына үнемі ойластырылған рефлексия ретінде қарады, сол арқылы соңғысы. Яғни, зерттеуші көзқарасындағы екпін баланың белсенділігі аймағына айтарлықтай ығыстырылды. Сонымен, балаға арналған ойын-бұл өте маңызды, және осындай басшылықты жүзеге асыру ересектерге арналған проблеманы құрайды деп отандық психолог А.С. Спиваковская атап өтті. Сондай-ақ, Д.Б. Эльконина көзқарасын бөлісе отырып мектепке дейінгі баланың ойын әрекетінің жетекші түрі туралы, ол оның соңғы психикалық дамуына көп қырлы әсерін атап өтті. «Ойыннан тыс баланың толыққанды адамгершілік және ерік дамуына қол жеткізе алмайды, ойыннан тыс жеке тұлғаны тәрбиелеу жоқ». «Ойын психологиялық мәселе ретінде ғылыми ой үшін әлі де көп фактілер береді, осы салада ғалымдарды ашу керек» .

Атақты психолог ғалымдары Л.С. Выготский, А.И. Леонтьев, А.С. Запорожец, Л.Д. Венгер, Д.Б. Эльконин, А.Р. Лурия, В.П. Беспалько, В.В. Давыдов, т.б. зерттеушілердің еңбектерінде мектеп жасына дейінгі балалардың жеке басының қалыптасуына әсер ететін әртүрлі іс-әрекеттердің ішіндегі ең маңыздысы шығармашылық белсенділіктің сапалығына назар аударады [3] .

Кез келген тапсырмада мектепке дейінгі балалардың назары түпкі мақсатқа, қызмет нәтижесіне, оны орындау тәсілдеріне бағытталған. Бұл бір жағынан балалар психикасының жас ерекшеліктерімен, екінші жағынан – оқу қызметінің қалыптаспауымен түсіндіріледі. Баланың ойлау іс-әрекетінің пайда болуы және түсініктерді қалыптастыру үшін оларды қандай да бір тапсырманы орындау тәсілдерін ұғыну қажет. Бұл балалардың оқу іс-әрекетін жүйелі қалыптастырған жағдайда жүріп отырады. Баланың санасын қызметтің түпкілікті нәтижесінен оны орындау тәсілдеріне қайта бағдарлау олардың өз іс-әрекеттерін түсінуіне алып келеді. Осылайша,

мектепке дейінгі балаларды оқу тапсырмасын орындау тәсілдерімен және олардың ойлау қызметін жетілдіруге ықпал етеді [4].

Балалардың ақыл-ой және жан-жақты дамуында қызықты дамыту ойындары, міндеттері, ойын-сауықтары үлкен маңызға ие. Олар балалар үшін қызықты, оларды эмоционалдық жаулап алады. Ал тапсырмаға қызығушылық негізделген жауап іздеуді шешу процесі ойдың белсенді жұмысынсыз мүмкін емес. Бұл ережемен және балалардың ақыл-ой және жан-жақты дамуындағы қызықты міндеттердің мәні түсіндіріледі. Ойындар мен жаттығулар барысында балалар өз бетінше шешім іздеуді меңгереді. Тәрбиеші балаларды соңғы нәтижеде шешімді (дұрыс немесе қате) жүргізетін қызықты міндеттерді талдау схемасымен және бағытымен ғана қаруландырады. Дамытушы ойындар ой, логика, кеңістіктік қиял, математикалық, конструкторлық және басқа да қабілеттер мен ойлау тәсілдерін дамытуға ықпал етеді [5]. Ең бастысы шығармашылық: бала әр түрлі тапсырмаларды орындай отырып, көптеген жаңалықтарды жасап, өз бетінше, шығармашылық ойлауға үйретеді. Мұндай ойындармен ойнауды ерте жастан бастауға болады. Тапсырмасылар өз "деңгейіне" дейін өз бетімен көтере отырып, қабілеттерінің дамуына алдын ала дамытуға жағдай жасайды, бала анағұрлым табысты дамиды.

Дамытушы ойындар мазмұны бойынша әр түрлі; олар барлық ойындар сияқты мәжбүрлемейді және еркін шығармашылық атмосферасын жасайды. Дамытушы ойында бала өзін ұжым мүшесі ретінде сезініп, өз жолдастарының әрекеттері мен іс-әрекеттерін әділ бағалай бастайды. Тәрбиешінің міндеті-сезімдер мен іс-әрекеттердің ортақтығын туындататын, балалар арасындағы достыққа, әділдікке, өзара жауапкершілікке негізделген қарым-қатынастарды орнатуға ықпал ететін мақсаттардың назарын аудару. Дамытушы ойын-баланың ақыл-ой тәрбиесінің маңызды құралы. Мектепке дейінгі ұйымда және үйде алған білім ойында практикалық қолдану мен дамуды табады. Өмірдің әр түрлі оқиғаларын, ертегілер мен әңгімелерден эпизодтарды ойнай отырып, бала не туралы оқығанын және айтқан нәрселерді көріп, ойлайды; көптеген құбылыстардың мағынасы, олардың мәні оған түсінікті болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Mektepke dejingi tərbiye men oqutudun ылgilik oqu baғdarlamasy, 2016 zh.*
2. *Vygotskij L.S. Igra i ee rol' v psichicheskom razvitii rebenka doshkol'noe obrazovanie (Pr.). – 2005. – №5.*
3. *Izgarsheva V.M. «Balabaқshaza arnalған ojynshyқtar men құraldar». – Almaty: «Mektep», 2000 zh.*
4. *Gorbatenko T.I. Osobennosti podrazhaniya detej doshkol'nogo vozrasta // Doshkol'noe vospitanie. – 1957. – № 3. – S. 25-32.*
5. *Gabbasov S. Pedagogika men psihologiya nepzderk. – Almaty, 2012. – 94, 281-293 b.b.*
6. *Kenzheahmetuly S. Ұlтық әдет-ғұрптың bizge bejmәlim 220 Түpi. – Almaty: «Sanat», 1998.*
7. *Ushakova O.S. Celostnyj pedagogicheskij process kak ob"ekt professional'noj deyatel'nosti uchitelya. – M., 1996.*
8. *Blonskij P.P. «Fylymi psihologiya ocherkteri”. – M.: Znanie, 1921. – 78 s*

МРНТИ: 15.81.57

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-7847.05>

Акажанова А.Т.¹, Нурдаuletova З.Н.¹

¹Казахский Национальный педагогический университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ ПСИХИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ РАБОТНИКОВ ПЕНИТЕНЦИАРНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Аннотация

В данной статье рассмотрены особенности психических состояний работников закрытых учреждений, возможность формирования положительных эмоциональных отношений с несовершеннолетними воспитанниками. Одной из актуальных проблем является изучение эмоциональной сферы личности сотрудников закрытого учреждения в психологической науке, рассмотрены аспекты позитивного формирования эмоциональных отношений с воспитанниками. Констатируется, что эмоциональное развитие зависит от содержания и структуры деятельности субъекта, характера его общения с окружающими людьми, усвоением правил поведения, и это доказывается экспериментом.

Цель результата исследований показал, что это во многом зависит от выполняемых сотрудниками функций, нравственно-психической их подготовки, профилактики ненормальных взаимоотношений, установления психологического контакта с осужденными, правильной организации их жизни и быта, позитивности процесса проведения индивидуальной и групповой психологической работы с воспитанниками в пенитенциарном учреждении.

Ключевые слова: пенитенциарное учреждение, закрытое учреждение, персонал, эмоциональное состояние, психологические стимулы, особенности личности, психодиагностика, интерпретация.

А.Т. Ақажанова¹, З.Н. Нурдаuletova¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан

ЖАБЫҚ МЕКЕМЕ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ ПСИХИКАЛЫҚ КҮЙЛЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада жабық мекеме қызметкерлерінің психикалық күйлерінің ерекшеліктері, психикалық құбылыстың эмоционалды қатынастарды қалыптастыру мүмкіндігі қарастырылған. Өзекті мәселенің бірі – психология ғылымындағы жабық мекеме қызметкерлер тұлғасының эмоционалды сферасының зерттелуі, олардың тәрбиеленушілермен жағымды қарым-қатынас құруының аспектілері сипатталған. Эмоционалды даму субъектінің іс-әрекетінің мазмұны мен құрылымына, қоршаған адамдармен қарым-қатынастың сипатына, мінез-құлқы ережелерін меңгеруіне байланысты екені баяндалады, эксперимент арқылы дәлелденеді. Бұл зерттеулердің нәтижелері: қызметкерлердің атқаратын функцияларына, адамгершілік-психикалық дайындықтарына, қалыпты емес өзара қарым-қатынастардың алдын-алуына, бас бостандығынан айырылғандармен психологиялық байланыс орнатуға, өмірімен күнделікті тұрмысындұрыс ұйымдастыруға, пенитенциарлық мекемеде тәрбиеленушілермен жеке және топтық психологиялық жұмыс жүргізу процесі жағымды болуына байланысты түсіндіріледі.

Түйін сөздер: пенитенциарлық мекеме, жабық мекеме, қызметкерлер, эмоционалдық күй, психологиялық стимулдар, тұлғалық ерекшеліктер, психодиагностика, интерпретациялау.

A.T. Akazhanova¹, Z.N. Nurdavletova¹

¹KazNPU named after Abai
Almaty, Kazakhstan

FEATURES OF THE MENTAL STATE OF EMPLOYEES OF PENITENTIARY INSTITUTIONS

Abstract

This article discusses the features of the mental states of employees of a closed institution, the possibility of forming emotional relations of a mental phenomenon. One of the urgent problems is the study of the emotional sphere of the personality of employees of a closed institution in psychological science, considering the possibility of positive formation of emotional relationships with students. It is stated that emotional development depends on the content and structure of the subject's activity, the nature of communication with other people, the assimilation of the rules of behavior, is proved by experiment.

The aim of this research is due to the fact that: depending on the staff of functions, moral and mental training, prevention of abnormal relations, establishment of psychological contact with the prisoners, and the proper organization of their everyday life, positivity of the process of individual and group psychological work with inmates at the prison.

Key words: penitentiary institution, closed institution, staff, emotional state, psychological stimuli, personality traits, psychodiagnostics, interpretation.

Кіріспе. Қазақстан Республикасының пенитенциарлық жүйесі ұлттық қауіпсіздіктің қауіп-қатердің алдын алу бойынша міндеттерді шешуде маңызды орынға ие және қылмыстылыққа қарсы әрекет етуге бағытталған мемлекеттік органдардың құрамдас бөлігі болып табылады. Демек, қылмыстық-атқару жүйесінің органдары мен мекемелеріндегі жағдай, біздің мемлекетіміздегі ұлттық қауіпсіздіктің жалпы жағдайына тікелей ықпал етеді. Түзеу мекемесі қызметкерінің қызметін психологиялық мағынада табиғи және қоршаған ортаның өзара байланыстарушы ретінде де қарастыруға болады. Оның зерттелу жолының екі аспектісі байқалады: адамның белсенділігіне бағытталған тұлға және нысан. Осыған ұқсас, онда жүзеге асырылатын қарым-қатынас және қызметке сараптама жасау. Түзеу мекемесі қызметкерінің тұлғалық қасиетін және шынайы психикалық қалпын зерттеу бүгінгі күннің өзекті мәселесі. Қарастырылып отырған эмоциялар түрлері – адамның бүкіл іс-әрекетімен ұласа жүреді, кез келген психикалық процеске енеді.

С.Л. Рубинштейннің айтуынша, бейнелеудің тұтас актісі әрдайым қандай да бір шекте екі қарама-қайшы компоненттердің – білім мен қатынастың, интеллектуалдықтың және аффективтіктің бірлігінен тұрады, олардың кейде бірі, кейде екіншісі басымдық танытады. Бұл жағдайды түсінбесек қызметкердің атқаратын қызметін дұрыс қабылдау мүмкін емес. Осындай келеңсіздіктерге байланысты колонияға түскен жасөспірімдерге жабық мекеме қызметкерлері көмек көрсете отырып тәртіпке, достыққа, адамдармен дұрыс қарым-қатынас жасауға, имандылыққа, қоғамдық мүліктерді бұзбауға, әр бостандықта жүрген күннің қадірін білуге, оларды тәрбиелеп шығуға бар күшін салады. Сондықтан, жасөспірімдерге арналған жабық мекеме жайлы көптеген шетел және отандық психологтар өз зерттеулерін жүргізіп, еңбектер жазуда.

Шетел пенитенциарист-психолог ғалымдар (А.И. Ушатиков, Б.Б. Казак, В.Ф. Пирожков, Ю.А. Алферов, И.А. Воробьев, т.б.) Қазақстандағы бірқатар психолог ғалымдар пенитенциарлық мекемелерде зерттеулер жүргізіп олардың нәтижелерін ғылыми кітаптар мен журналдар бетінде жариялаған (А.Т. Акажанова, Г.К. Елшібаева, Т.Шалгимбаев) т.б. айта кеткен жөн [1].

Әдістері. Бүгінгі күні пенитенциарлық мекеме қызметкерлерінің психикалық күйін зерттеу өзекті мәселеге айналып отыр. Бостандыққа шығатын тәрбиелушілермен қаншалықты жағымды қарым-қатынас орнатылады, қандай нәтиже болады – ол жабық мекеме қызметкерлеріне байланысты. Сондықтанда жүргізілетін диагностикалық зерттеулер нәтижелері қызметкерлердің психикалық қалпын анықтауға, сипаттауға жәрдемдеседі.

Зерттеу жұмысының мақсаты: жабық мекеме қызметкерлердің кейбір психикалық күйлері туралы теориялық тұрғыда қарастырып, психодиагностиканы эксперименттік зерттеу жұмыстарын жүргізу барысында психикалық күйлерінің ерекшеліктерін анықтау.

Д.Я. Райгородскийдің «Практическая психодиагностика» тест және әдістеме оқу құралынан алынған Ч.Д. Спилбергер – Ю.Л. Ханиннің, В.В. Бойконың қоршаған ортаны ынталандыру әсеріне эмоционалды реакция түрін диагностикалау әдістемесін жүргізу барысында ЛА-155/6 Алматы қаласы, Кәмелетке толмағандарға арналған мемлекеттік пенитенциарлы мекемедегі мекеме қызметкерлерінің мазасыздану деңгейін айқындау шкаласы бойынша зерттеу жұмысына психологиялық талдау.

Әдістеменің негізгі мақсаты: жеке адамның қасиеті ретінде алаңдаушылықтың деңгейін анықтау өте маңызды, себебі ол қасиет субъектінің мінез-құлқын жете білуге мүмкіндік береді. Алаңдаушылықты жеке және жағдайға байланысты (реактивті) қасиет ретінде жіктеп зерттеуде Ч.С. Спилбергердің әдістемесі көп қолданылуда, оны орысшаға аударып, бейімдеген Ю.Л. Ханин болды. Жағдайға байланысты алаңдаушылық адамның ширығушылық, абыржушылық, қамкөңілділік, күйгелектік, т.б сияқты эмоциялық жағдайларында туындайды.

Ю.Л. Ханин бойынша жағдайға байланысты алаңдаушылық адамда әртүрлі әлеуметтік-психологиялық күйзеліске (стресс) қарсы реакция ретінде пайда болады.

Бұл әдістеме бойынша тұлға өз алаңдаушылығының дәрежесін анықтай алады. Әдістеменің қорытындысы тұлғаның психодинамикалық ерекшеліктерін айқындап қана қоймай, тұлғаның әрекет қабілеттілігі мен белсенділігін, оның темпераменті мен мінезінің параметрлерінің өзара байланысы туралы жалпы мәселені де қамтиды. Әдістеме тұлғаның кең көлемдегі субъективті сипаттамасы болып келеді, дегенмен бұл психодиагностикалық жоспарда оның құндылықтарын төмендетпейді.

Жекелік алаңдаушылықтың мөлшері тұлғаның өткен тәжірибесін сипаттайды, яғни, оның басынан кешірген жағдайға байланысты алаңдаушылықтың дәрежесін анықтайды. Жағдайға байланысты және жеке алаңдаушылық шкалалары жеке-жеке болып келеді.

Нәтижелері. Зерттеуге қатысқан мекеме қызметкерлерінің саны 22 адамды құрайды. Жабық мекеме қызметкерлер құрамын зерттеу барысында өзін-өзі бағалау шкаласы екі бағыттан тұрады. «Жағдайға байланысты алаңдаушылық» (ЖБА) және «Жеке алаңдаушылық» (ЖА). Берілген тест сұрақтары ЖБА (жағдайға байланысты алаңдаушылық) 1-20 (20) сұрақ және ЖА (жеке алаңдаушылық) 21-40 (20) сұрақтан тұрады. Алынған жауап бойынша төмендегі формулаға салынып есептелді. Нәтижесі (1- кестеде) $ЖБ = E_1 - E_2 + 50$; $ЖА = E_1 - E_2 + 35$.

1 кесте. Д.Спилбергер – Ю.Л. Ханин бойынша жағдайға байланысты алаңдаушылық, жекеалаңдаушылықсандық көрсеткіші

Р/с	Қатысушылар	ЖБА	ЖА
1	Е	31	40
2	Г	42	45
3	М	39	33
4	А	42	36
5	Н	37	29
6	Б	35	32
7	А	34	34
8	А	35	34

9	Н	44	37
10	М	39	42
11	Д	33	45
12	М	33	41
13	М	40	40
14	С	40	44
15	М	38	46
16	Н	41	48
17	М	44	58
18	Е	37	45
19	Е	33	43
20	А	46	47
21	Ә	36	36
22	Д	33	40

Интерпретациялаудың талдау қорытындысы төмендегідей бағытта бағаланады: 30 балға дейін - төменгі алаңдаушылық; 31-45-орташа алаңдаушылық; 46-дан аса-жоғары алаңдаушылық.

Жағдайға байланысты және жеке алаңдаушылықтың жалпылама психологиялық мәні де бар. Жағдайға байланысты және белсенді алаңдаушылықтың диагностикасы тұлғаның мінез-құлық ерекшеліктері туралы жеткілікті түрде жорамалдауға мүмкіндік береді.

2-кесте. Жағдайға байланысты алаңдаушылық және жеке алаңдаушылықтың деңгейлік ерекшеліктерін жинақтауда төмендегідей сандық деңгейлік көрсеткішті анықтады.

р\с	Қатысушылар	ЖБА	деңгейі	ЖА	деңгейі
1	Е	31	орташа	40	орташа
2	Г	42	орташа	45	орташа
3	М	39	орташа	33	орташа
4	А	42	орташа	36	орташа
5	Н	37	орташа	29	төмен
6	Б	35	орташа	32	орташа
7	А	34	орташа	35	орташа
8	А	35	орташа	34	орташа
9	Н	44	орташа	37	орташа
10	М	39	орташа	42	орташа
11	Д	33	орташа	45	орташа
12	М	33	орташа	41	орташа
13	М	40	орташа	40	орташа
14	С	40	орташа	44	орташа
15	М	38	орташа	46	жоғары
16	Н	41	орташа	48	жоғары
17	М	44	орташа	58	жоғары
18	Е	37	орташа	45	орташа
19	Е	33	орташа	43	орташа
20	А	46	жоғары	47	жоғары
21	Ә	36	орташа	36	орташа
22	Д	33	орташа	40	орташа

3-кесте. Мекеме қызметкерлерінің жағдайға байланысты және жеке алаңдаушылық деңгейінің көрсеткіші орташа. Сандық құрамы жоғары.

Р/с	қатысушылар	ЖБА деңгейі			ЖА дейңгейі		
		жоғары	орташа	төмен	жоғары	орташа	төмен
1	22	1%	21%	0%	4%	17%	1%

Демек, жабық мекеме қызметкерлерінің жағдайға байланысты және жеке алаңдаушылық деңгейі интерпретациялаудың талдау қорытындысы бойынша орташа деңгейі пайыздық көрсеткіш бойынша жоғары санды құрайды. Бұл көрсеткіштержабық мекеме қызметкерлерінің жағдайға байланысты алаңдаушылығы орташа деңгейде 21 пайыз жоғары көрсетіп тұр. Демек, адамның эмоционалдық жағдайын бағалай отырып, біз оның нақты көңіл-күйіне сәйкес қарым-қатынасты дамытып, тереңдете түсуге мүмкіндік аламыз және өзіміздің, оның және төңірегіндегілердің мүдделеріне орай ол адамға тиімді психологиялық ықпал етудің жолдарын іздестіріп, пайдаланамыз. Жеке алаңдаушылықта орташа деңгейі 17 пайызды көрсетсе ондай жағдайда жеке тұлғаның әр түрлі тұрмыстық жағдайлардағы әрекет-қылығын күні бұрын болжастыра алсақ, оның мінез-құлығын қажетті бағытта басқаруға және онымен ұнамды адам аралық қатынастар жасай отырып қосымша мүмкіндіктерге ие боламыз. Нәтижесінде адамның кез-келген реакциялары және ішкі аффективті өмірінің құрылымы оның әлеуметтік тәжірибе барысында жинақталған тұлғаның ерекшеліктерімен анықталады. Тұлғаның қалыптасуы биологиялық және әлеуметтік факторларға байланысты. Сонымен қатар тұлғаның дамуында нақтылы тарихи орта негізгі болып саналады.

Адамның ішкі жан дүниесі оның сөзі мен тілінен айқын көрінеді. Қандай сөздер мен тіркестерді қолдануына қарап, сөз ырғағы мен әуенін талдай отырып, сөйлеу процессіндегі тыныстары мен жеделдігіне орай жеке адамның ерекшеліктерін байқаймыз.

Кейбір қатынастарға байланысты адамдардың психологиялық бейнесі тұрақты келеді де, көбіне ауыспалы болады. Адамның сырт көрінісіне орай оның образы біршама өзгеріссіз сақталады. Осыдан біз адамды көпшілік ішінде ажырата білеміз. Және бір тұрақты сақталатын қасиеттер ол адам мінезі, қылық-әрекеті мен әдеттері. Академик П.К. Анохин адаммен жануарлардың мінез-құлқын бекітуде эмоцияларды маңызды деп көрсетеді. Эмоциялық әсерленулер эволюцияда тетік ретінде бекітілген, ол өмірлік дәрістерді оптималдық шекте ұстайды және өмірлік маңызы бар факторлардың жетіспеушілігінің немесе артықшылығының алдын алады деген көзқараста болды [3].

В.В. Бойконың қоршаған ортаны ынталандыру әсеріне эмоционалды реакция түрін диагностикалау әдістемесі бойынша жүргізілген зерттеу жұмысының мақсаты: қоршаған ортаны ынталандыру әсеріне эмоциялық реакция түрін диагностикалау.

4-кесте. Қоршаған ортаны ынталандыру әсеріне эмоционалды реакция түрін диагностикалау әдістемесі В.В. Бойко.

р/с	код	Стимулдар								
		Негативті (теріс)			Амбивалентті			Позитив (оң)		
		1, 4, 7, 10, 13, 16, 19, 22, 25, 28, 31, 34,37			2, 5, 8, 11, 14, 17, 20, 23, 26, 29, 32, 35,38			3, 6, 9, 12, 15, 18, 21, 24, 27, 30, 33, 36,39		
		Э «а»	Р «б»	Д «в»	Э «а»	Р «б»	Д «в»	Э «а»	Р «б»	Д «в»
1	Е	10	2	-	6	6	-	7	4	1

2	Г	7	2	3	7	4	1	3	4	5
3	М	9	2	2	6	5	-	9	3	-
4	А	7	5	-	7	5	1	6	3	3
5	Н	12	-	-	5	6	1	11	2	-
6	Б	8	2	2	6	4	2	8	4	-
7	А	6	3	3	5	5	2	4	5	3
8	А	7	4	1	7	5	-	8	4	-
9	Н	6	6	-	5	6	1	8	1	3
10	М	9	3	-	7	4	1	11	1	-
11	Д	10	2	-	10	2	-	12	-	-
12	М	10	2	-	11	1	-	12	-	-
13	М	5	5	2	6	6	-	9	3	-
14	С	11	1	-	8	4	-	12	-	1
15	М	10	2	-	9	1	2	8	2	2
16	Н	6	4	2	4	6	2	7	4	1
17	М	6	3	3	11	-	1	7	5	-
18	Е	8	3	1	5	7	1	6	5	1
19	Е	9	2	1	8	2	2	9	1	2
20	А	3	8	1	8	2	2	3	7	2
21	Ә	8	3	1	9	3		5	6	1
22	Д	10	2	1	8	4		9	2	1
барлығы		177	64	23	156	88	19	173	66	25

5-кесте. Жеке тұлғаның стимулдары бойынша (негативті, амбивалентті, позитивті) эйфорикалық «а», рефрактерлік «б», дифорикалық «в» типтерін анықтау көрсеткіші

р/с	код	Стимулдар		
		Негативті, амбивалентті, позитивті	Негативті, амбивалентті, позитивті	Негативті, амбивалентті, позитивті
		Э «а»	Р «б»	Д «в»
1	Е	23	12	1
2	Г	17	10	9
3	М	24	10	2
4	А	19	13	4
5	Н	28	8	-
6	Б	22	10	4
7	А	15	13	-
8	А	22	13	1
9	Н	19	13	4
10	М	27	8	1
11	Д	32	4	-
12	М	31	3	-
13	М	20	14	2
14	С	30	5	1
15	М	27	5	4
16	Н	17	14	5
17	М	24	8	4
18	Е	18	15	3
19	Е	26	5	5
20	А	14	17	5

21	Ә	22	12	2
22	Д	26	8	2
барлығы		506	220	59

6-кесте. Тест сұрақтарына жауап бергендердің қорытынды пайыздық көрсеткіштері

р/с	Энергияны түрлендіру формуласы	
1	Эйфорикалық	23
2	Эйфорикалық-рефрактерлік	33
3	Рефрактерлік	10
4	Рефрактерлік-дифориялық	12,68
5	Эйфорикалық-дифориялық	25,68
6	Эйфорикалық-рефрактерлік- дифориялық	35,68
7	Дифориялық	2,68

Бұл көрсеткіштерден адамның психикалық күйлерінің ерекшеліктері эмоция мен сезімнің жеке үрдістер сипатында болғанымен, белгілі жағдайда біріне-бірі ұқсас, алайда олардың өзіндік мәндері ерекше және адамның жан дүниесінің әр алуан ерекшеліктерімен байланысты болады. Қарым-қатынастың кешенді әсерінің нәтижесінде адамның тұлғасы дамиды. Қоғамдық қатынастар жүйесінде алатын орны, оның орындайтын іс-әрекеті – бұл оның тұлғасының қалыптасуын анықтайтын жағдайлар болып табылады.

Адам өзі жөніндегі шындықты басқалардың оның іс-әрекетіне болған қатынасынан байқауына болады. Өз әрекеттері мен сол әрекеттерге берген басқалар бағасын салыстыра отырып адам жанама түрде өзінің қасиеттері мен сапаларын болжастыруына болады.

Ф.Б. Березин өзінің тұжырымында – бейімделу адамның психикалық аймағының деңгейінде көрінеді. Психикалық бейімделу жалпы бейімделудің көзі деп санайды. Бейімделудің сәтті өтуі психологиялық қорғаныспен мазасыздыққа қарсы тұру тетіктеріне байланысты. Психологиялық қорғаныс қандай да бір дау-жанжалды түйсінуге байланысты мазасыздық шамасын азайту немесе жоюға бағытталған тұлғаны тұрақтандырудың арнайы реттеуші жүйесі. Ресей ғалымы психологиялық қорғаныстың мынадай түрлерін көрсетеді: мазасыздық шақырушы, қауіп факторын сезінуге кедергі келтіруші, мазасыздықты фиксациялауға мүмкіндік беретін, түрткілер деңгейін төмендетуші, мазасыздықты жоюшы. [4].

Қорытынды. Түзеу мекемесі қызметкерлері жұмыстарының негізгі функциялық ерекшеліктері – тәрбиеленушілерді әлеуметтендірудегі процестермен байланысты. Мекеме қызметкерлерінде жиі кездесетін жағымсыз психологиялық себептер – ашуланшақтық, қаһарлану, күмән келтірушілік, жатырқаушылық, еңсенің түсуі, бейжайлық, немқұрайлылық және түңілушілік. Оның ықпалы жағымсыз әрекет түрінде сыртқа шығады. Сөйтіп, онымен қарым-қатынасқа түскен айналасындағы адамдарға теріс ықпалын тигізеді. Психологиялық себептер бір адамнан екінші адамға, қызметкерден сотталушыға жеңіл ауысып өтілетін құбылыс.

Қызметкердің психологиялық дайындығының болмауы олардың іс-әрекеттерін құрсаулап, шектеп жұмысқа деген қабілеттілігін төмендетеді, олар шұғыл жағдайларға тап болғанда (сотталғандардың топтық тәртіп бұзуы, адамдарды кепілге алуы, тамақтанудан жаппай бас тартуы, қауіп туғызу, шабуыл жасау, т.б.) абыржып, қажетті шешім қабылдай алмайды. Мұндай жағдаяттардың алдын алуда жабық мекеме қызметкерлерімен психологтың арнайы дайындық іс-шаралары мен жаттығулар жүргізуін қажет етеді [5, 254-258].

Әрбір жеке тұлғаға өзгелермен әрекеттестікке түсе білуге, өзін тануға, анықтауға, өзгелер алдында өзін бекітуге жағдай құру бүгінгі кезекте жабық мекеме қызметкерлерінің қарым-қатынас барысында болатын психологияда жүзеге асырылатын процесс деп санау қажет. Коррекциялық жұмыс түрлерін ұйымдастыру мақсатында адамның бойындағы үрей, гиперсезімталдық, сенімсіздік, стрестің жойылуына жағдай жасау қажет. Осыдан, жабық мекеме

қыметкерлері өз эмоцияларын басқару дағдыларын меңгеру арқылы өзіне сырттан қауіп төндіретін факторлардан толық қорғай алады деген ой түйіндеуге болады.

Адам өмірінің барлық аспектілеріндегі әлеуметтік, дене, эмоциялық, рухани және ақыл-ой жетістіктерінің үйлесімі ғана өмірінің шын мәнісі болып табылады. Денсаулық пен үйлесімділікке ұмтылса, бұлардың ешқайсысын да шеттетпеу керек. Қоғамның назарын ерекше аударып отырған кез-келген жеке тұлғаға жас ерекшеліктеріне байланысты, тіпті ересек адамдардың өзінде қажеттіліктердің қанағаттанбауы, әлеуметтік өмір талаптарына сәйкес болмауы, қоғамдағы құндылық нормалық жүйенің бұзылуы, индивидуалды әлеуметтік қалып әсерінен төмен деңгейі, өздерін төмен немесе жоғары бағалауына ықпал етеді

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Akazhanova A.T. *Psihologiya deviantnogo povedeniya nesovershennoletnih: teoriya i praktika. Monografiya.* – Almaty: *Cennye bumagi*, 2011. – 304 s.
2. Rajgorodskij D.YA. *Prakticheskaya psihodiagnostika: metodika i testy.* – Izdatel'skij dom. – Bahra H-M., 2017.
3. Anohin P.K. *Sistemnye mekhanizmy vysshej nervnoj deyatelnosti.* – M.: Nauka, 1979.
4. Berezin F.B. *Psihicheskaya i psihofiziologicheskaya adaptaciya cheloveka.* – L.: Nauka, 1988.
5. Akazhanova A.T. *Заң психологиясы.* – Almaty: Қазақ университеті, 2016.

MPHTI: 15.31.21

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-7847.06>

Р.М. Айтжанова¹, М.А. Жұмабай¹

*¹ Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
Қарағанды қ., Қазақстан*

ОҚЫТУ ПРОЦЕСІНДЕ СТУДЕНТТЕРДЕ КӨШБАСШЫЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аңдатпа

Аталмыш мақалада авторлар оқыту процесінде студенттердің бойындағы өзін-өзі тану және өзін-өзі рухани-шығармашылық тұрғыда жетілдіру бойынша басқару қабілеттері мен ерекше қасиеттерін қалыптастырудағы және оны дамытудағы әдістерін қамтиды. Білім алушылардың көшбасшылық қасиеттерін дамыту қажеттілігі мен олардың көшбасшылық мәселелерінің жеткіліксіз дамуы арасындағы қайшылықтардың орын алуын анықтайды. Студенттердің бойындағы көшбасшылық қабілеттерін зерттей келе авторлар, психология-педагогикалық ұсыныстар жасап, студенттердің көшбасшылық қасиеттерін дамыту үшін көшбасшылықты жауапкершілік ретінде қарастыру, өз жобаларын құрып, оны ұйымдастыруда, шешімдер қабылдауға және тандау жасауға дайын болу керектігін, сонымен қатар, студенттердің қоғамға тез және мақсатты түрде бейімделіп кетудегі жеке қасиеттерін қалыптастыруға бағдарлану қажеттігін, педагогикалық тұрғыдан өзін-өзі дамытуда жаңа дағдылар мен тәсілдерді меңгеруі керектігін қарастырады.

Түйін сөздер: *психология, көшбасшылық, студенттер, білім-беру, жеке тұлға, жастар, ерекше қасиеттер, өзін-өзі дамыту, қоғам.*

Айтжанова Р.М.¹, Жұмабай М.А.¹

*¹ Карагандинский государственный университет имени Е.А. Букетова
г. Караганда, Казахстан*

Аннотация

В данной статье авторы освещают методы формирования и развития управленческих навыков и особых качеств студентов в процессе обучения самопознанию, духовному и

творческому самосовершенствованию. Выявляет противоречия между необходимостью развития у студентов лидерских качеств и неразвитостью их лидерских проблем. Изучая лидерские качества студентов, авторы дают психолого-педагогические рекомендации, рассматривают лидерство как ответственность за развитие лидерских качеств студентов, готовы создавать и организовывать свои собственные проекты, принимать решения и делать выбор, а также быстро и целенаправленно адаптировать студентов в общество. Учитывает необходимость сосредоточения внимания на формировании личностных уходящих качеств, а также на приобретении новых навыков и подходов к педагогическому саморазвитию.

Ключевые слова: психология, лидерство, студенты, образование, личность, молодежь, особые качества, саморазвитие, общество.

R.M. Aitzhanova¹, M.A. Zhumabay¹

¹Karaganda State University named after E.A. Buketov
Karaganda, Kazakhstan

Abstract

In this article, the authors highlight the methods of formation and development of managerial skills and special qualities of students in the process of teaching self-knowledge, spiritual and creative self-improvement. Reveals contradictions between the need to develop student's leadership skills and the lack of development of their leadership problems. Studying the leadership qualities of students, the authors give psychological and pedagogical recommendations, consider leadership as a responsibility for the development of students leadership qualities, are ready to create and organize their own projects, make decisions and make choices, as well as quickly and purposefully adapt students to the society. It takes into account the need to focus on the formation of personal outgoing qualities, as well as on the acquisition of new skills and approaches to pedagogical self-development.

Key words: psychology, leadership, students, education, personality, youth, special qualities, self-development, society.

Қазіргі қоғам өсіп келе жатқан тұлғаға ерекше талаптар қояды. Бүгінгі таңда жеке тұлғаны дамытудың тиімді әдістерін іздеу және әлеуметтік белсенді жастардың көшбасшылық қасиеттерін қалыптастыру, қоғамға тез және мақсатты түрде қосыла алатын, әлеуметтік және өндірістік мәселелерді шешудің жаңа жолдарын тез табатын әлеуетті көшбасшыларды тәрбиелеу мәселесі өткір тұр. Қазіргі еңбек нарықтарының қажеттіліктеріне жауап беретін маман даярлау үшін кәсіби құзіреттіліктің бір бөлігі бола алатын жеке қасиеттерді қалыптастыруға бағдарлану қажет. Дәл осы қасиеттер құзыреттіліктің өзгеруіне әкелетін шексіз технологиялық өзгерістер жағдайында жеке тұлғаның тұрақтылық әлеуетін құратындығын ескере отырып, мұндай қасиеттер педагогикалық құралдармен қамтамасыз етіледі. Бұл педагогикалық теорияны еңбек нарықтарының нақты сұраныстары тұрғысынан өзекті етеді.

Көшбасшылық қазіргі білім беру жағдайында үш есе жүктеме алады. Біріншіден, бұл қалаған сапа, оған ие болу – білім беруді жалғастырудың қажетті шарты. Екіншіден, көшбасшылық – жоғары оқу орнында оқудың нәтижесі, тиімді әлеуметтік және кәсіби бейімделудің кепілі. Үшіншіден, университеттің қоғамдық дамуға қосқан үлесі. Тұлғаның көшбасшылық әлеуетін дамыту процесін сәтті педагогикалық қамтамасыз ету үшін жаһандану дәуірінде, адам нақты және виртуалды қарым-қатынастардың едәуір күрделі қатынастарына енген кезде, көшбасшылықты түсіну біршама өзгеретініне назар аудару керек [1]. Көшбасшылық ұғымы әлеуметтануда, саясаттануда кең таралған.

Психология және адам мен қоғам туралы бірқатар басқа ғылымдар бұл құбылыс кең теориялық және эмпирикалық зерттеулерге арналған. Бұл проблема қазіргі уақытта әсіресе өзекті болып табылады. Өйткені әлеуметтік белсенді адам дамудың қажетті жеке траекториясын таңдай алады. Бұл өз кезегінде жас адамға өмірде шешім қабылдауға, өз орнын табуға мүмкіндік береді.

Ерте балалық шақта пайда болатын көшбасшылыққа бейімділік тұлғаның сапасы ретінде дамиды және адамның өзін-өзі растау және өзін-өзі анықтау құралы ретінде қызмет етеді. Мектептегі өмір кезеңінде балаларға тән көшбасшының жеке қасиеттері өмірдің келесі кезеңдерінде дами алады және дамуы керек. Бұл әсіресе оның студенттік жасы ретінде белгіленген кезеңіне қатысты [2].

Алайда, іс жүзінде колледж студенттері арасында өздерінің жеке көріністері бойынша инициативті емес, қандай да бір айқын қабілеттерге ие емес және өз күштерімен беделді әлеуметтік мәртебеге қол жеткізуге, өз ойын білдіруге тырыспайтын студенттердің үлесі әлі де айтарлықтай. Мұндай көріністер олардың әлеуметтік бейімделу және кәсіби қалыптасу процестерін қиындатады. Осыған байланысты, мектептегі және мектептен кейінгі кезеңдерде жастарға көшбасшылық ұмтылыстарын дамытуға, демек, барлық әлеуметтік салаларда бәсекеге қабілеттілік пен жетістікке жетуге көмектесу үшін белгілі бір ұйымдастырушылық және психологиялық-педагогикалық іс-шаралар қажет. Осыған байланысты соңғы уақытта дайындыққа нақты әлеуметтік тапсырыс қалыптасты.

Орта кәсіптік білім беру жүйесінде айқын ұйымдастырушылық дағдылары, әлеуметтік белсенділікке ішкі ұмтылысы, өз мақсаттарына жету үшін ұзақ эмоционалды, жігерлі, зияткерлік және физикалық қарқынды жұмыс қабілеті бар, стандартты емес идеяларды ұсына алатын және басқаларды басқара алатын біліктілік деңгейіндегі маман қажет [3].

Көшбасшылық – бұл, ең алдымен, өзін-өзі тану, өзін-өзі жетілдіру бойынша жұмыс. Өзін-өзі түсінуді тереңдету, жеке өзін-өзі дамытуда жаңа дағдылар мен тәсілдерді меңгеру. Жеке тұлғаның маңызды өзгерістері өзіне деген сенімділікті, шеберлікті, қолдауды және ең алдымен, бәрін жаңа жолмен жасау қабілетін дамытуды қамтиды. Болашақ көшбасшының міндеті – олардың тәсілдері мен қабілеттерін табу және талдау, олардың әлеуетін анықтау, басқаша әрекет етуді үйрену.

Өзін-өзі тану, өзін-өзі анықтау, өзін-өзі растау, шығармашылық өзін-өзі дамыту қабілеті жеке тұлғаның көшбасшылық қасиеттерін дамытудың маңызды шарттарының бірі болып табылады [4].

Қазіргі уақытта "көшбасшы" ұғымы топтың барлық басқа мүшелері өздерінің мүдделеріне әсер ететін және белгілі бір ұжымдық құндылықтардың толық жиынтығымен бүкіл топ қызметінің бағыты мен сипатын анықтайтын ең жауапты шешімдерді қабылдау құқығын мойындайтын адамды білдіреді. Студенттердің көшбасшылық қасиеттерін дамыту үшін көшбасшылықты жауапкершілік ретінде қарастыру, өз жобаларын құруға, шешімдер қабылдауға және таңдау жасауға дайын болу, соның ішінде шығармашылық тұрғыдан өзін-өзі жетілдіру арқылы көшбасшылық әлеуетті дамытуға жағдай жасайтын дидактикалық технологияларды қолдану қажет.

Алайда, қазіргі жастар әрдайым күрделі мәселелерді тиімді шеше алмайды, бірлесіп құруға, алқалыққа қабілетті емес. Көбінесе олар жауапкершілікті өз мойнына алғысы келмейді, бастама көтеріп, маңызды шешімдер қабылдайды. Сондықтан университеттегі оқу процесі студенттердің көшбасшылық қасиеттерін дамытуға, осы үшін тиімді психологиялық-педагогикалық жағдай жасауға бағытталуы керек. Студенттердің көшбасшылық қасиеттерін дамыту қажеттілігі мен студенттік көшбасшылық мәселелерінің жеткіліксіз дамуы арасында қайшылық бар.

Қарастырылып отырған мәселеге арналған жұмыстарды талдау негізінде біз университеттің көп этникалық ортасында студенттердің көшбасшылық қасиеттерін дамыту бойынша келесі психологиялық-педагогикалық ұсыныстарды жасадық:

- Жоғары оқу орнындағы оқу-тәрбие процесін көшбасшыларды қалыптастыру үшін қолайлы жағдайлар жасауға бағыттау керек;
- студенттердің өзін жауапты, белсенді және бастамашыл тұлғалар ретінде сезінуі және көрсетуі үшін жағдай жасау қажет;
- студенттердің көшбасшылық қасиеттерін қалыптастыру және дамыту "студент-оқытушы", "студенттік топ - оқытушы" жүйелеріндегі жеке тұлғаға бағытталған өзара іс-қимыл процесінде жүзеге асырылуы тиіс»;

- әр түрлі ұлт студенттерінің, курстар мен дайындық бағыттарының бірлескен шығармашылығына қолайлы жағдай жасау қажет;
- оқытушылар мен кураторлар үшін семинарлар ұйымдастыру, оларды көшбасшы студенттермен жұмыс істеу үшін қажетті біліммен қаруландыру;
- студенттердің көшбасшылық қасиеттерін қалыптастыру және дамыту барысында рөлдік ойындар, пікірталастар, диспуттар, минитеатр және, әрине, психологиялық тренинг сияқты жұмыс түрлерін қолданған жөн (оларға қатысу үшін студенттерді көшбасшылық қасиеттердің даму деңгейіне байланысты топтарға бөлу керек);
- тренингтік сабақтар шеңберінде мультимәдени қарым-қатынас саласында студенттердің білімін алуға, кеңейтуге және тереңдетуге бағытталған тақырыптық әңгімелер мен шағын дәрістер циклін ұйымдастырған жөн;
- мультимәдени сипаттағы топтық жұмыс үшін мейірімді, белсенді, тиімді жұмыс ортасын құру үшін әр түрлі ұлт студенттерінің тобына қосылу қажет [5; 6; 7; 8].

XXI ғасырдың басындағы қазіргі қоғам өмірдің барлық салаларындағы түбегейлі өзгерістермен, еліміздегі әлеуметтік-экономикалық, саяси және басқа қатынастардың реформаларымен, жастардың құндылықтары мен құндылық бағдарларын қайта бағалаумен, әлеуметтік болмыс пен сана мазмұнының өзгеруімен сипатталады. Бүгінгі таңда ғалымдар, әлеуметтанушылар мен саясаттанушылар айтып отырған экономикалық және өмірдің басқа салаларындағы дағдарысты еңсеру бүкіл қоғамды да, білім беруді де модернизациясыз мүмкін емес.

Көшбасшылық адамзат сияқты ескі. Ол барлық жерде – үлкен және кіші ұйымдарда, бизнесте және дінде, кәсіподақтар мен қайырымдылық ұйымдарында, компаниялар мен университеттерде бар. Көшбасшылық, оның барлық мақсаттары мен міндеттері үшін кез-келген ұйымның бірінші белгісі болып табылады. Көшбасшылық болу үшін топтардың болуы қажет, ал топтар пайда болған жерде көшбасшылық пайда болады. Қоғамға өз бетінше шешім қабылдауға қабілетті, оларды жүзеге асыру үшін жауапкершілікті алуға дайын, өз қызметінің мақсаттарын нақты анықтай алатын, оған қол жеткізудің нұсқаларын болжай алатын, барысы мен нәтижелерін талдай алатын, қиындықтарды жеңе алатын, сондай-ақ басқа адамдармен қарым-қатынасты дұрыс құра алатын білікті және белсенді мамандар қажет. Командада жұмыс істеу, яғни көшбасшылық қасиеттерді көрсету. Бұл міндеттерді шешуде білімге ерекше рөл беріледі, оның жалпыұлттық мүдделері оны жаңғырту тұжырымдамасында көрініс табады және адам факторының рөлінің өсуімен, жеке тұлғаның әлеуетті мүмкіндіктерін ашумен байланысты.

Көшбасшылық қасиеттерді қалыптастыруға әсер ететін факторлардың бірі – әлеуметтік орта. Бұл әлеуметтік экономикалық формациялардың түріне, сынып пен ұлтқа, тұрмыстық және кәсіби айырмашылықтарға (қалалық орта, ауыл ортасы, өндірістік орта, көркемдік және т.б.) байланысты. "Әлеуметтік орта" ұғымын адамның тұрғылықты жері ретінде қарастырылады және екі ұғымға бөлінеді: "қалалық орта" және "ауыл орта".

А.Р. Фонарева, «кәсіби қызметтің құрылымы және оның мазмұны өзгеріссіз қалмайды, олар маманның жеке өсуіне байланысты өзгереді. Тұлғаның дамуы кәсіби қызметтің дамуын ынталандырады, ал оның жаңа сапалық деңгейі, өз кезегінде, жеке тұлғаның одан әрі өсуіне әкеледі» деген.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде келесідей қорытындылар жасауға болады:

- белгілі бір дамуды қабылдаған бейімділікке назар аудара отырып, оқу процесінде көшбасшы тұлғасының жаңа психикалық құрылымдарын (мотивациялық, семантикалық, интеллектуалды және т.б.) қалыптастырған жөн;
- жеке өсу сәтті кәсіби қызметке бағытталуы мүмкін яғни, күшті кәсіби мотивацияны дамытуды көздейді [9].

Қорыта айтқанда, көшбасшылыққа деген ұмтылыс өзін-өзі жүзеге асыруға, қарым-қатынас жасау тәжірибесі мен басқа адамдармен адамның өзара әрекеттесу барысында өзін-өзі көрсетуге

ықпал етеді. Шығармашылық әлеуеті мен күшті мінезіне ие адам көшбасшы ретінде үнемі қызықты нәрселерді, айналадағы шындықты өзгертетін қызықты оқиғаларды іздейді.

Ол мұнымен тоқтамайды. Өзінің және басқалардың еркіне бағыну, мақсатқа жету. Бұл қызықты, ерекше, адамды баурап алады. Стандартты емес ойлау және жаңа нәрсеге деген ізденіс – шығармашылық адамның ең өнімді қасиеттері. Өмір куәландырғандай, көшбасшылық ойлау болашақта да, қазіргі уақытта да өз жемісін береді. Топтағы немесе топтан тыс құрбыларын баурап алу қабілеті ересек жаста сәттілікке жетуді болжайды. Көшбасшылық студенттері ең бастамашыл, олар тапсырманы бірінші болып орындайды, олар өзіне сенімді, көп күледі, өздеріне риза болып көрінеді, бәріне қызығушылық танытады. Сонымен, өзіне деген сенімділік, бастамашылдық, жан-жақты қызығушылық дегеніміз – адамның ішкі белсенділігін анықтайтын және оның кедергілерді жеңу, жаңа жолдарды табуы, жеке шығармашылық қабілеттерін көрсетіп қана қоймай, басқа адамдарды шығармашылық мәселелерді шешуде біріктіретін қабілетін сипаттайтын интегративті қасиеттер. Әлеуметтік орта көшбасшылықтың даму деңгейіне әсер етеді. Адамдардың жақсы көшбасшы бола алмауының басты себебі – өзіне деген сенімділіктің болмауы. Басқалардың өзін тыңдап, түсінетініне сенімді бола алмауы. Сондықтан сыныпта, колледжде, университетте, жалпы ортада көшбасшылық қасиеттері әлсіз оқушылар мен студенттер өзін-өзі толық көрсете алатындай жағдай жасау керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Golovanova I.I. Vliyanie gruppovyh tekhnologij obucheniya na razvitie liderskih kachestv lichnosti i proektirovanie «YA-koncepcii tvorcheskogo samorazvitiya» studentov (stat'ya). / I.I. Golovanova // *Obrazovanie i samorazvitie*. 2008. №2(8). – S.13-19.
2. Vezhevich T.E. *Pedagogicheskie usloviya razvitiya liderskih kachestv uchashchihsya*. Ulan-Ude: Belig, 2005. –172 s.
3. *Psihodiagnostika: kolleksiya luchshih testov/ sost. Istratova O.N., Eksatusto T.V.* – Rostov-na-Donu: Feniks. 2003. – 375 s.
4. Sergeeva T.S. *Razvitie liderskih kachestv studentov // Professional'noe obrazovanie*. Stolica. № 9/2010. – 40-41 s.
5. Evtihov O.V. *Trening liderstva [Tekst]: monografiya / O.V. Evtihov.* – SPb.: Rech', 2007. – 256 s.
6. Konysheva L.N. *Formirovanie liderskih kachestv studentov posredstvom uchastiya v deyatel'nosti organov samoupravleniya [Tekst]: dis. ... kand. ped. nauk / L.N. Konysheva.* - Kirov, 2009. – 190 s.7. Тайкова Л.В. *Формирование лидерских качеств у будущих педагогов дошкольного образования в вузе [Текст]: дис. ... канд. пед. наук / Л.В. Тайкова.* – Великий Новгород, 2014. – 166 с.
8. Чубарова Ю.Е. *Формирование социокультурной компетенции как основы межкультурного общения студентов в условиях диалога культур [Текст] / Ю.Е. Чубарова // Гуманитарное знание: особенности, исторические и современные проблемы: сборник научных трудов по материалам I Международной научно-практической конференции.* – Нижний Новгород: Профессиональная наука, 2016. – С. 36 - 45.
9. *Фундаментальная работа и практика. Том 1 - №4.* – Томск, 2010.

MPHTI: 15.35.07

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-7847.07>

N.M. Zyкова¹, Sh.T. Maussymbek¹
¹Satpayev University, Almaty, Kazakhstan

ANALYSIS OF ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF REMOTE WORK

Abstract

At the beginning of the twentieth year of the two millennia, humanity is faced with an illness. All spheres of human activities have altered. Due to the risk of COVID-19 infection, many enterprises have transferred their employees to remote work, since the less contact, the fewer threats. Until that time, people had mostly vague and stereotyped ideas about this format of employment. This article discusses the advantages and disadvantages of remote work, which is a consequence of a pandemic. It was analyzed worldwide statistical data from the World Economic Forum and organized questionnaire about online work among locals.

Key words: remote work, remote employment, pandemic, coronavirus, self-isolation.

Н.М. Зыкова¹, Ш.Т. Маусымбек¹
¹Сатпаев атындағы университет, Алматы қ., Қазақстан

ҚАШЫҚТАН ЖҰМЫС ІСТЕУДІҢ АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ МЕН КЕМШІЛІКТЕРІНЕ ТАЛДАУ ЖҮРГІЗУ

Аңдатпа

Екі мыңжылдықтың жиырмамыншы жылының басында адамзат белгісіз ауруға тап болды. Адам қызметінің барлық салалары өзгерді. Көптеген кәсіпорындар covid-19 жұқтыру қаупіне байланысты өз қызметкерлерін қашықтан жұмыс істеуге ауыстырды, өйткені байланыс аз болған сайын, қауіп аз болады. Осы уақытқа дейін адамдар көбінесе бұл жұмыспен қамту форматы туралы түсініксіз және стереотиптік түсінікке ие болған. Бұл мақалада пандемияның салдарынан туындаған қашықтан жұмыс істеудің артықшылықтары мен кемшіліктері талқыланады. Дүниежүзілік экономикалық форумның әлемдік статистикалық деректері талданып, сонымен қатар жергілікті тұрғындар арасында онлайн-жұмыс туралы сауалнама ұйымдастырылды.

Кілт сөздер: қашықтан жұмыс, пандемия, коронавирус, өзін-өзі оқшаулау.

Зыкова Н.М.¹, Маусымбек Ш.Т.¹
¹ Университет им. Сатбаев, г. Алматы, Қазақстан

АНАЛИЗ ПРЕИМУЩЕСТВ И НЕДОСТАТКОВ УДАЛЕННОЙ РАБОТЫ

Аннотация

В начале двадцатого года двух тысячелетий, человечество столкнулось с болезнью. Изменились все сферы человеческой деятельности. Многие предприятия из-за риска заражения COVID-19 перевели своих сотрудников на удаленную работу, поскольку чем меньше контакта, тем меньше угроз. До этого времени у людей были в основном расплывчатое и стереотипное представление об этом формате занятости. В данной статье обсуждаются преимущества и недостатки удаленной работы, являющейся следствием пандемии. Были проанализированы мировые статистические данные Всемирного экономического форума и организован опрос про онлайн-работе среди местных жителей.

Ключевые слова: дистанционная работа, удаленная занятость, пандемия, коронавирус, самоизоляция.

The rapid spread of the Covid-19 pandemic in early 2020 changed the lives of millions of people around the world in record time. A significant change in lifestyle that can lead to changes in material status, combined with the risk of being infected, as well as anxiety about possible losses, can be considered as serious risk factors for maladaptation in a pandemic.

Approximately half a year ago, World Health Organization declared a pandemic. Since the world's population has encountered long-term lockdowns several times. The global epidemic has influenced not only health care but also the economy, education, and tourism. As one of the consequences of pandemic high infection rate around the world, many companies shifted to remote work. It is essential to define whether working from home is beneficial or harmful for organizations and their labor [2].

The purpose of the study is analyzing advantages and disadvantages of remote work in the scientific literature, also using questionnaires.

Table 1. SWOT

Strength	Weakness
<ul style="list-style-type: none"> • flexible schedule allows workers to spend more time with family and work from everywhere; • remote work contributes to reduce commuting cost and time; • consequently, it reduces traffic jams and exhaust gases; • online work boosted digitalization and automation; 	<ul style="list-style-type: none"> • companies providing high incomes cannot fully apply remote work; • remote work is strongly depended on internet connection; • businessmen are skeptical about remote work; • majority of workers cannot establish strong communication with colloquies which decreases productivity;
Opportunity	Threat
<ul style="list-style-type: none"> • remote work might lead to progress in communication and manufacture technologies; • for some economic sectors, remote work is good opportunity to boost income; 	<ul style="list-style-type: none"> • distance work might cause huge number of mental struggles: loneliness, depression and aggression; • it might reduce productivity of companies because of demotivation among workers;

From an economical viewpoint, remote work is pushing innovation development in companies by contributing to maintaining a strong technological base. Despite the statistic, that 78 percent of businessmen claim that distance working will have a more negative influence on organizations rather than positive, regarding the research of World Economic Forum, distance work boosted digitalization (84 percent) and automation (50 percent) around the world [3]. However, it cannot be effective as it was expected for each country. For instance, countries providing high incomes cannot fully work remotely whereas, in some countries which economic development based on different sectors, the majority of companies have opportunities to apply remote working strategies to keep business afloat. To sum up, it is early to assume the rise or drop in incomes of businesses as a result of remote work, but technological progress is expected to be the obvious positive consequence for companies with the ability to adapt to the current situation.

Regarding the psychological viewpoint of the individual, working from home gives freedom in many aspects. In most importance, in case of distance work, people have a flexible schedule, which allows spending more time with family by keeping in balance work and personal life, and work when it is most suitable and convenient: early birds in the morning, night owls at the night. Moreover, it reduces commuting cost and time, eliminating traffic jams and exhaust gases. However, remote work might

have a negative impact on mental health by causing a huge number of struggles: loneliness, depression, lack of communication with colloquies, poor internet connection, demotivation, and aggression. Regarding the research of the World Economic Forum, 19 percent of labor feels lonely working from home, 3 percent suffers from unreliable wi-fi and 17 percent cannot establish strong communication with colloquies [4]. In equal importance, managers are worried about reduced productivity and among remote workers, which affects the well-being of the whole company.

To compare with world experience, it was organized the questionnaire among locals, and 80 people responded. Most of the gained results agree with worldwide statistics. It proves that in spite of considerable opportunities for online work, people suffer from a lack of communication and want to return to offline mode.

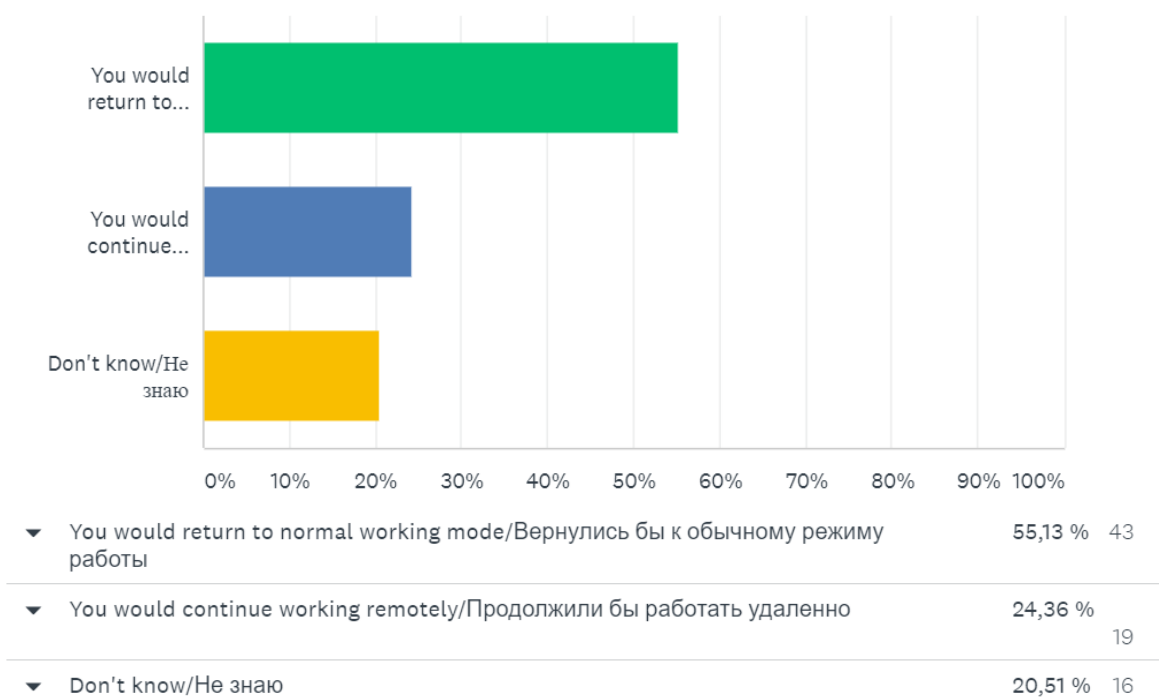
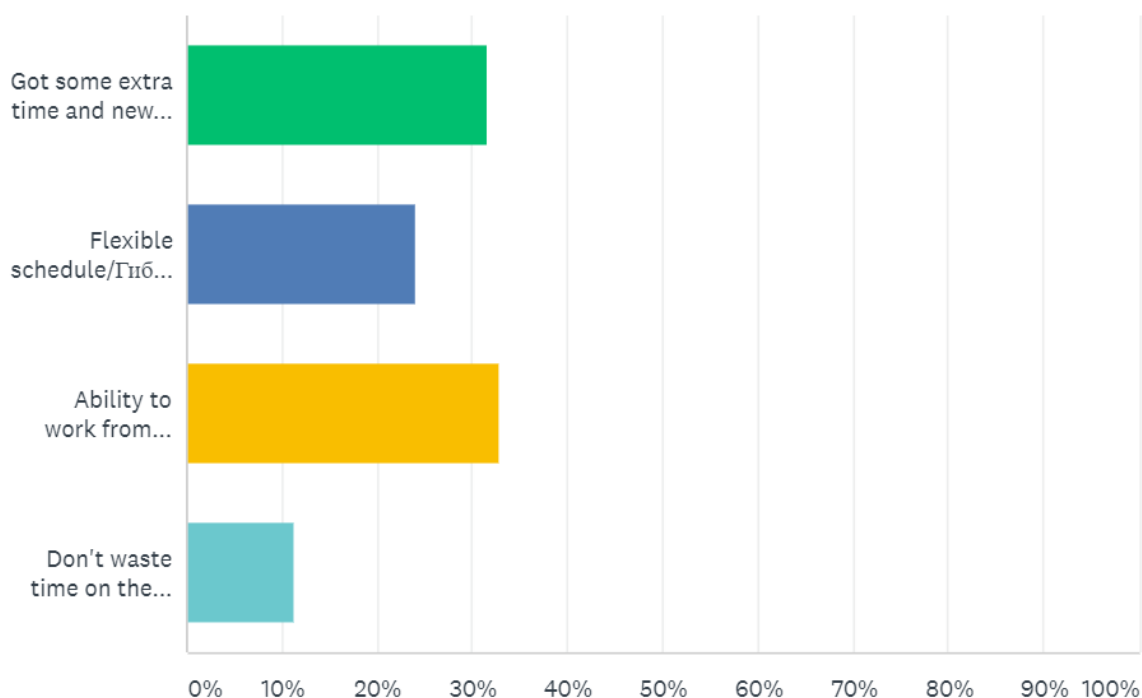

Diagram 1. What mode of work would you prefer at the end of self-isolation?

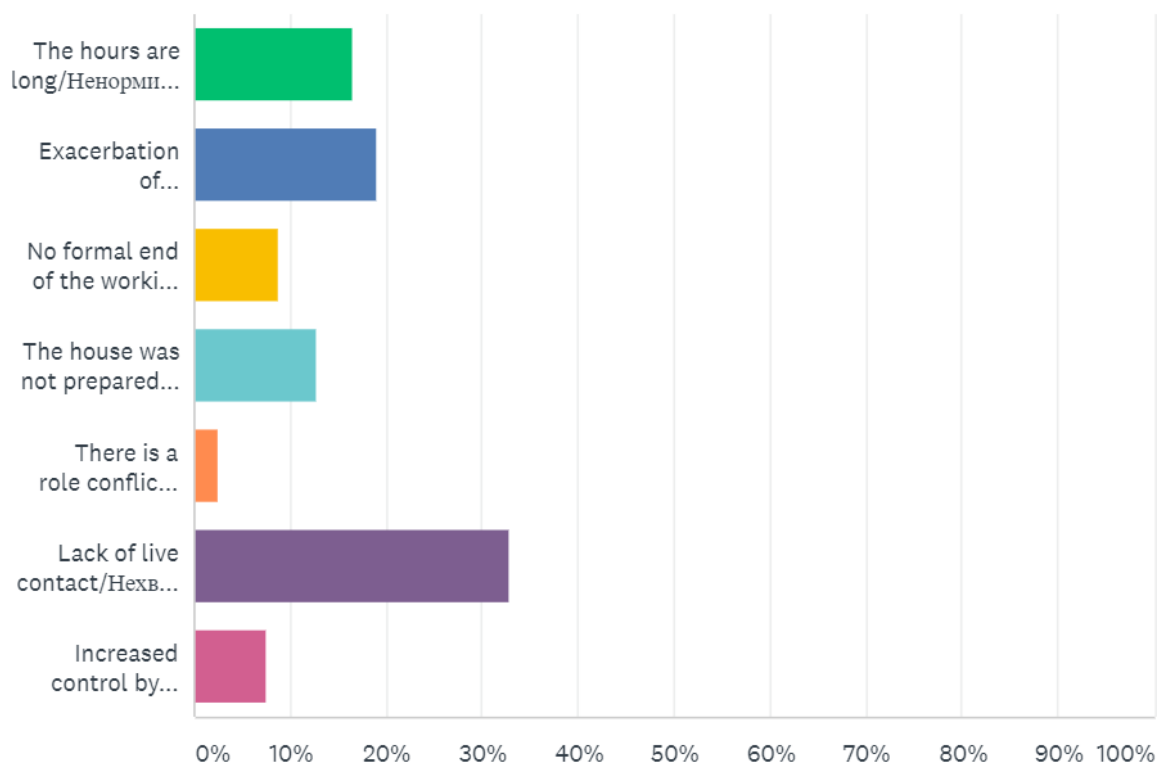
As a result of the survey, more than half of the respondents (55.13%) prefer to return to a normal working mode while only 24.36% would continue working online. 20.51% of respondents cannot give exact answer.

▼ Got some extra time and new opportunities/Появилось дополнительное время и новые возможности	31,65 %
▼ Flexible schedule/Гибкий график	24,05 %
▼ Ability to work from anywhere/Возможность работать откуда угодно	32,91 %
▼ Don't waste time on the road and building relationships in the team/Не тратишь время на дорогу и выстраивание взаимоотношений в коллективе	11,39 %

Diagram 2. Beneficial sides of remote work

32.91% of people take the ability to work from everywhere as the advantage of remote working, and approximately same percentage of people got some extra time and new opportunities during distance work. 24.95% of respondents consider flexible schedule as an advantage whereas fewer people claim that remote work allows them to reduce time on the road.

▼ The hours are long/Ненормированный рабочий день	16,46 %	13
▼ Exacerbation of procrastination and reduced productivity/Обострения прокрастинации и снижения продуктивности	18,99 %	15
▼ No formal end of the working day and related rituals (turning off the computer, saying goodbye to colleagues, leaving the office)/Отсутствие формального окончания рабочего дня и связанных с ним ритуалов (выключение компьютера, прощание с коллегами, выход из офиса)	8,86 %	7
▼ The house was not prepared for the collision of two worlds/о Дом оказался не подготовлен к столкновению двух миров	12,66 %	10
▼ There is a role conflict in which the role of the "employee" is often defeated/Происходит конфликт ролей, в котором роль «работника» часто терпит поражение	2,53 %	2
▼ Lack of live contact/Нехватка живого контакта	32,91 %	26
▼ Increased control by employers/Усиление контроля со стороны работодателей	7,59 %	6

Diagram 3. Drawbacks of remote work

Relatively significant number of respondents took lack of live contact as primary disadvantage. In addition, fewer people (18.99%) feel exacerbation and procrastination and reduced productivity, and approximately same number of respondents think that online working hours are too long. Left percentage of people emphasize discomforts of working from home and increases control by employers.

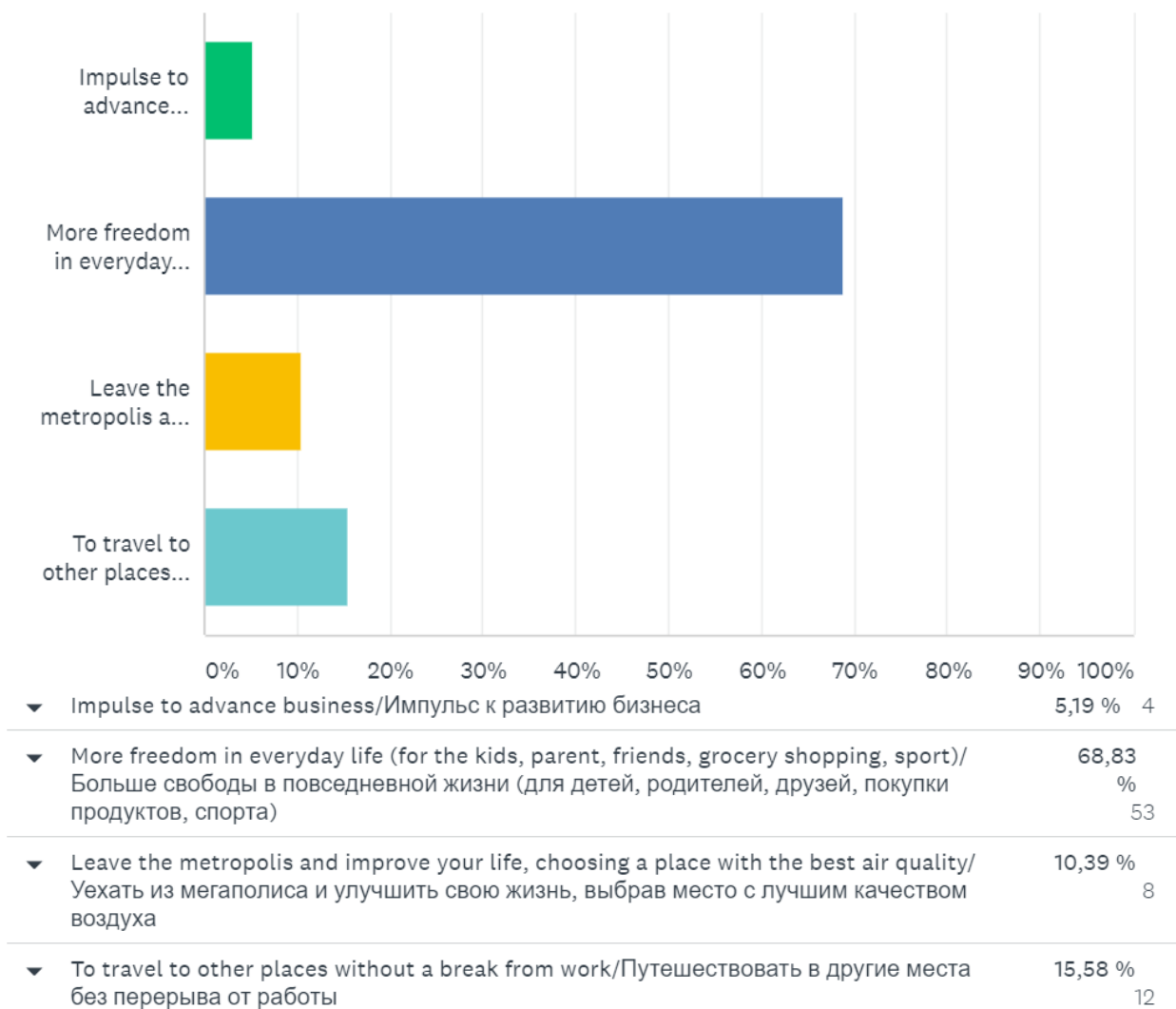

Diagram 4. What opportunities does remote work provide?

Almost 70% of respondents think that online work gives more freedom in everyday life. A quarter of people consider ability to travel to other places without a break from work as a significant opportunity. Fewer people (10.39%) choose to move to places with the best air quality. Least number of people suggest ability to advance business as a considerable opportunity.

To conclude, remote working has plenty of benefits, but currently, they do not outweigh the struggles based on worldwide statistics and results of the questionnaire. Despite that, now most of the labor is working online because of a pandemic, and it is highly recommended to apply reliable software to effectively organize the workplace and to be in touch with colleagues [1].

References:

1. Lane IA, Mullen MG, Costa A. Working from Home During the COVID-19 Pandemic: Tips and Strategies to Maintain Productivity & Connectedness. *Psychiatry Information in Brief* 2020; 17(5):1145 <https://doi.org/10.7191/pib.1145>.
2. World Health Organization. 2020c. "Getting Your Workplace Ready for COVID-19".
3. Written by Nick Routley, C. (n.d.). 6 charts that show what employers and employees really think about remote working. Retrieved December 09, 2020, from World Economic Forum.
4. Written by Kate Whiting, S. (n.d.). Most leaders think remote working will hit productivity - this is why. Retrieved December 09, 2020, from World Economic Forum.

А.С. Бердалыева¹, А.М. Болтаева¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы қ., Қазақстан

СТУДЕНТТЕРДІҢ КӘСІБИ ҚАБІЛЕТТЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНА ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАР

Аңдатпа

Мектеп қабырғасынан бастап оқушылар болашақ мамандығына дайындала бастайды, ал университетке түскеннен кәсібилену барысының кезеңдері жүріп жатады. Мақалада студенттердің кәсіби маңызды қабілеттерін дамытатын әлеуметтік және психологиялық факторлар туралы зерттеушілердің еңбектері қарастырылған. Жоғары оқу орнында оқу барысында күзіндетіліктерді үйретудің басты мақсаты студенттердің маман ретінде қалыптасуында маңызы зор. Тақырыптың өзектілігі – қазіргі кезде жоғары оқу орнын бітірген көпшілік студенттер өз мамандығымен жұмыс істеп кете алмайды немесе мүлдем басқа кәсіппен айналысып кетіп жатады. Студенттің маман болып қалыптасуы үшін жеке қабілеттерімен қоса, психологиялық және әлеуметтік факторлар, яғни қоршаған орта әсер етеді. Университет қабырғасында студенттердің кәсіби маңызды қабілеттерінің қалыптасуы үшін нақты қандай факторлар әсер етеді, мақалада айқындап көрсете аламыз.

Түйін сөздер: қабілет, кәсіп, маман, психологиялық факторлар, әлеуметтік факторлар, жоғары оқу орнындағы білім

Бердалыева А.С.¹, Болтаева А.М.¹

¹ Казахский национальный университет имени аль-Фараби
г. Алматы, Казахстан

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ

Аннотация

Со школьной скамьи ученики начинают готовиться к будущей профессии, а после поступления в университет проходят этапы процесса профессионализации. В статье рассматриваются труды исследователей по социальным и психологическим факторам, развивающим профессионально значимые способности студентов. Главная цель обучения компетенциям в процессе обучения в вузе имеет большое значение в становлении студентов как специалистов. Актуальность темы заключается в том, что в настоящее время большинство студентов, окончивших высшее учебное заведение, не могут работать по своей специальности или заниматься совершенно другой профессией. На становление студента специалистом наряду с его индивидуальными способностями оказывают влияние психологические и социальные факторы, т.е. окружающая среда. Какие именно факторы влияют на формирование профессионально значимых способностей студентов в стенах университета, мы можем прояснить в статье.

Ключевые слова: способности, профессия, специалист, психологические факторы, социальные факторы, образование в высшем учебном заведении

A.S. Berdalyyeva¹, A.M. Boltayeva¹
¹Al-Farabi Kazakh national university
Almaty, Kazakhstan

FACTORS INFLUENCING THE FORMATION OF STUDENTS' PROFESSIONAL ABILITIES

Abstract

From school, students begin to prepare for their future profession, and after entering the university, they go through the stages of the professionalization process. The article examines the works of researchers on social and psychological factors that develop professionally significant abilities of students. The main goal of teaching competencies in the process of studying at a university is of great importance in the development of students as specialists. The relevance of the topic lies in the fact that currently most students who have graduated from a higher educational institution cannot work in their specialty or engage in a completely different profession. Psychological and social factors, i.e. the environment, influence the student's becoming a specialist along with his individual abilities. What factors influence the formation of professionally significant abilities of students within the walls of the university, we can clarify in the article.

Keywords: *abilities, profession, specialist, psychological factors, social factors, education in a higher educational institution*

Кіріспе

Кәсіби даму кезеңі немесе кәсіби қалыптасу – ұзақ мерзімді процесс болып табылады, әр кезеңде оған әсер ететін факторларды атап өтуге болады. [1, 184 б.]

Кәсіби қалыптасу тұлғаның дамуымен тығыз байланысты. Сондықтан кәсіби тұлғаны қалыптастыру үшін тұлғаның жалпы даму факторларының маңызы зор.

Биологиялық және әлеуметтік факторлар дамудың негізгі факторларына жатады. Тұлғаның қалыптасуына әсер ететін биологиялық факторға тұқым қуалаушылық жатады. Адамның отбасында, қоршаған ортада, оқу орындарында, содан кейін еңбек ұжымында тәрбиесіне тұқымқуалаушылық әсері өте маңызды. [5, 257 б.]

Психологиялық әдебиеттерде кәсіби дамуға әсер ететін факторлардың бірнеше тобын қарастырады: жас ерекшеліктеріне байланысты, құндылықтық бағдарларды қалыптастыруға әсер ететін факторлар, тұлғалық сипаттағы факторлар, психофизиологиялық қасиеттері. Тұлғалық сипаттағы факторларға тұлғаның қабілеттілігі, бейімділік, мамандыққа қызығушылығы жатады. [4, 336 б.]

Тұлға қалыптастырудың әлеуметтік факторларына қоршаған орта жатады. Қоршаған орта - адамның дамуы жүретін жағдайы. Осы қоршаған ортаның әсерінен адам отбасы мүшесі, азамат және кәсіби жұмысшыға айналады. [2, 158 б.] Кәсіби даму жағдайының бірнеше факторларын бөліп қарастыруға болады:

1) әлеуметтік: әлеуметтік қатынастар; материалдық-техникалық база; идеология және адамгершілік; тұрмыстық жағдайлар және т.б.

2) әлеуметтік-психологиялық: оқуды ұйымдастырудың ерекшеліктері; ұжымдағы әлеуметтік-психологиялық климат және т.б.

3) жеке: уәждеме; кәсіби дайындық; жеке белсенділік дәрежесі және т.б.

Кәсіби дамуда екі компонентті бөлуге болады – жеке қалыптасу және мәртебелік қалыптасу (сыртқы), содан кейін кәсіби даму факторларын екі топқа бөлуге болады:

- жеке кәсіпқойлықтың дамуына әсер ететін факторлар;

- адамның кәсіби өсуінің сыртқы жағына әсер ететін факторлар. [3, 264 б.]

Зерттеу әдіснамасы мен әдістері

Зерттеу мақсаты: студенттердің кәсіби маңызды қабілеттерінің дамуына әсер ететін негізгі әлеуметтік-психологиялық факторларын теориялық тұрғыда негіздеу және эмпирикалық түрде анықтау. Зерттеу объектісі: мектеп бітіруші түлектер (40 адам), жоғары оқу орнында оқитын студенттер (60 адам) Зерттеу пәні: студенттердің кәсіби маңызды қабілеттерін дамытатын факторлар. Экспериментке респондент ретінде 16-22 жас аралығындағы 100 адам қатысты. Зерттеу әдістемелері: мектеп бітіруші түлектердің, студенттердің болашақ мамандыққа деген көзқарастарын анықтау мақсатында сауалнама жүргізілді. Әңгімелер жеке жүргізілді.

Зерттеу нәтижелері мен дискуссия

Мектеп түлектері арасында мамандық таңдаудың жеке мотивтері арасында бірінші орын - бұл мамандық оқушыларының қабілеттеріне сәйкестігі. Барлық респонденттердің 25%-ы мамандық таңдады, себебі бұл олардың ақыл-ойы мен дене дамуына ықпал етеді.

Әлеуметтік маңызды мотивтер оқушының танылуға, таңдаған кәсіби арқылы еңбегіне лайықты сыйақы алуға ұмтылысын, қоғамда өзін танытуға, өзінің әлеуметтік мәртебесін бекітуге деген ұмтылысын анықтайды. Респонденттер кәсіпті таңдаудың негізгі әлеуметтік мотиві тандалған мамандықтың кәсіби шеберліктің өсуіне және адамдарға пайда әкелуге мүмкіндік беретіндігін атап өтті.

Мамандық таңдаудың сыртқы мотивтері мұғалімдерден, ата-аналардан, сыныптан, жалпы қоғамнан туындайды. Бірақ бұл мотивтер жағымды да, жағымсыз да болуы мүмкін. Теріс мотивтер мамандық таңдауда түлектердің осы мамандыққа сәйкес келетін жеке қасиеттердің болуына емес, қоғамдағы мамандықтың беделіне арқа сүйейтіндігінде көрінеді.

Мамандық таңдаудағы оң мотивтердің ішінде басым ерекшелігі - кәсіби дағдыларды жұмыстан тыс уақытта қолдана білу. Мұны мамандық таңдау кезінде орта мектеп оқушылары толық емес жұмыс күнін болдырмайтындығымен түсіндіруге болады. Бұл қаржылық жағдайды жақсартуға ғана емес, сонымен қатар кәсіби қызмет аясын кеңейтуге, сонымен қатар қосымша дағдылар мен дағдыларды алуға мүмкіндік береді.

Кәсіби таңдау жасай отырып, мектеп оқушылары интеллектуалды негізі сүйікті мектеп пәнін білу болып табылатын мамандықтарды басшылыққа алады.

Алынған мәліметтер негізінде келесі тұжырым жасауға болады. Тандалған мамандық мектеп түлектерінің қажеттіліктері мен сұраныстарын мектеп оқушыларының қабілеттеріне, олардың ақыл-ой және дене дамуына сәйкес келетін кезде қанағаттандырады және кәсіби шеберліктің өсуіне мүмкіндік береді. Сонымен қатар тандалған мамандық беделді және тартымды болуы керек, бұл жұмыстан тыс уақытта кәсіби шеберлікті пайдалануға мүмкіндік береді.

Мектеп оқушыларының мамандық таңдауға дайындығы жеке тұлғаның кәсіби даму үдерісі үшін маңызды. Университет алдындағы кезеңде оны кәсіби даму процесінің нәтижесі деп санауға болады. Университет кезеңінде дайындық жеке тұлғаның кәсіби дамуының факторы ретінде әрекет етеді. Осыған байланысты студенттердің кәсіби даму факторларын толығырақ қарастыру қажет болады.

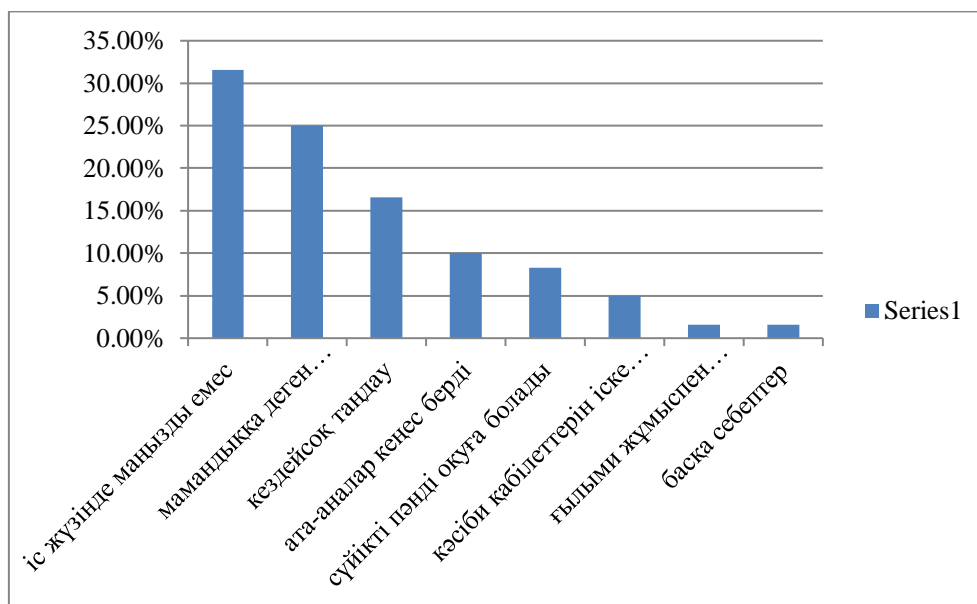
Кәсіби дамудың өтпелі кезеңінің факторларын зерттеген кезде біз гуманитарлық бейіндегі оқу орнын таңдаудың түрлі мотивтерін анықтадық. Оларға мыналар жатады: мамандыққа қызығушылық, өзінің кәсіби қабілеттерін жүзеге асыру мүмкіндігі, ғылыми жұмыспен айналысу және сүйікті пәнін оқу мүмкіндігі, жоғары білімге қажеттілік, ата-ананың кеңесі, кездейсоқ таңдау.

Студенттердің көп бөлігі (31,6%) тек жоғары білім алуы керек болғандықтан, бұл университетті таңдады және олар үшін қандай мамандық алуы іс жүзінде маңызды емес. Екінші орында мамандыққа деген қызығушылық (25%).

Қалған мотивтер келесі тәртіпте орналастырылды: кездейсоқ таңдау - 16,6%, ата-аналар кеңес берді - 10, сүйікті пәнді оқуға болады - 8,3, кәсіби қабілеттерін іске асыруға мүмкіндік бар - 5, ғылыми жұмыспен айналысуға мүмкіндік бар - 1,6, басқа себептер - 1,6%.

1–кесте. Оқу орнын таңдаудың түрлі мотивтері

Іс жүзінде маңызды емес	31,6%
Мамандыққа деген қызығушылық	25%
Кездейсоқ таңдау	16,6%
Ата-аналар кеңес берді	10%
Сүйікті пәнді оқуға болады	8,3%
Кәсіби қабілеттерін іске асыруға мүмкіндік бар	5%
Ғылыми жұмыспен айналысуға мүмкіндік бар	1,6%
Басқа себептер	1,6%

1–сурет. Оқу орнын таңдаудың түрлі мотивтері диаграммасы

Оқушылардың құрдастар тобындағы жағдайы, бір қарағанда, жеке тұлғаның кәсіби дамуына ерекше әсер етпейді. Алайда жүргізілген сауалнамалар мен сұхбаттар бұл фактордың зерттелетін процеске үлкен әсер ететіндігін көрсетті. Оқушылардың топтағы жағдайы деп топтың психологиялық климатын, топтағы қарым-қатынас ерекшеліктерін айтамыз.

Сауалнамаға қатысқан студенттердің көпшілігі (42,1%) топтағы өз позицияларына толық қанағаттанған. Студенттік ортада олар өздерін жайлы сезінеді, бұл олардың оқу процесіне қатынасына әсер етеді. Ұжымның жағымды психологиялық ахуалы кәсіби өсу процесінің қолайлы өтуіне жағдай жасайды, өйткені мұндай топта студент өзінің қауіпсіздігін сезінеді, оны топтағы қатынастарды түзету алаңдамайды.

Өтпелі кезеңдегі біліктілікті арттырудың келесі факторы – бұл оқу орнын бітіру, университетке кірер алдында.

Сауалнамаға қатысқан оқушылардың 53,4%-ы ауыл мектептерінің түлектері және олар ауылдық жерлердегі жағдайды біледі. Сондықтан оларда болашақ кәсіби қызметінде қажет болатын жеке қасиеттер мен білімдер туралы түсінік бар, демек, бұл олардың кәсіби даму процесіне оң әсер етеді.

Тұлғаның кәсіби дамуының аккумулятивті кезеңіне әсер ететін факторларды зерттей отырып, оқушылардың 33,4%-ы сабаққа жүйелі түрде дайындалмайтынын анықтадық. Бұл өз кезегінде олар алатын білім, білік және дағдылардың сапасына, тұлғаның кәсіби маңызды қасиеттерінің қалыптасуына, демек, кәсіби даму процесіне әсер етеді. Біздің ойымызша, егер оқу процесінде қойылған сұрақтарға дәстүрлі жазбаша немесе ауызша жауап берумен шектелмей, білімді тексеру мен бақылаудың әр түрлі әдістері қолданылса, бұған жол бермеуге болады. Бұл,

бір жағынан, оқуға деген қызығушылықты арттырса, екінші жағынан, мұғалімге білімді бақылау үдерісінде оқушылардың максималды санын қамтуға мүмкіндік береді.

Шешуші кезеңде мамандық бойынша жұмыс істеуге деген ұмтылыс және студенттер оқу бітіргеннен кейін жасағысы келетін қызмет түрі сияқты факторлар жеке тұлғаның кәсіби қалыптасу процесіне үлкен әсер етеді. Кәсіби дамудың тиімділігі осыған тікелей байланысты.

Сауалнамаға қатысқан студенттердің 36,6%-ы университетті бітіргеннен кейін өз мамандықтары бойынша жұмыс істегілері келетіндігін, ал 45%-ы жоқ екенін көрсетті, 18,3%-ы болашақ кәсіби қызметін университетте алатын мамандығымен байланыстырғысы келетіндігін әлі растаған жоқ. «Оқу бітіргеннен кейін қандай қызмет түрімен айналысқыңыз келеді?» Деген сұраққа жауап бергенде. Сауалнамаға қатысқан барлық студенттердің 33,3%-ы гуманитарлық саламен байланысты жұмыстармен айналысқысы келетіндігін атап өтті. Сонымен, респонденттер өндіріске қатысты іс-шараларды атап көрсетеді (38,3%). Сауалнамаға қатысқан оқушылардың 28,4%-ы оқытумен байланысты жұмысты өздері үшін мүмкін деп санайды.

2-кесте. Мамандық бойынша жұмыс істеуге деген ұмтылыс

Университетті бітіргеннен кейін өз мамандықтары бойынша жұмыс істегілері келетіндігін	36,6%
жоқ екенін көрсетті	49,1%
Болашақ кәсіби қызметін университетте алатын мамандығымен байланыстырғысы келетіндігін әлі растаған жоқ	18,3%

Біз кез-келген кезеңде студенттердің кәсіби даму процесіне оң және теріс әсер етуі мүмкін факторларды анықтадық. Біз оларға сілтеме жасадық:

- оқушылардың таңдаған мамандығына қатынасы;
- денсаулық жағдайы;
- өмір жағдайына қанағаттану.

Оқудың барлық кезеңінде таңдалған мамандыққа қызығушылық артады (бірінші жылы 33,5%-тен төртінші жылы 41,2%-ге дейін), бұл барлық біліктілікті арттыру процесіне әсер етеді. Мұны оқу процесінде студенттердің таңдаған мамандығына деген көзқарасының өзгеретіндігімен және жоғары сыныптарда құндылықтарды қайта бағалаудың болатындығымен түсіндіруге болады. Сондықтан олардың таңдаған кәсібіне деген қызығушылығын мүмкіндігінше ерте шоғырландыру қажет.

Бұл фактордың студенттердің кәсіби даму процесіне оң әсерін бүкіл оқу кезеңінде таңдаған мамандығына немқұрайлы қарайтын студенттердің азаюы дәлелдейді. Мәселен, бірінші жылы мұндай студенттердің 8,2%-ы атап өтілді, төртінші жылы олардың саны 2,7%-ға азайды. Өздері таңдаған мамандыққа деген қызығушылығын анықтай алмаған студенттер саны азайды: бірінші жылы сауалнамаға қатысқан оқушылардың 6,0%-ы таңдаған кәсібін ұнататынын немесе қаламайтынын «айта алмайтынын» көрсетті; төртінші жылы олардың тек 4,3% қалды.

Мамандыққа деген қызығушылық оның адамдармен жұмыс жасауына (23,5%) мүмкіндік беріп, өзіңізді жетілдіруге (9,7%) және шығармашылық қабілеттеріңізді (8,4%) көрсетуге мүмкіндік беретіндігімен байланысты. Респонденттердің 14,2%-ның пікірі бойынша таңдалған мамандық олардың қабілеттеріне сәйкес келеді, ал төртінші курста студенттер бұл пікірде күшейе түседі. Мұны төртінші курс студенттерінің 13,8%-ы көрсетеді, ал бірінші жылы оларды сауалнамаға қатысқан бірінші курс студенттерінің жалпы санының 10,1%-ы атап өтті.

Алайда, сұхбаттасқан студенттердің 29,8%-ы таңдаған мамандығы бойынша төмен жалақыны ұнатпайтындығын көрсетті. Төртінші курста студенттердің саны көбейеді, олар таңдалған мамандық олардың қабілеттеріне сәйкес келмейтіндігін көрсетеді (4,9-ден 8,3%-ға дейін). Яғни, оқу аяқталғаннан кейін студенттер таңдаған мамандығы бойынша «маман имиджін» дамытады, сондықтан олар белгілі бір кәсіптік салада қабілеттерінің бар немесе жоқ екенін түсінеді.

Тұрмыстық жағдайларға қанағаттану кәсіби даму процесіне айтарлықтай әсер етеді. Жақсы жабдықталған студенттің өмірі оған жеткілікті ұйықтауға мүмкіндік береді, бұл денсаулық жағдайына әсер етеді; оқуға дайындалу (конспект жазу, эссе мен курстық жұмысты орындау және т.б.) және т.б. Жалпы алғанда, сауалнамаға қатысқан студенттер өздерінің тұрмыстық жағдайларына әр түрлі деңгейде қанағаттанатындықтарын көрсетті: 35% - толығымен; 31,6% - орташа; 33,3% - жалпы бәрі жақсы.

Бірінші курстан төртінші курсқа дейін өмір сүру жағдайына толығымен наразы студенттердің саны жартысына жуық азаяды: олардың 17,0%-ы бірінші жылы, ал 6,8%-ы төртінші курста атап өтілді.

Студенттердің денсаулығының әлсіреуі кәсіби даму процесіне кері әсер етеді. Сауалнама нәтижелері бойынша оқушылардың 50,3%-ы денсаулығын әлсіреген деп санайтынын атап өтеміз. Олар денсаулығына байланысты сабақтан бас тартуға мәжбүр, бұл білімдегі алшақтыққа және материалдың толық игерілмеуіне алып келеді, бұл олардың кәсіби даму процесін қиындатады. Біздің қорытындылар студенттерді жыл сайынғы медициналық тексеруден өткізу нәтижелерімен расталады.

Қорытынды

Кәсіби дамудың дипломнан кейінгі кезеңінде кәсіби маман қалыптасады. Кәсіби маман болу үшін сыртқы және ішкі жағдайлар әсерін тигізеді.

Сыртқы жағдайлар: кәсіптің өзі, қоғамның қойған талаптары кезінде өзгеріп жатады; мотивациялық саланың өзгеруі; кәсіби қарым-қатынас компоненттері: құралдары, шарттары мен нәтижелерінің өзгеруі; рухани құндылықтардың өзгеруі

Ішкі жағдайларға келесілердің әсерін атап өтуге болады: тұлғаның кәсіби туралы ойларының өзгерісі, мамандық туралы бағалау критерийлері, кәсібилік барысындағы табыс, сонымен қатар өзін кәсіби бағалау критерийлері. [6, 342 б.].

Осы жағдайларды елемеу немесе білмеу жас мамандарға кері әсерін тигізеді, өйткені қоғамның мамандыққа немесе мамандыққа деген сұранысының өзгеруі кәсіби қызметтің мәні мен мазмұнын өзгертуді қажет етеді. Талданған факторларды зерттеу кәсіби маманның жеке басын қалыптастыру процесінде қателіктерден аулақ болуға мүмкіндік береді

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *SHumskaya L.I. Universitetтің әлеуметтену процесінде студенттердің зжеке және кәсіби дамуы: dis. ... Doktor psih. ғылымдар. – Minsk, 2005. – 363 b.*
2. *Bodrov V.A. Kәsibi is-әreket psihologiyasy. Teoriyalық және қолданbaly мәseleler. – M.: «RFA Psihologiya instituty» baspasy, 2006. – 623 b.*
3. *Teoretiko-prikladnye osnovaniya psihologii professional'nogo razvitiya: monografiya / E. F. Zeer. Ekaterinburg: Izd-vo Ros. gos. prof.-ped. un-ta, 2015. – 194 s*
4. *Klimov E.A. Psihologiya professional'nogo samoopredeleniya. – M., 2004.*
5. *Karpov A.V. Belsendilikтің reflektivti mekhanizmdерiniң psihologiyasy. – M.: «RFA Psihologiya instituty» baspasy, 2004. – 424 b.*
6. *Pryazhnikov N.S. Professional'noe i lichnostnoe samoopredelenie. – M.: Iz-vo «Institut prakticheskoy psihologii», 2006. – 380 s.*

МРНТИ:15.81.61

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-7847.09>

Абишева Э.Д.¹, Нариман А.¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан

КОММУНИКАТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ВРАЧЕЙ-ГИНЕКОЛОГОВ С КЛИЕНТАМИ

Аннотация

В данной статье рассматриваются проблемы социально-медицинского консультирования. В рамках медицины большинство клиентов остаются удовлетворенными качеством консультирования медицинского персонала, но существуют определенные специфические направления консультирования, где большую роль играют индивидуально-личностные особенности клиентов. Примером данной службы является гинекологическая служба. Клиентами гинекологов являются в большей степени беременные женщины, имеющие проявления эмоциональной неустойчивости и тревожности. Ввиду этого стандартные правила консультирования для них не полностью удовлетворяют их социально-медицинские потребности. В проведенном нами анкетировании мы выявили, что в 100% случаев, опрошенные врач-гинекологи указывали на наличие жалоб клиентов на их профессиональную деятельность. Наиболее часто жалобы поступали на невнимательность и эмоциональную холодность врача-гинеколога. Жалобы основаны на сугубо субъективном восприятии клиентов и не отражают профессиональных качеств врача. Подобная тенденция создает потребность в разработке обновленной программы гинекологического консультирования для полного удовлетворения потребностей ее клиентов.

Ключевые слова: консультирование, клиенты, медицинские учреждения, социально-психологическая служба

Э.Д. Абишева¹, Э.Нариман¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан

ГИНЕКОЛОГТАРДЫҢ КЛИЕНТТЕРМЕН ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУІНІҢ КОММУНИКАТИВТІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада әлеуметтік-медициналық кеңес беру мәселелері қарастырылады. Медицина аясында клиенттердің көпшілігі медициналық қызметкерлерге кеңес беру сапасына қанағаттанады, бірақ клиенттердің жеке-жеке ерекшеліктері үлкен рөл атқаратын кеңес берудің белгілі бір бағыттары бар. Бұл қызметтің мысалы-гинекологиялық қызмет. Гинекологтардың клиенттері эмоционалды тұрақсыздық пен мазасыздық көріністері бар жүкті әйелдер болып табылады. Осыған байланысты, олар үшін кеңес берудің стандартты ережесі олардың әлеуметтік және медициналық қажеттіліктерін толық қанағаттандырмайды. Біз жүргізген сауалнамада біз 100% жағдайда сұралған гинекологтар клиенттердің олардың кәсіби қызметіне шағымдары бар екенін анықтадық. Неғұрлым жиі шағым табысы абайсыздық және эмоционалдық холодность дәрігер-гинеколог. Шағымдар клиенттердің таза субъективті қабылдауына негізделген және дәрігердің кәсіби қасиеттерін көрсетпейді. Бұл үрдіс клиенттердің қажеттіліктерін толық қанағаттандыру үшін жанартылған гинекологиялық кеңес беру бағдарламасын жасау қажеттілігін тудырады.

Түйінді сөздер: кеңес беру, клиенттер, медициналық мекемелер, әлеуметтік-психологиялық қызмет

E.D. Abisheva¹, A. Nariman¹

¹ *Kazakh national pedagogical university named after Abai
Almaty, Kazakhstan*

COMMUNICATIVE FEATURES OF INTERACTION OF GYNECOLOGISTS WITH CLIENTS

Abstract

This article discusses the problems of social and medical counseling. Within the framework of medicine, most clients remain satisfied with the quality of medical staff counseling, but there are certain specific areas of counseling where the individual and personal characteristics of the clients play an important role. An example of this service is the gynecological service. Clients of gynecologists are mostly pregnant women who have manifestations of emotional instability and anxiety. As a result, the standard counseling services for them do not fully meet their social and medical needs. In our survey, we found that in 100% of cases, the interviewed gynecologists indicated the presence of complaints from clients about their professional activities. The most frequent complaints were about inattention and emotional coldness of the gynecologist. Complaints are based on a purely subjective perception of clients and do not reflect the professional qualities of the doctor. This trend creates a need to develop an updated program of gynecological counseling to fully meet the needs of its clients.

Keywords: *consultation, clients, medical institutions, social and psychological service*

Введение

В текущий момент в мире наблюдается общая тенденция к глобализации всех сфер жизнедеятельности человека. Сфера здравоохранения не является исключением. Современный тренд на гуманизацию системы здравоохранения создал новые рамки профессиональной компетентности для медицинского персонала. Одним из главных изменений является замещение роли «пациента» на роль «клиента». Данное изменение несет весьма значительные изменения в общее восприятие системы охраны здоровья и труда. Пациент являлся личностью, которой необходимо оказать специализированную медицинскую помощь, при этом он не имел права выбора специфики оказания данной помощи. В случае же роли клиента личность имеет полное право не только выбрать способ заботы о собственном здоровье и выбрать место с наиболее комфортными условиями для нее.

Работа медицинского сотрудника с пациентом и клиентом концептуально различается. Клиент имеет право выбора специалиста, что создает определенную конкурентную атмосферу в медицинской среде. Каждый жест и каждая ошибка специалиста будет расценена клиентом как определенная степень некомпетентности, что может сильно повлиять на работу медицинского сотрудника [1].

Более 50% клиентов медицинских учреждений пытаются разрешить определенные конфликты в процессе лечения именно с медицинским персоналом. Наличие подобной большой группы людей готовых разрешить конфликты непосредственно с медицинским персоналом также актуализирует тему развития коммуникативной компетенции медицинских сотрудников. Развитые коммуникативные навыки позволят им уменьшить количество постигаемых жалоб на их профессиональную деятельность, что лишь благоприятно скажется на их профессиональной карьере [2].

Все это создает условия, когда медицинский специалист должен акцентировать собственное внимание не только на необходимых профессиональных навыках, но и собственной коммуникативной компетентности. Постоянный мониторинг профессиональных качеств медицинского сотрудника в Республике Казахстан со стороны его клиентов формирует у специалиста определенную степень тревожности и критичности к собственной компетенции. Это можно

наблюдать, оценивая результаты опроса о качестве медицинского обслуживания в здравоохранительных учреждениях. Большинство медицинских специалистов склонны давать более низкие оценки качеству получаемых клиентами услуг, чем непосредственно сами клиенты. Важным примечанием является и то, что медицинский работник лучше осведомлен о возможном качестве получаемой услуги, в отличие от клиента [3].

Проведенные опросы в различных регионах Республики Казахстан об удовлетворенности медицинским обслуживанием показали, что общая удовлетворенность медицинским обслуживанием в Казахстане, достигает 93,89%, 5,56% - частично неудовлетворены качеством медицинского обслуживания. При этом стоит упомянуть, что общая удовлетворенность медицинским обслуживанием складывается не только из факторов оказываемой медицинской помощи, но и степени комфортности получаемых услуг, в том числе и оценка коммуникативной компетенции медицинского сотрудника [4].

Дополняют данные об удовлетворенности гражданами уровнем медицинского обслуживания уровень доверия наших граждан к медицинскому персоналу. Согласно опросу проведенном в Многопрофильной городской клинической больницы №4 города Алматы 88,7% клиентов данной клиники доверяют медицинскому персоналу. Данная статистика не может характеризовать общий уровень доверия по Республике Казахстан, но способна дать определенное понимание картины, что большинство граждан склонны доверять современному медицинскому персоналу [5].

Подобная доброжелательная тенденция граждан к сотрудникам медицинского профиля является благоприятным фактором для выздоровления граждан. Большую роль, как было освещено сверху, уделяется коммуникативным навыкам медицинских сотрудников. Коммуникативная компетентность врача дает ему возможность пользоваться большим уровнем доверия у клиента. При этом ответной психологической реакцией клиента будет большая удовлетворенность процессом лечения и в случае появления определенного недовольства или конфликтной ситуации, он будет стремиться разрешить данную проблему непосредственно с определенным профессиональным лицом с кем и произошел конфликт.

Несмотря на данную ситуацию в гинекологической службе существуют определенные специфические аспекты, которые усложняют социально-коммуникативное взаимодействие врачей с их клиентами. Специфика гинекологической службы диктуется особенностями соматического и психологического состояния беременных женщин.

Женщины в период беременности могут испытывать определенные проблемы с эмоциональной регуляцией. Данный феномен основан на нейрогуморальных особенностях женского организма в период беременности. Женщины в период беременности испытывают высокую степень состояния тревоги. Данное состояние сопряжено с постоянной готовностью остро реагировать на какие-либо внешние или внутренние раздражители. Тревожность сопряжена не только с обострением психоэмоционального состояния женщины, но и влияет на ее соматическое самочувствие. Высокотревожные лица склонны к ипохондриальным проявлениям, вследствие которых все чаще обращаются за необоснованной медицинской помощью [6, 7, 8].

Помимо этого, около 43% женщин в момент родов имеют какие-либо хронические заболевания. Хронические заболевания формируются постепенно в течение длительного времени беременности. Наличие хронических заболеваний и знание беременной женщины об их течении усугубляют тревожность женщины и создают определенные сложности в повседневном функционировании. Хронические заболевания зачастую сопряжены с сильным дискомфортом, которые создают их симптомы [9].

Большое количество необоснованных вызовов в скорую помощь поступает от женщин с необходимостью получения гинекологической консультации в срочном порядке. Подобная тенденция вызвана недостаточного социально-медицинского просвещения данных групп [10].

Обобщая все выше сказанное можно сделать вывод, что современная гинекологическая служба имеет собственные индивидуальные особенности построения коммуникации с

собственными клиентами. Личностные особенности социальных групп женщин, имеющих необходимость в постоянном мониторинге собственного состояния, должны учитываться в ходе медико-социального консультирования для обеспечения благоприятного течения хода беременности или лечения [11].

В процессе теоретического анализа проблемы нами были проанализированы 13 периодических изданий по медицине и 4 периодических издания по психологии, входящих в списки рекомендаций ККСОН. В результате анализа всех номеров журналов в течение периода 2016-2021 гг. было выявлено, что количество статей посвященных теме особенностей коммуникации в процессе гинекологического консультирования было равно пяти, что является малым количеством для подобного массива информации.

Проблема коммуникации работников гинекологической службы с собственными пациентами в настоящее время освещена слабо. В это же время гинекология служба является ключевой для поддержания женского здоровья и репродуктивной функции женщин.

На основании вышесказанного было проведено исследование.

Методология и методы исследования

В процессе исследования приняли участие 35 врачей-гинекологов в возрастной группе от 35 до 60 лет, являющихся работниками ГКП на ПХВ «Родильный дом №1» и Акушерско-гинекологического медицинского центра «РЕЛАЙФ», находящихся в городе Алматы. Исследование проводилось в период с 13.02.2021 по 24.04.2021.

Было проведено анонимное анкетирование, адресованное врачам-гинекологам, включающее в себя 6 вопросов, имеющих 2 варианта ответа: «Да», «Нет».

Вопросы, включенные в анкетирование:

1. Поступали ли когда-нибудь жалобы на проведенный вами прием?
2. Были ли жалобы на недостаточно внимательный осмотр во время приема?
3. Были ли жалобы на эмоционально безразличный прием?
4. Были ли жалобы на фамильярный\грубый прием?
5. Были ли жалобы на слишком быстрый прием?
6. Были ли жалобы на слишком медленный прием?

Анкетирование ставило перед собой цель выявления специфика жалоб клиентов гинекологической службы. Для уточнения результатов исследования и оценки влияния опроса со всеми респондентами было проведено постэкспериментальное интервью.

Результаты исследования

В процессе исследования нами были собраны и обработаны все результаты исследования. Количественные показатели результатов исследования представлены в Таблице 1.

Таблица 1. Результаты анкетирования

	ДА	НЕТ
Вопрос 1	100 %	0 %
Вопрос 2	34,3 %	65,7 %
Вопрос 3	48,6 %	51,4 %
Вопрос 4	8,6 %	91,4 %
Вопрос 5	25,7 %	74,3 %
Вопрос 6	22,9 %	77,1 %

В 100% случаев гинекологи сталкивались с определенными жалобами связанных с их профессиональной деятельностью. 34,3% гинекологов получали жалобы на то, что недостаточно

внимательно, по мнению клиента, проводили осмотр. 48,6% гинекологов получали жалобы на то, что не выражали достаточной эмоциональной экспрессии, которая была бы необходима клиенту для комфортного наблюдения. 8,6% гинекологов получали жалобы на то, что позволяли себе определенную грубость в отношении собственных клиентов. 25,7% гинекологов получали жалобы на то, что сеанс длился, по мнению клиента, недостаточно долго. 22,9% гинекологов получали жалобы на то, что достаточно долго, по ощущениям клиентов, вели собственный прием.

Как было выяснено все врачи-гинекологи получали определенные жалобы на собственное качество работы. Наиболее часто встречаются жалобы на недостаточную степень внимательности медицинского сотрудника и его эмоциональную безразличность. Стоит упомянуть, что жалобы, высказанные клиентами, являются лишь их субъективным представлением и не могут полноценно отражать действительность. Приняв во внимание данные жалобы, можно сделать вывод о том, что существует определенная необходимость развития особого подхода к медико-социальному консультированию в рамках гинекологической службы. Стандартные модели консультирования не полностью удовлетворяют потребности клиентов.

В проведенном постэкспериментальном интервью с медицинским персоналом гинекологической службы, были получены данные о том, что собранные в процессе анкетирования результаты совпадают с мнением врачей-гинекологов. Не было получено жалоб на условие и качество проведения эксперимента от медицинского персонала.

Обсуждение

В настоящий момент, как нам стало известно из теоретического анализа, происходит переход от пациент-ориентированного подхода к медицинскому консультированию к клиентоориентированному. Данный переход сопровождается изменением требований к врачебному персоналу. Клиент имеет более высокие требования по отношению к врачу. При этом стоит учитывать, что эти требования являются как объективными, так и субъективными. При соблюдении общей модели социально-медицинского консультирования можно удовлетворить объективные требования клиента, но со случая с субъективными все обстоит сугубо индивидуально. Любой вид консультирования, будь то медицинское, социальное или психологическое должен брать во внимание особенности консультируемой социальной группы. Учет их индивидуальных особенностей является важным для удовлетворения субъективных требований клиентов.

Социально-психологическая служба в медицинских учреждениях проводит свою деятельность не только в рамках консультирования клиентов и медицинского персонала, но и в рамках помощи профессиональной деятельности врачей и медсестер. Учитывая малую освещенность проблемы и небольшое количество вариантов решения проблем консультирования в гинекологии, именно помощь в развитии коммуникативных навыков врачей гинекологической службы должна стать одним из приоритетных направлений психологической службы.

Заключение

В настоящий момент психологическая служба является важным звеном в системе здравоохранения. В компетенции психолога состоит не только психологическое консультирование посетителей медицинских учреждений, но и помощь в организации приемов другого медицинского персонала. Изменение в системе здравоохранения изменили и отношения посетителей к работникам медицинских учреждений. В настоящий момент существует определенная проблема в рамках социально-медицинского консультирования в гинекологической службе. Посетители данной службы являются особой социальной группой с уникальными индивидуальными особенностями, которые могут в определённых условиях создавать личностные барьеры общения. В результате этого они остаются частично неудовлетворенными результатами консультирования. Разработка обновленной программы консультирования при гинекологической службе является актуальным не только в рамках гинекологической службы, но и позволит создать наиболее благоприятные условия для клиентов, посещающих данные службы.

Список использованной литературы:

1. Toleubaev M. Otnoshenie k vrachebnym oshibkam v Kazahstane i mire // *Journal of clinical medicine of Kazakhstan*, 2016. Т. 4, №42. – S. 22-26.
2. Asen A., Reznik V.L., Oshibaeva A.E. i dr. Pacienty poliklinik almaty o vozmozhnyh svoih dejstviyah pri konfliktah s vrachami // *Vestnik KazNMU*, 2018. № 3. – S. 322-324.
3. Uteulin M., Oshibaeva A.E., Ualiev A.E., Nurbakyt A.N. Ocenka udovletvorennosti pacientov i medicinskih rabotnikov kachestvom okazyvaemyh uslug // *Vestnik KazNMU*, 2018. № 3. – S. 344-347.
4. Balmuhanova A.V., Brezhneva I.V., Balmuhanova A.M. i dr. Ocenka kachestva okazaniya medicinskoj pomoshchi v universitetskoj klinike «Aksaj» // *Vestnik KazNMU*, 2017. № 2. – S. 357-360.
5. Sagaeva S.K., Nursejtova A.A. Opredelenie stepeni doveritel'nogo otnosheniya pacientov k medicinskomu personalu bol'nicy // *Vestnik KazNMU*, 2016. № 3(1). – S. 181-183.
6. Andrienko O.A. Issledovanie trevozhnosti u beremennyh zhenshchin raznyh vozrastnyh grupp // *Simvol nauki*. 2016. №5-3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/issledovanie-trevozhnosti-u-beremennyh-zhenshchin-raznyh-vozrastnyh-grupp> (data obrashcheniya 28.04.2021).
7. Lustin S.I., SHCHuka E.A. Psihologicheskie osobennosti beremennyh zhenshchin // *Carskosel'skie chteniya*. 2016. №20. – S. 241-244.
8. Burina E.A., Ababkov V.A., Kapranova S.V., Pazarackas E.A. Distress u beremennyh zhenshchin: obzor literatury // *Vestnik SPbGU. Seriya: Psihologiya. Pedagogika*. 2020. №3. – S. 367-378.
9. Nazhmudinova Z.SH., SHamgunova I.I., YAmshchikova T.A., Popova N.M. Social'no-biologicheskaya harakteristika beremennyh zhenshchin // *Vestnik nauki i obrazovaniya*. 2017. №12 (36).. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialno-biologicheskaya-harakteristika-beremennyh-zhenshchin> (data obrashcheniya 28.04.2021).
10. Sulejmenova ZH., Alimbetova A.R. SRAVNITEL'NYJ ANALIZ Vypolneniya algoritma obsledovaniya zhenshchin fertil'nogo vozrasta na urovne PMSP // *Vestnik KazNMU*, 2016. № 1. – S. 584-587.
11. Ishkova M. A. Osnovy psihologicheskogo konsul'tirovaniya: uchebno-metodicheskoe posobie. – 2-e izd., ster. – M.: FLINTA, 2015. – 115 s.

MPHTI: 15.21.51

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-7847.10>

Каракулова З.Ш.¹, Токтакулинов А.А.¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА У ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

Аннотация

В данной статье рассматриваются особенности и важность развитости эмоционального интеллекта у военнослужащих. Эмоциональный интеллект – это собирательный термин, который подразумевает под собой способность человека идентифицировать эмоции, понимать намерения, мотивацию и желания других людей и свои собственные, а также способность управлять своими эмоциями и эмоциями других людей. Анализируются факторы субъективного контроля и его связи с заниженным уровнем эмпатических способностей.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, эмпатия, интернальный тип контроля, экстернальный тип контроля.

З.Ш. Каракулова¹, А.А. Токтакулинов¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан

ӘСКЕРИ ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІҢ ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТІНІҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңданма

Бұл мақалада әскери қызметкерлерде эмоционалды интеллект дамуының ерекшеліктері мен маңыздылығы қарастырылған. Эмоционалды интеллект – бұл адамның эмоцияларды анықтау қабілетін, басқа адамдардың және өзінің ниеттерін, мотивтері мен тілектерін түсіну қабілетін, сондай-ақ олардың эмоциялары мен басқалардың эмоцияларын басқару қабілетін білдіретін жиынтық термин. Субъективті бақылау факторлары және оның эмпатизмнің бағаланбаған деңгейімен байланысы талданады. мүмкіндіктер.

Түйінді сөздер: эмоционалды интеллект, эмпатия, бақылаудың ішкі түрі, бақылаудың сыртқы түрі.

Karakulova Z.Sh.¹, Toktakulinov A.A.¹

¹ Kazakh national pedagogical University named after Abai
Almaty, Kazakhstan

FEATURES OF DEVELOPMENT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE AMONG SOLDIERS

Abstract

This article examines the features and importance of the development of emotional intelligence in military personnel. Emotional intelligence is a collective term that implies a person's ability to identify emotions, to understand the intentions, motivations and desires of other people and their own, as well as the ability to manage their emotions and the emotions of others. Factors of subjective control and its relationship with low levels of empathic abilities.

Key words: emotional intelligence, empathy, internal type of control, external type of control.

Эмоциональная интеллект является важной составляющей успешного социального взаимодействия. В современном мире в понятие эмоционального интеллекта входит определенный набор умений и навыков, позволяющих прогнозировать поведение других людей, позволяющих лучше предугадывать эмоциональные реакции окружающих в различных социальных ситуациях с учетом контекста происходящего, развитый эмоциональный интеллект дает возможность личности в короткие сроки мобилизовать внутренние психические ресурсы для достижения определенных целей или сопротивлению внешним раздражителям. Навыки управления собственным психоэмоциональным состоянием имеют прямую связь с уровнем развития эмоционального интеллекта личности. Это способствует развитию адекватной эмоциональной реакции в самом разнообразном ее проявлении. Значение эмоционального интеллекта в современном обществе весьма велико и зачастую выходит за рамки исключительно межличностного общения. Развитый эмоциональный интеллект является одним из главных критериев профессионального отбора во всех профессиях, где необходимо социальное взаимодействие [1, 2].

Важным звеном для поддержания дисциплины и физического здоровья военнослужащих являются физические нагрузки. Посредством данного метода происходит развитие не только физической выносливости и силы, но и тренировка морально-волевых качеств личности и формирование исключительного военного менталитета, позволяющего военнослужащим самоидентифицировать себя. Военнослужащие, имеющие должный уровень профессиональных навыков и моральной подготовки могут претендовать на продвижение по службе [6, 7].

Любая профессия, сопряженная с социальным взаимодействием, как было выше сказано, требует от специалиста развитого эмоционального интеллекта. Это касается и деятельности вооруженных сил. Военные в постоянном порядке находятся в социальном взаимодействии между друг другом. И если общение с офицерским составом является строго регламентированным, то межличностное общение играет большую роль в групповом взаимодействии и поддержании здоровой атмосферы общения. Развитый эмоциональные интеллект позволит

уменьшить риски развития социальной или личностной дезадаптации, увеличит эффективность межличностного взаимодействия и труда военнослужащих [3].

Психологическая служба вооруженных сил является важным звеном поддержания психологического здоровья личности военнослужащего. Эффективная деятельность военного психолога по развитию эмоционального интеллекта позволит достичь ряда производственных задач. Одной из них является профилактика профессионального или эмоционального выгорания у военнослужащих. Проблема профессионального выгорания остро стоит в учреждениях с высоким уровнем требования к дисциплине. Военные, как и обычные люди, имеют потребности в семейном общении с партнером и в условиях длительных командировок данная потребность может неполноценно удовлетворяться, что приведет к фрустрации и другим негативным последствиям. Психологическая работа по развитию эмоционального интеллекта также решает проблему удовлетворенности браком военнослужащих. Навыки менеджмента отношений позволяют выстраивать правильно стратегию их поддержания, что и позволяет формировать длительные, устойчивые и здоровые семейные отношения [4, 5].

Несмотря на значимость моральной подготовки для профессионального и личностного роста, психологической работе уделяется не столь большое внимание. Психоэмоциональному развитию личности военнослужащего уделяется не столь большая роль в период военной подготовки и профессиональной деятельности. Многие рекомендации психолога игнорируются, что может привести к проявлению у военнослужащих вышеперечисленных негативных явлений (дезадаптация, семейная фрустрация, недостаток уровня развития морально-волевых качеств и т.д.). Таким образом, военнослужащие, привыкшие к постоянным физическим нагрузкам, но не получавшие должных социально-психологических навыков могут испытывать проблемы с адаптацией после окончания военной службы.

Нами был проведен констатирующий эксперимент, в котором приняли участие 57 военнослужащих, работающих по контракту. Средний возраст исследуемой выборки составлял 29 лет.

Целью исследования является диагностика уровня эмпатии у военнослужащих и диагностика особенностей их уровня субъективного контроля

Для оценки уровня эмпатии и особенностей субъективного контроля личности были выбраны следующие методики:

1. Опросник «Уровень субъективного контроля» (Е.Ф. Бажин, Е.А. Голынкина и А.М. Эткинд) [8];

2. Диагностика уровня эмпатических способностей (В.В. Бойко) [9].

Анализ и интерпретация результатов экспериментального исследования

В процессе психологического исследования была продиагностирована эмпатическая сфера личности военнослужащих. Было выделено, что уровень выраженности эмпатических способностей у военнослужащих находится ниже среднего показателя (см. Таблицу 1).

Таблица 1. Результаты исследования методикой В.В.Бойко.

Шкала	Среднее значение	% от максимального значения	Уровень развития
Композитная оценка	15,5	43%	Ниже среднего
Рациональный канал	3,2	53,3%	Средний
Эмоциональный канал	2,4	40%	Ниже среднего
Интуитивный канал эмпатии	2,4	40%	Ниже среднего
Установки, способствующие эмпатии	2,5	41,6%	Ниже среднего
Проникающая способность	2,4	40%	Ниже среднего
Идентификация	2,6	43,3%	Ниже среднего

Качественно описывая полученные результаты, можно сделать выводы о том, что в исследуемой выборке уровень сопереживания другим людям заниженный, что может обозначать слабую эмоциональную экспрессивность данной социальной группы. Низкий

уровень сопереживания никак не говорит об уровне развития культуры данной социальной группы. В их системе отношений высокую роль играет взаимное уважение, внимательность друг к другу и сдержанность в проявлении эмоций. Проведенное тестирование позволило подвергнуть анализу полученные математические данные. Исследование стандартного отклонения показало, что оно составляет

Определение на начальном этапе уровня эмпатии позволило нам рассматривать изучаемые параметры респондентов в соответствии с поставленной целью исследования.

Для диагностики локус контроля, нами была использована методика: Опросник «Уровень субъективного контроля» (Е.Ф. Бажин, Е.А. Голынкина и А.М. Эткинд). Существуют два крайних типа локуса контроля – интернальный и экстернальный. При интернальном типе контроля, человек убежден, что происходящие с ним события являются закономерным итогом его собственной деятельности и зависят от его личностных качеств. При экстернальном типе контроля, человек убежден, что его успехи и неудачи – это результат внешних сил (везение, случайность, давление окружения, другие люди и т. д.).

Для определения уровня субъективного контроля нами были рассмотрены общие показатели интернальности и ее частные проявления (см. Таблицу 2).

Таблица 2. Результаты исследования уровня субъективного контроля.

	% от максимального значения	Стандартное отклонение	Уровень развития
Общая интернальность (I^O)	40,2%	14,1%	Ниже среднего
Интернальность достижений ($I^Д$)	55,4%	15,5%	Средний
Интернальность неудач ($I^Н$)	34,0%	14%	Ниже среднего
Интернальность в семейных отношениях ($I^С$)	53,3%	15,7%	Средний
Интернальность в области производственных отношений ($I^П$)	41,4%	16,1%	Ниже среднего
Интернальность в области межличностных отношений ($I^М$)	54,6%	16,5%	Средний
Интернальность в отношении здоровья и болезни ($I^З$)	52,5%	16,5%	Средний

Согласно правилам применения методики «Уровень субъективного контроля», значение $5.5 \pm \frac{1}{2}$ стандартного отклонения, соответствует норме. Отклонение вверх по отдельным шкалам свидетельствует об интернальном типе контроля над соответствующими ситуациями, отклонение вниз – об экстернальном типе контроля. Таким образом, может быть оценен как общий тип контроля, так и соотношение показателей по отдельным шкалам между собой. Отсюда следует, что, такие показатели как: интернальность достижений ($I^Д$), интернальность в семейных отношениях ($I^С$), интернальность в области межличностных отношений ($I^М$), интернальность в отношении здоровья и болезни ($I^З$) – находятся в границах средних значений. В то время как, показатели: общая интернальность (I^O), интернальность неудач ($I^Н$), интернальность в области производственных отношений ($I^П$) – ниже среднего, что может говорить о следующем:

1. Человек не видит связи между своими действиями и значимыми для них событиями жизни, не считает себя способными контролировать их развитие и полагает, что большинство событий является результатом случая или действий других людей.

2. Наличие склонности обвинять самого себя в разнообразных неудачах, неприятностях и страданиях, а также, приписывать ответственность за подобные события другим людям или считать их результатом невезения.

3. Человек не считает свои действия важным фактором в организации собственной производственной деятельности, в складывающихся отношениях в коллективе, в своем продвижении и т.д. испытуемый склонен приписывать более важное значение внешним обстоятельствам – руководству, товарищам по работе, везению–невезению, но не собственной производственной деятельности.

Для оценки наличия статистических взаимосвязей между показателями уровня развития эмпатических способностей и показателями уровня субъективного контроля был использован критерий ранговой корреляции Спирмена [10]. В корреляционном анализе сопоставляются показатели композитной оценки эмпатических способностей и структура уровня выраженности субъективного контроля личности (см. Таблица 3, 4).

Таблица 3. Критические значения для экспериментальной выборки ($n = 57$).

$R_{кр} \leq 0,05$	0,05	0,01
	0,261	0,339

Полученные данные, произведенные с помощью коэффициента ранговой корреляции Спирмена, при сопоставлении с критическими показателями совпадают с критическим значением $R_{кр} \leq 0,01$. Следовательно, можно утверждать, что заниженные эмпатические способности и интернальность достижений (I^H), имеют положительную корреляционную зависимость. Это может проявляться в неспособности активно формировать свой круг общения и считать свои отношения результатом действия своих партнеров.

Таблица 4. Результаты корреляционного анализа показателей уровня субъективного контроля и эмпатических способностей.

Шкалы	(I^O)	(I^L)	(I^H)	(I^C)	(I^I)	(I^M)	(I^3)
Уровень развития эмпатии	0.11	0.38	0.22	0.08	0.08	0.05	-0.1

На основе результатов статистического исследования можно сделать вывод о наличии корреляционной связи эмпатических способностей и интернальностью достижений. Между явлениями существует высокая и устойчивая корреляционная связь.

При диагностике уровня эмпатических способностей было выявлено, что военнослужащие имеют заниженный уровень развития эмпатических способностей, что открывает для нас определенную практическую проблему. Для разрешения данной проблемы рекомендуется разработать специализированный комплекс психологических приемом.

Акцентирование внимания на необходимости развития эмоционального интеллекта у военнослужащих, умение их дифференцировать свои и чужие эмоции, адекватно управлять ими дают возможность распознавать проблемы в социальной и личностной сферах, и ускорять процесс их решения. Эмпатия - достаточно многогранное и сложное явление, которое играет важную роль в нашей жизни. Способность к эмпатии позволяет человеку распознавать эмоции, намерения и мотивацию других людей, проявлять сопереживание, что положительно влияет на адаптацию в социуме.

Список использованных источников:

1. Odilova N.G. *Social'nyj intellekt i social'naya kompetentnost' kak faktory razvitiya social'noj zrelosti lichnosti // Lichnost' v trudnyh zhiznennyh situacijah: resursy i preodolenie. Omsk. 2018.*
2. Il'in E.P. *Rabota i lichnost'. Trudogolizm, perfekcionizm, len'. – SPb.: Piter, 2011. – 235 s.*

3. *S*Heraliev I.I., *N*urmatov S.H.B. *Problemy nepreryvnoj professional'noj podgotovki voennosluzhashchih // Aktual'nye nauchnye issledovaniya v sovremennom mire. Pereyaslav-Hmel'nickij. № 5-6 (63). 2020.*
4. *L*upanova E.V. *Professional'nyj obraz mira voennosluzhashchego v zerkale uslovnyh oboznamenij armejskih formirovanij // Organizacionnaya psiholingvistika. – Moskva. № 1 (9). 2020.*
5. *S*Hutkina Z.H.A., *D*avydov S.V. *Vzaimosvyaz' lichnostnyh kachestv s nervno-psihicheskoj ustojchivost'yu i voennosluzhashchih // Tendencii razvitiya nauki i obrazovaniya. – Samara. № 7 (63). 2020.*
6. *S*atlykova A.R. *Vzaimosvyaz' udovletvorennosti brakom s emocional'nym i social'nym intellektom u suprugov // Pokolenie budushchego. – Sankt-Peterburg. 2020.*
7. *K*udryavceva O.D. *Lichnostnye osobennosti voennosluzhashchih kak faktor emocional'nogo vygoraniya // Psihologiya, obrazovanie: aktual'nye i prioritetye napravleniya issledovanij. Tver'. 2020.*
8. *F*etiskin N.P., *K*ozlov V.V., *M*anujlov G.M. *Social'no-psihologicheskaya diagnostika razvitiya lichnosti i malyh grupp: uchebnoe posobie. – Saratov: Izd-vo «Vuzovskoe obrazovanie», 2014.*
9. *I*l'in E.P. *Psihologiya individual'nyh razlichij. – SPb.: Piter. 2011.*
10. *E*rmolaev O.YU. *Matematicheskaya statistika dlya psihologov: uchebник. 6-e izd., ster. – M.: FLINTA, 2014.*

MPHTI 15.41.21

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-7847.11>

К.М. Мукушева¹, Н.С. Тленчиева¹

*¹ ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы қ., Қазақстан*

СТУДЕНТТЕРДЕГІ ЛИДЕРЛІК ПЕН ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІҢ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫ

Аңдатпа

Бұл мақала қазіргі психология ғылымындағы белең алып келе жатқан, ерекше феномендердің бірі эмоционалды интеллект және оның лидерлікпен өзара байланысы зерттелді. Студенттер қауымы үшін эмоционалды интеллект пен лидерлік сапаларының маңызы зор, себебі бұл тұлғаның болашақ өмірі, кәсіптік бағдары, коммуникативті өрісі секілді маңызды аспектілерге әсер етеді. Мақала Дэниел Гоулманның эмоционалды интеллект пен адамның мақсатына жету ұмтылысы арасындағы еңбектеріне негізделген, әрі осы теорияларды Қазақстан студенттері мысалында зерттеуге арналған. Мақалада жалпы лидерлік пен эмоционалды интеллект түсініктеріне ғылыми шолу жасалған және арнайы әдістемелердің көмегімен жүргізілген эмпирикалық зерттеу жұмысының қорытындысы көрсетілген. Зерттеу қорытындыларын шығару және байланысты математикалық-статистикалық дәлелдеу үшін Пирсонның корреляция коэффициенті қолданылды. Аталмыш еңбектің эксперименталды бөлімі практикалық құндылыққа ие.

Түйін сөздер: *эмоционалды зияткерлік, лидерлік, студенттер, ерекиеліктері, эмоция, теориялар, эмоцияларды басқару, Пирсон корреляция коэффициенті.*

К.М. Mukusheva¹, N.S. Tlenchieva¹

*¹ al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan*

THE RELATIONSHIP BETWEEN EMOTIONAL INTELLIGENCE AND LEADERSHIP IN STUDENTS

Abstract

This article examines emotional intelligence and its relationship with leadership, one of the most striking, unusual phenomena in modern psychological science. Emotional intelligence and leadership

skills are important for students, as this affects such important aspects of the personality as future life, professional orientation, and the communication field. The article is based on the works of Daniel Goleman on the relationship between emotional intelligence and a person's desire to achieve their goals and is devoted to the study of these theories on the example of students in Kazakhstan. The article provides a scientific overview of the concepts of leadership and emotional intelligence in general and presents the results of empirical research conducted using special techniques. The Pearson correlation coefficient was used for summing up the results of the study and mathematical and statistical analysis of the relationship. The experimental part of this work is of practical value.

Keywords: *emotional intelligence, leadership, students, features, emotions, theories, emotion management, Pearson correlation coefficient.*

Мукушева К.М.¹, Тленчиева Н.С.¹

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби
г. Алматы, Казахстан

ВЗАИМОСВЯЗЬ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА И ЛИДЕРСТВА У СТУДЕНТОВ

Аннотация

В данной статье исследован эмоциональный интеллект и его взаимосвязь с лидерством, одним из наиболее ярких, необычных феноменов в современной психологической науке. Для студентов важны эмоциональный интеллект и лидерские качества, так как это влияет на такие важные аспекты личности, как будущая жизнь, профессиональная ориентация, коммуникативное поле. Статья основана на работах Дэниела Гулмана о взаимосвязи эмоционального интеллекта и стремления человека к достижению своих целей и посвящена изучению этих теорий на примере студентов Казахстана. В статье дан научный обзор понятий лидерства и эмоционального интеллекта в целом и представлены итоги эмпирической исследовательской работы, проведенной с помощью специальных методик. Для подведения итогов исследования и математико-статистического анализа связи использовался коэффициент корреляции Пирсона. Экспериментальная часть данного труда имеет практическую ценность.

Ключевые слова: *эмоциональный интеллект, лидерство, студенты, особенности, эмоции, теории, управление эмоциями, коэффициент корреляции Пирсона.*

Лидерлік түсінігі әлеуметтануда, саясаттануда, психологияда және адам мен қоғам жайлы басқа да бірқатар ғылымдарда кеңінен таралған. Бұл феноменға ауқымды теориялық және эмпирикалық зерттеулер арналған. Лидерлікті зерттеу тікелей прагматикалық бағыттылыққа ие. Бірінші ретте, ол тиімді басқарудың әдістерін дайындауға әрі лидерлерді іріктеуге қызмет етеді. Кез келген маманның табысты кәсіби іс-әрекеті адамның белгілі бір лидерлік сапаларымен детерминантталған. Лидерлік құбылыс ретінде, күрделі ұйымдасқан жүйелердің белгілі бір объективті қажеттіліктеріне негізделетіні анық. Оларға ең алдымен өзін-өзі ұйымдастыруға, жүйенің өмірлік және функционалдық қабілетін қамтамасыз ету мақсатында оның жеке элементтерінің жүріс-тұрысын реттеуге қажеттілік жатады. Бірақ, 1990-жылдары лидерліктегі тұлғалық факторлардың рөліне деген зерттеушілік қызығушылық артты. Ғалымдарды лидерлік тиімділігіне интеллекттің әртүрлі академиялық емес формаларының (практикалық, әлеуметтік, эмоционалды) ықпалы қызықтырады [1].

«Эмоционалды интеллект» түсінігі, «Адам өмірлік іс-әрекетінің табыстылығын не анықтайды (детерминанттайды)?» деген сұраққа ғылыми тәсілдер арқылы бірнеше рет жауап беруге әрекет етілген зерттеулер аймағына жатады. Эмоционалды интеллекті қойылған сұрақ контекстында талдайтын ғалымдар, зерттеді: эмоционалды интеллекттің кәсіби іс-әрекет үшін маңызы (Андреева И., 2003), тұлғааралық өзара әрекеттесу процессіндегі эмоционалды интеллекттің рөлі мен маңызы (Люсин Д., 2004; Власова Е., 2005; Манойлова М., 2006), эмоционалды интеллект-

тің функционалды сипаттамалары (Носенко Э., Коврига Н., 2003), лидерлік сапалардың қалыптасуы мен көрінуіне эмоционалды интеллекттің ықпалы (Гоулман Д., 2005). Эмоционалды интеллект өз эмоцияларын түсіну мен сезіну үшін оларға шомуды және сонымен қатар эмоцияларды рационалды талдау әрі осы талдаудың негізінде шешім қабылдауды білдіреді.

Осылайша, зерттелініп отырған мәселе өзектілігі ғылыми білімдер дамуының тенденциясымен және орын алған әлеуметтік практиканың қажеттілігімен анықталады. Эмоционалды интеллектіні және оның лидерлік сапалармен байланысын зерттеу, өзекті зерттеуді және әрі қарайғы өңдеуді талап ететін, маңызды теориялық әрі практикалық міндет. Сонымен қатар, зерттеліп отырған мәселенің өзектілігі лидерге яғни, топтың басында тұрған, оның іс-әрекеті мен дамуының негізгі бағыттарын анықтайтын адамға тән ерекшеліктермен шартталған.

Зерттеудің мақсаты студенттердегі эмоционалды интеллект сипаттамалары мен лидерлік сапалар арасындағы өзарабайланысты анықтау.

Эмоционалды лидер болу дегеніміз – адамдармен қарым-қатынаста эмоционалды тұрғыда алда болу, эмоционалды күштірек, мықтырақ, зейінді болу және ақыр аяғында басқа адамдардың эмоционалды күйлерін өз артынан «жетелеу». Эмоционалды лидерлер тек қана кәсіби шеберлік пен көрегендікпен ғана ерекшеленбейді, сонымен бірге адамдармен қарым-қатынас орнатумен: шабыттандыру, жігерлендіру, құмарлықты ояту, жоғары мотивацияны мен іске адалдықты демеумен ерекшеленеді. Д.Гоулман көрсетеді: «Лидерлер эмоциясы жұқпалы күшке ие. Лидер энергия мен энтузиазмға толы болғанда, кәсіпорын гүлденеді; егер дисгармония мен ойран салса бизнес құрдымға кетеді» [2]. Бұл сөздерден біз эмоционалды интеллект пен лидерлік арасындағы тығыз байланысты, олар бірін-бірі толықтырып отыратынын байқаймыз. Практикалық тұрғыдан екі түсініктің күнделікті өмірдегі орны мен пайдасы, зияны туралы қорытынды жасай аламыз.

Соңғы оң жылдықта эмоционалды интеллект концепциясы дәстүрлі интеллектке балама ретінде психологиялық ғылымда кеңінен танымал болды. Мысалы, кейбір авторлар эмоционалды интеллект коэффициенті (EQ) IQ-ға қарағанда артығырақ болжаулық құндылығына ие деп есептейді, ол табыстылықты 80%-ға, ал IQ - 15%-ға анықтайды. Оның бірнеше анықтамасы бар. Мысалы, П.Селавей мен оның бірлескен авторы Дж.Майер эмоционалды интеллектті «интеллектуалды процесстер негізінде, эмоцияларда бейнеленетін, тұлға көріністерін түсіну мен қабылдау қабілеті» деп анықтайды. Олардың пікірінше эмоционалды интеллект төрт бөліктен тұрады: 1) эмоцияларды сезіну мен қабылдау қабілеті (өзінің де, өзгелердің де); 2) өз эмоцияларын ақылға көмек ретінде бағыттай білу қабілеті; 3) қандай да бір эмоцияның нені білдіретінін түсіну қабілеті; 4) эмоцияларды басқара алу қабілеті. Селавейдің әріптесі Д.Карузо «эмоционалды интеллект қарапайым интеллектке қарама-қайшылық емес, ақылдың сезімдерді жеңуі, триумфы емес екенін түсіну өте маңызды, бұл екі процесстің бірегей қиылысуы» деп, атап көрсетеді. Р.Бар-Он «EQ» аббревиатурасының авторы, эмоционалды интеллектті «сыртқы орта қарсылықтары мен қысымын жеңе білу қабілетіне әсер ететін когнитивті қабілеттер, икемділіктер мен құзыреттіліктердің жиынтығы» деп анықтайды. Д.Гоулман – «жеке өзімен және басқалармен әрекеттесу кезінде эмоцияларын жақсы басқару үшін, өзін және өзгелерді мотивациялау үшін, өзінің және басқалардың эмоцияларын түсіну қабілеті» ретінде түсіндіреді [2].

Студенттердегі лидерлік сапалар мен эмоционалды интеллект сипаттамаларының өзара байланысын зерттеу үшін мынадай әдістемелер қолданылды:

1. Студенттің лидерлік сапаларын анықтау әрі өзін лидерлік тұрғыда бағалауы үшін – "Я - Лидер" (А.Н. Лутошкин) сұрақнамасы [5].

2. Эмоционалды интеллект сұрақнамасы «ЭМИн» (Д.В. Люсин) [6].

Зерттеуге жас шамасы 19 бен 22 аралығындағы 40 адам – 32 қыз балалармен 8 ұл бала қатысты.

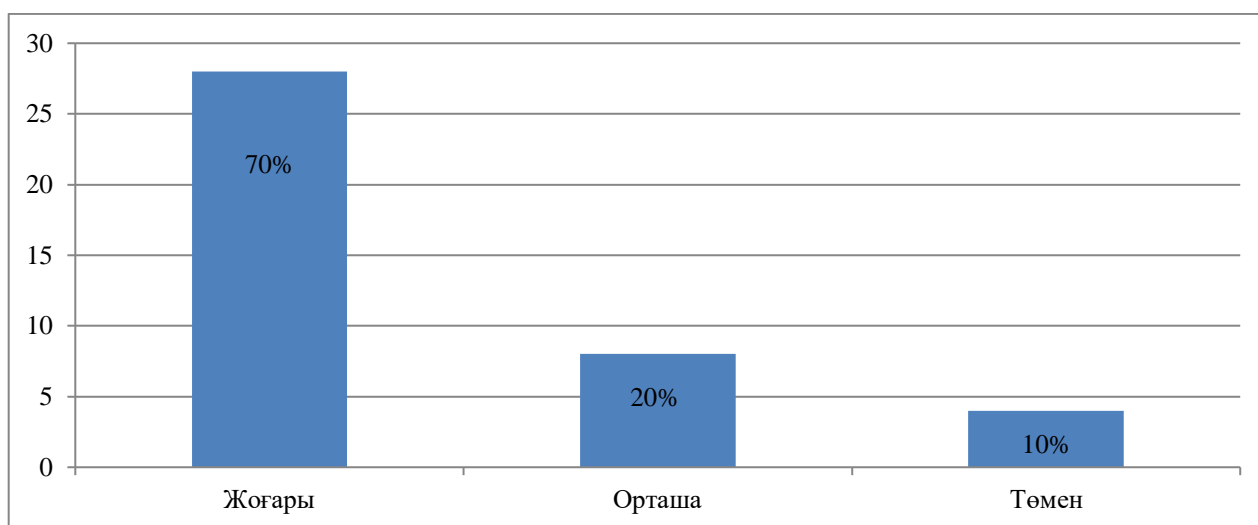
А.Н. Лутошкиннің «Я-Лидер» сұрақнамасы адамның лидерлік сапаларын анықтауға арналған. Сұрақнама 46 тұжырымдамалардан тұрады және 8 сапаны анықтауға бағытталған (А – өзін басқара білу; Б – мақсатты түсіну (мен нені қалайтынымды білемін); В – мәселелерді шеше білу; Г –

шығармашылық тұрғыдан келу; Д – айналадағыларға ықпал ету; Е – ұйымдастыру жұмысының ережелерін білу; Ж – ұйымдастырушылық қабілеттер; З – топпен жұмыс жасай білу).

Зерттеу нәтижелеріне сәйкес «Я-Лидер» әдістемесі бойынша сыналушылардың 70%-да лидерлік сапа жоғары дамыған, 20%-да орташа, ал 10%-да төмен екенін көрсетті.

Кесте 1. «Я-Лидер» әдістемесі бойынша студенттердің лидерлік деңгейлері

Деңгейлер	Пайыз	Сыналушылар саны
Жоғары	70%	28
Орташа	20%	8
Төмен	10%	4

Сурет 1. Лидерлік сапалар бойынша мәліметтер

Бұл сыналушылардың 70%-ы өзгелермен тығыз қарым-қатынас орната алатынын, сәтсіздіктерін қабылдай алатынын, өзін-өзі дұрыс бағалай алатынын білдіреді. Мақсаттарын нақты айқындап, мәселені шешуді басты және екінші реттік заттарды бөле алады. Ұйымдастырушылық қабілеті жоғары, қажет болған жағдайда шығармашылық тұрғыдан ойлай алады, стандартты емес, жаңашыл тәсілдерді, бастамаларды қолдайды әрі енгізеді. Өз сәтсіздіктері үшін жауапкершілікті алады. Өз тәжірибесі арқылы үлгі көрсете алады. Эмоционалды-сөздік ықпал етеді, яғни дауыс тембрі, интонациясы, екпіні арқылы, себеп-салдарлық байланыс құра отырып, логикалық дәлел көрсете алады. Психологиялық тактті ұстанады, яғни адамдармен қарым-қатынас кезінде олардың шекараларын бұзбайды.

Лидерлік сапалардың орта деңгейін сыналушылардың 20%-ы көрсетті, олар өзгелерге тұлғалық қасиеттерінің көмегімен де ықпал ете алады, бірақ сонымен бірге соңынан ерушілер лидерді белгілі бір сенім және қолдаумен аванстауы себебінен де ықпал етуі мүмкін. Мұндай лидерлер жағдайға байланысты жүріс-тұрыс стилін үнеме өзгерте алмайды, белгілі бір дәрежеде өзіне сенімділік немесе сыни көзқарастың жетіспеушілігі тән болуы мүмкін. Жұмыс мөлшерін бөлуде қиындықтар туындап, еңбекті тең деңгейде үлестіре алмауы мүмкін. Бірақ, мұндай сапаларға қарамастан, орташа деңгейдегі лидер де өз тобын алға жетелеп, қиын жағдайларда беріктік көрсете алуы ықтимал. Мұндай адамдар лидерлік сапалары жоғары адамдардың оң қолы, көмекшісі ретінде өзін көрсете алады, топта әрқашан өз ойын білдіруге тырысуы мүмкін.

Төмен деңгейдегі лидерлік сапаларды 10% сыналушылар көрсетті, яғни мұндай адамдар өздерінің соңынан өзгелерді ерітуге, оларға ықпал етуге ұмтылмайды. Адамдармен коммуникативті байланыстар орнатуға, топтағы мәселені шешу үшін басқаларды жұмылдыруға әрекеттер

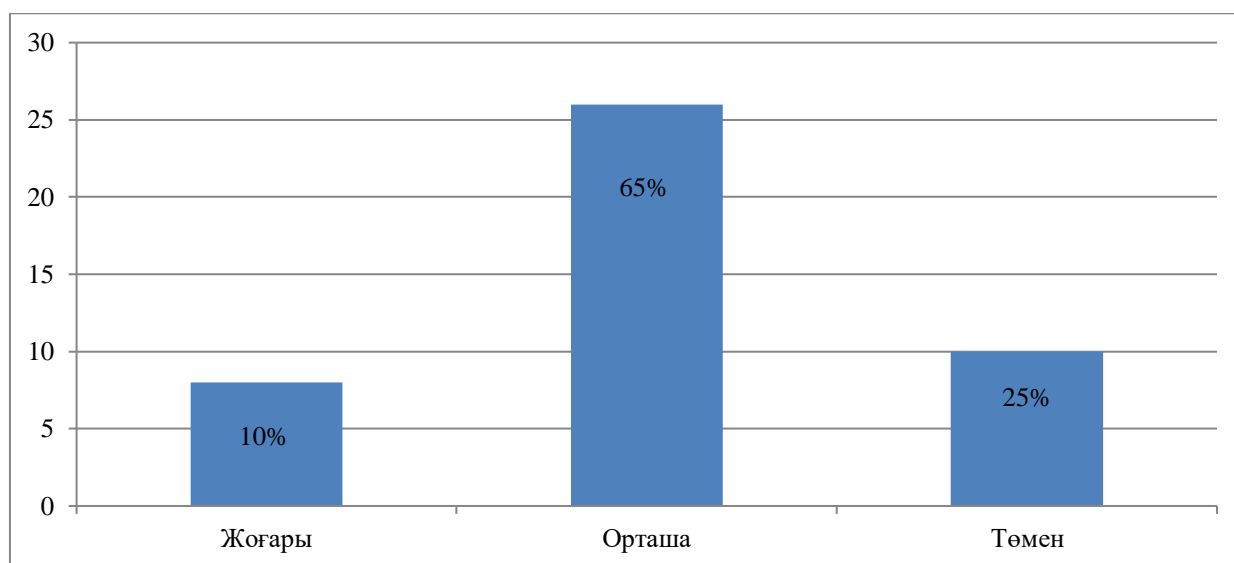
жасамайды. Адамдармен қарым-қатынаста психологиялық такт, психологиялық таңдамалық сияқты тұлға сапаларын қолданбауы ықтимал. Топ мотивациясын, рухын көтеру, еңбекті тең бөлу секілді ұйымдастырушылық мәселелерге араласпайды. Кей жағдайларда адамның лидерлік сапалары төмен болғанымен ол лидер басқарып отырған топтың мүшесі болып, оның жұмысына тиімді ықпал ете алады. Сонымен бірге, кейде адам өзін дұрыс бағалай алмай лидерлік қасиеттерін жоғары деп қабылдауы мүмкін, бірақ іс-жүзінде ол өзінің сапаларын көтермелеп, адекватты емес бағалау болуы мүмкін.

Эмоционалды интеллект деңгейін анықтау мақсатында Д.Люсиннің сұрақнамасы қолданылды. Ол 46 тұжырымдамадан тұрады және 4 шкала мен 5 субшкаладан тұрады.

Зерттеу нәтижелеріне сәйкес сыналушылардың 65%-ы орташа эмоционалды интеллектті, 25%-ы төмен, 10% - жоғары эмоционалды интеллект деңгейін көрсетті.

Кесте 2. Д.Люсиннің «ЭМИн» сұрақнамасы бойынша студенттердің эмоционалды интеллект деңгейлері

Деңгейлер	Пайыз	Сыналушылар саны
Жоғары	10%	8
Орташа	65%	26
Төмен	25%	10

Сурет 2. Эмоционалды интеллект бойынша нәтижелер

Эмоционалды интеллект деңгейі жоғары дәрежедегі адамдар өзінің және өзгелердің эмоцияларын толық түсінеді әрі қабылдай біледі. Өз эмоцияларын конструктивті және тиімді білдіре алады. Қандай да болмасын эмоцияға әкелген себептерді түсінеді және қабылдай біледі, себеп-салдарлық байланысты орната алады. Эмоцияларын басқара алады сонымен бірге олардың сыртқы көріністерін де бақылай алады. Өз эмоцияларын жаңа жағдайға байланысты бейімдейді және түзетеді. Эмоцияларды вербализациялай алу қабілеті, олардың кенеттен өзгеруі себептерін түсіне білу. Эмоцияларды басқа адамдарда, туындыларда идентификациялау қабілеті.

Эмоционалды интеллекті орташа деңгейдегі адамдар өзінің және өзге адамдардың эмоцияларын түсінеді, бірақ оларды саналы түрде толығымен басқаруда қиындықтар туындауы мүмкін. Сезімдер кешенін түсіну, яғни махаббат және жек көрушілік сияқты

қарама-қайшы сезімдердің бірізділікте болуын түсінуде қиындықтар болады. Өмірінде аса күрделі жағдайлар кезінде өзінің эмоцияларын толығымен қабылдай алмауы ықтимал. Қажет эмоцияны өзінде тудыру қабілеті жеткілікті дәрежеде болмауы мүмкін. Жалпы алғанда, мұндай адамдар эмоцияларды түсінеді, басқара алады тек қана кейбір күрделі мәселелерді, ерекшеліктерді одан әрі дамытқан жөн.

Эмоционалды интеллект төмен деңгейдегі адамдар өзгелердің және өзінің эмоционалды күйін түсінбейді. Басқаларға қатысты жанашырлық, эмпатияны сезінбейді. Өз бойындағы эмоцияның пайда болу себебін түсіне алмайды, яғни рефлексия мен өзін-өзі талдау жүргізе алмайды. Мағынасы бойынша жақын эмоциялар (махаббат пен симпатия) арасындағы айырмашылықты сезінбейді. Өзінің және өзгелердің эмоцияларын саналы бақылай алмайды, қажет болған эмоционалды күйді тудыра алмайды. Эмоциялардың кенеттен өзгеруін сезіне алмайды, оларды физикалық күйлерде, түйсіктерде, ойларда идентификациялау қабілеті болмайды. Шынайы және жалған сезімдерді айыра ала қабілетінің болмауы.

Эмоционалды интеллект пен лидерлік арасындағы корреляцияны анықтау мақсатында Пирсонның r коэффициенті қолданылды.

Болжам:

H_1 : Эмоционалды интеллект пен лидерлік сапалар арасында өзара байланыс, яғни корреляция бар.

H_0 : Эмоционалды интеллект пен лидерлік сапалар арасында өзара байланыс жоқ, яғни корреляция жоқ.

Пирсонның корреляция формуласына сәйкес есептеулерден кейін, эмоционалды интеллект пен лидерлік арасында орташа корреляция бар екені анықталды, яғни H_1 болжамы ішінара қабылданды.

Қорыта келгенде, студенттерге жүргізілген зерттеудің нәтижесінде эмоционалды интеллект пен лидерлік сапалар белгілі бір тұрғыда өзара байланысты бола алады, әрі олар бірін-бірі толықтыра алатын құбылыстар деуге болады. Адам басқалардың және өзінің эмоцияларын толыққанды түсіне және басқара білсе, топ ішіндегі лидерлік сапаларының да: ұйымдастыру, шығармашылық, коммуникативтік т.б. жоғары деңгейде болу ықтималдылығы жоғарырақ, ол лидер ретінде өзінің артынан ерушілермен қандай да бір тиімді қарым-қатынас орната алуға қабілеті артығырақ, эмоцияларды түсінудің арқасында шиеленісті мәселелерді болдырмауға немесе олардан табысты шығуға мүмкіншілігі бар, жаңа жағдайларға тез бейімделеді. Топтық ахуалды позитивті ыңғайға бұра отырып, жұмысты табысты жасауға ықпал етуге мүмкіншілігі бар. Бұл алынған мәліметтер эмоционалды интеллект пен лидерлік арасында тікелей толық корреляция бар екенін көрсетпеді, бірақ дегенмен де қандай да бір деңгейдегі орташа байланыс бар екені анықталды. Біз эксперимент нәтижесіне әсер етуші басқа факторлар да бар екенін назардан шығармаймыз. Осы ақпараттарға сүйене отырып, эмоционалды интеллект деңгейін жоғарылату тәсілдерін анықтап, оны көтеру жұмыстарын жүргізе аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Belbin, P. M. *Komandy menedzherov. Sekrety uspekha i prichiny neudach [Tekst] / P. M. Belbin.* – М.: Izd-vo «Hippo», 2003. – 315 s.
2. Goulman, D. *Emocional'noe liderstvo: Iskusstvo upravleniya lyud'mi na osnove emocional'nogo intellekta.* – М.: Al'pina Biznes Buks
3. Lyusin, D.V., Ushakov D.V. *Social'nyj intellekt. Teoriya, izmerenie, issledovaniya* – М.: Izdvo «Institut psihologii RAN», 2004. – 176 s.
4. Andreeva, I.N. *Emocional'nyj intellekt: issledovaniya fenomena // Voprosy psihologii.* 2006. № 3. S. 7886
5. *Metodika samoocenki liderskih kachestv "YA – lider" // Psihologo-pedagogicheskaya diagnostika pri realizacii liderskih programm.* – Rostov-na-Donu, 2008

6. Lyusin D.V. Novaya metodika dlya izmereniya emocional'nogo intellekta: oprosnik EmIn // *Psihologicheskaya diagnostika*. 2006. № 4. S. 3 – 22.

МРНТИ:15.31.31

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-7847.12>

Т.Б. Тәжібаев¹, П.Т. Бекжүрсін¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

БІРЛЕСКЕН ІС-ӘРЕКЕТТЕГІ МАҒЫНА ҚҰРЫЛУ – ТҮЛҒАНЫҢ ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТИСІН ДАМУДЫҢ НЕГІЗІ

Аңдатпа

Мақала тұлғаның эмоционалды интеллектінің даму мәселесін зерттеуге арналған. Мақалада эмоционалды интеллектінің дамытудың мүмкіндігі қарастырылған. Бұл жұмыста тұлғаның осы сапасын дамытудың қажеттілігі, сондай-ақ, оның тұлғаны өсуі, тұлғаның табысты әлеуметтенуі үшін маңызы негізделеді. Сондай-ақ, ғылыми мақалада оқыту процесіндегі мағына құрылу тұлғаның эмоционалды интеллектісін дамытудың негізі ретінде қарастырылады. Бұл жұмыста «эмоционалды интеллекті» ұғымының мәні талданады, оның құрылымдық құрамдас бөліктері қарастырылады.

Түйін сөздер: мағына құрылу, интеллект, эмоционалды интеллект, тұлғаның эмоционалды интеллектісінің қалыптасуы, эмоционалды интеллекттің құрылымдық компоненттері, эмоционалды интеллектінің қалыптасу кезеңдері, тұлғалық даму процесі, тұлғаның эмоционалды интеллектінің қалыптасу кезеңдері.

Тажібаев Т.Б.¹, Бекжүрсін П.Т.¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Казахстан, г. Алматы

СМЫСЛООБРАЗОВАНИЕ В СОВМЕСТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК ОСНОВА РАЗВИТИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ЛИЧНОСТИ

Аннотация

Статья посвящена изучению проблемы развития эмоционального интеллекта личности. В статье рассматривается возможность развития эмоционального интеллекта. В работе обосновывается необходимость развития данного личностного качества, а также его значение для успешной социализации личности, ее личностного роста. Также в научной статье рассматривается смыслообразование в процессе обучения как основа развития эмоционального интеллекта личности. В работе анализируется сущность понятия «эмоциональный интеллект», рассматриваются его структурные компоненты.

Ключевые слова: смыслообразование, интеллект, эмоциональный интеллект, формирование эмоционального интеллекта личности, структурные компоненты эмоционального интеллекта, этапы формирования эмоционального интеллекта, процесс личностного развития, этапы формирования эмоционального интеллекта личности.

Т.В. Tazhibayev Tazhibayev¹, P.T. Bekzhursin¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan, Almaty

Abstract

The article is devoted to the study of the problem of the development of emotional intelligence of the individual. The article considers the possibility of developing emotional intelligence. The paper substantiates the need for the development of this personal quality, as well as its importance for the successful socialization of the individual, his personal growth. Also, the scientific article considers the meaning formation in the learning process as the basis for the development of emotional intelligence of the individual. The paper analyzes the essence of the concept of "emotional intelligence", considers its structural components. The study presents the conditions and the main stages of the formation of emotional intelligence of the individual.

Keywords: *meaning formation, intelligence, emotional intelligence, the formation of the emotional intelligence of the individual, the structural components of emotional intelligence, the stages of the formation of emotional intelligence, the process of personal development.*

Қазіргі кездегі қоғамдық өмірде болып жатқан әртүрлі өзгерістер, оған белсенді араласып, оның талаптарын өз бетінше шеше алатын, ортаға бейімделгіш, жан-жақты дамыған тұлғаны қалыптастыруды талап етеді. Бұның өзі адамның қоршаған ортаға табысты бейімделіп, өзінің бар мүмкіндігі мен тұлғалық әлеуетін жүзеге асыруға көмектесетін эмоциялық интеллектісін дамыту мәселесімен тікелей байланысты. Атап айтқанда, бүгінгі күннің негізгі психологиялық мәселелесіне айналып отырған тұлға үшін өмірлік жағдайдың күрделенуі, адамдар арасындағы зорлық-зомбылықтың, бәсекелестіктің, стрессогендік және эмоциогендік факторлардың артуы мен оның тікелей салдары ретінде көрінетін тұлға үшін өмірдің құнсыздануы, өкініштер, депрессияға салыну, денсаулықтың бұзылуы секілді қазіргі қоғамдық болмыста кездесетін құбылыстардың алдын алу, тұлғаның эмоциялық интеллектісін тереңірек зерттеуді талап етеді. Әсіресе, еліміздің өркениетті-техникалық дамуында қоғамның өндіргіш күші болып табылатын адам мүмкіндіктерін жан-жақты жетілдіру, оның электронды жүйелермен өзара әрекеттестігін психологиялық зерттеудегі қоғамдық қажеттіліктердің барынша артуы, шығармашылық пен ұжымдық еңбектегі бірлескен іс-әрекетті жетілдіру, сонымен қатар оқыту процесіне, оның белсенді әдістері мен жаңа технологияларын енгізу, білім сапасын арттырудың тиімді жолдарын іздеу секілді көптеген күрделі мәселелерді шешу тұлғаның эмоционалды интеллектісін тереңірек оқып үйренуді қажет етеді. Соңғы жағдай тұлғаның эмоциялық интеллектісін оқыту процесінде даму мен қалыптастырудың психологиялық механизмдерін ашып көрсетуде ерекше мәнге ие болып отыр.

Көптеген психологтардың айтуынша қазіргі кезде тұлғаның мінез-құлқынан байқалатын шамадан тыс аффективтілік, еліктегіштік, сенгіштік, аңғалдық секілді қасиеттері, оның нәтижесі әртүрлі жағымсыз салдарларға алып келетін қайғылы жағдайлармен аяқталады. И.Н. Андрееваның айтуынша адамның денсаулыққа зиянды түрлі қолайсыз әсерлерге стресстік күймен дұрыс жауап қайтармауы, оның «эмоциялық мәдениет» деп аталатын психикалық құбылыстың төмен деңгейде қалыптасуының нәтижесі болып табылады [1]. Нәтижесі әртүрлі мазасыз көңіл-күйлер туғызатын жағымсыз әсерлерден адам өз психикасы мен денсаулығын сақтау үшін аулақ болуға тырысады. Бірақ өмірде қалпына келтіруге болмайтын жақын адамыңды жоғалту, өмірден түңілу, өмірлік мағынадан айрылу секілді стрессогендік факторлар көп болғандықтан, адам одан қашып құтыла алмайды. Осыған байланысты И.Н. Андреева өз еңбегінде қолайсыз жағдайлардан қашамын деп адам тұлғалық даму мен өсу әлеуеті үшін аса қажетті барлық мүмкіндіктерді жіберіп алатынын айтады [1].

Олай болса, қоршаған ортаға бейімделе алатын, жан-жақты үйлесімді дамыған адам тұлғасы алда болатын түрлі стресстік күйлерді болдырмауға ұмтылып қана қоймай, өзінің бар күші-жігерін онымен күресудің стратегиялық тәсілдерін жасауға да бағыттауы тиіс. Бұл тұлғаның өзі мен өзгелердің эмоциялық сезімдерін танып білу мен басқаруын қаматасыз ететін оның эмоциялық интеллектісінің даму деңгейімен анықталады.

Сондықтан, қазіргі кезде адамның басқалармен қарым-қатынасында көрінетін, оның эмоциялық ақыл-ойын, эмоционалды мәдениетін зерттеу психология ғылымында өзекті мәселе болып табылады. Адамның эмоционалық ақыл-ойы мен парасатын, эмоциялық сауаттылығын,

оның эмоционалды мәдениетін қазіргі психологияда эмоционалды интеллекті деп атайды. Эмоционалды интеллекті деп адамның өзі мен басқалардың сезімдерін, ниеттері мен қалауларын түсініп, эмоциясын тануды, сондай-ақ, күрделі міндеттерді шешу кезінде өз эмоциясы мен өзгелердің эмоциясын басқара білу қабілетін айтады. Бұл терминді ғылымға алғаш рет ұсынған Дж. Мейер мен П. Сэловей секілді ғалымдар «эмоционалды интеллектіні» интеллектінің негізгі түрлерінің бірі ретінде қарастырады [1, 37 б.].

Солай десек те Дж. Мейер мен П. Сэловей ұсынған эмоционалды интеллекті ұғымы кеңес психологиясы үшін жаңалық емес. Өйткені, кеңес психологиясында аффекті мен интеллектінің бірлігі жөніндегі идеяны алғаш көтерген Л.С. Выготский болды. Ол өзінің 1930 жылдары жазған еңбектерінде: «аффективті мен интеллектуалды процестердің бірлігін көрсететін динамикалық мағыналы жүйе бар», - деп атап көрсетеді [2, 679 б.]. «Өздеріңізге белгілі, біздің санамыздың интеллектуалдық жағын, оның аффективті, еріктік жағынан бөліп алу барлық дәстүрлі психологияның негізі мен түп тамырын құртумен бірдей кемшілік болар еді», - дейді ол [2, 679 б.]. «Бұл жағдайда ойлау, сөзсіз ойлаушы ойдың дербес ағымына айналады, ол барлық тіршілік өмірдің толықтылығынан айрады ...», деп оны өзі нақтылай түседі [2, 679 б.].

Мұндай пікірді С.Л. Рубинштейн де ұстанды: «эмоционалдылық немесе аффективтілік – бұл қашан да шындықты - өзіне тән ерекше түрде болсын - танымдық процестермен бейнелейтін процестердің өзіне тән ерекше бір жағы болып табылады. Осылайша эмоционалды процестер бір-біріне қарама-қарсы қоюды жоққа шығаратын, сыртқы танымдық процестер қарама-қайшылықта бола алмайды. Адам эмоциясының өзі, әдетте эмоционалды және интеллектуалды бірліктерден тұратын танымдық процестер секілді, эмоциялық және интеллектуалдық процестердің бірлігінен құралады» [3, 552 б.]. С.Л. Рубинштейннің пікірі бойынша интеллектуалдық процестердің өзі эмоциясыз жүзеге асуы мүмкін емес. Ол былай деп жазады: «...пікір ойлау процесінің іске асыратын негізгі актісі немесе оның бір формасы болып табылады, ол тек интеллектуалдық актілерде ғана сирек көрінеді» [3, 331 б.]. С.Л. Рубинштейннің Л.С. Выготскийден айырмашылығы сол, ол өзін «аффекті мен интеллектінің» бірлігі жөніндегі идеяның жақтаушысы ретінде көрсетіп қана қоймай: «шындығында тұлға өміріндегі эмоция мен интеллектінің бірлігі туралы ғана емес, интеллектінің өз ішіндегі бірлік секілді эмоция ішіндегі эмоциялық немесе аффективті және интеллектуалды бірліктер туралы да айту керек» деп жазады [3, 562 б.]. Демек Л.С. Выготскийдің бұл идеясын одан әрі дамытқан С.Л. Рубинштейн бойынша да ойлаудың өзі эмоциялық және рационалдық процестердің бірлігінен тұрады, ал эмоция эмоционалды және интеллектуалды процестердің бірлігінен құралады.

А.Н. Леонтьев өз зерттеулерінде адамның ойлау әрекетінің құрамында эмоциялық (аффективтік) реттелудің болатынын дәлелдеді [4]. Дегенмен көптеген психологтар Л.С. Выготскийдің осы идеясының қазіргі кездегі психологияда өз орнын таба алмай отырғанын айтады. Бұған дәлел ретінде Д.Б. Элькониннің қазіргі бала психикасының дамуын қарастырудағы басты кемшіліктерге ақыл-ой процестерінің дамуы мен тұлға дамуының (соның ішінде эмоциялық дамудың) арасындағы алшақтықты айтуға болар деген пікірін айтуға болады [5].

Қазіргі кезде эмоциялық интеллектіні зерттеу И.Н. Андрееваның, Д.В. Ушакованың, Д.В. Люсинаның, С.П. Деревянконың, О.А. Гулевичтің, В.В. Овсянникованың, Е.А. Сергиенконың, Т.А. Сысоеваның, О.В. Белокопның және т.б. еңбектерінде қарастырылған. И.Н. Андреева эмоционалды интеллектіні нақты жағдайлардағы адамның басқа адамдармен тікелей өзара әрекеттестігінде көрінетін әлеуметтік-практикалық интеллектінің бір бөлігі деп түсіндіреді. Оның түсінігінде эмоционалды интеллекті эмоциялық ақпараттарды пайдалану мен өңдеуде, талдауда жүйелі түрде көрінетін қабілеттілік болып табылады. И.Н. Андреева эмоционалды интеллектінің иерархиялық құрылымынан, оның мынадай түрлерін: индивидтің эмоционалды интеллектісін, іс-әрекет субъектісінің эмоционалды интеллектісін және тұлғаның эмоционалды интеллектісін бөліп шығарды.

Оның айтуынша индивидтің эмоциялық интеллектісі эмоционалды ақпараттарды өңдеуді қамтамасыз ететін адамның когнитивті процестерінің табиғи мүмкіндіктерімен байланысты. Ал іс-әрекет субъектісінің эмоциялық интеллектісіне адамның бүкіл өмірінде қалыптасқан эмоциялық білімдер мен ептіліктерді, дағдыларды және оларды басқаруды қамтамасыз ететін эмоция-

ларды түсіну қабілетін жатқызуға болады. И.Н. Андреева тұлғаның эмоциялық интеллектісін дамудың өміршеңдігімен, әлеуметтілігімен байланыстырады, сондай-ақ, эмоциялық интеллектінің бірқатар әлеуметтік сипаттамалармен өзара байланысты болып келетіндігін ерекше атап көрсетеді. Осы жағынан алғанда, И.Н. Андреева ұсынған эмоциялық интеллекті түсінігін когнитивті құрамдас бөліктерде айқын көрінетін когнитивті-тұлғалық құрылым ретінде, эмоцияларды ұғыну мен оларды басқаратын ақыл-ой қабілеттерінің жиынтығы ретінде, сондай-ақ білім, ептілік, дағды, операциялар мен эмоциялық ақпараттарды өңдеумен байланысты интеллектуалдық іс-әрекеттердің стратегиясы ретінде қарастыруға болады. Эмоциялық интеллектінің осындай қасиеті тұлғаның қоршаған ортаны шынайы танып білуі мен оған белсенді ат салысуына, бейімделуіне, басқалармен тілдесіп ақпараттар бөлісуіне көмектесетіні сөзсіз. Бірақ, адамның қоршаған ортамен байланысын сипаттайтын, оның эмоциялық интеллектісін қалайша қалыптастыруға және дамытуға болады, міне бұл сұрақ психология ғылымында әлі де болса тереңірек зерттеуді қажет ететін күрделі мәселелер қатарына жатады.

Психологиялық әдебиеттерде адамның эмоциялық интеллектісінің дамуына қатысты әртүрлі көзқарастар айтылады. Эмоционалды интеллекті моделінің авторлары Дж.Мейер, П.Сэловей, Д.Карузо эмоционалды интеллекті адамның тұрақты қабілеті, ал эмоциялық білімдер эмоционалды интеллектінің әртүрлі операциялар жасауына мүмкіндік беретін ақпараттардың бір түрі болғандықтан, оны оқыту процесінде оңай меңгертуге болады деп есептейді. Д.Слайтер, Д.Гоулман, Э.Л. Носенко, Н.В. Ковриг дейтін ғалымдар эмоциялық интеллектіні балада мақсатқа бағытталған оқу-тәрбие процесінде, ал ересек адамдарда арнайы ұйымдастырылған тренингтер арқылы қалыптастыруға болады дейді.

Ал кейбір ғалымдар эмоциялық интеллектіні қалыптастырудың сензитивтік кезеңі балалық шақта ғана болады. Өйткені, балалық шақта қаланатын әдеттер мен ептіліктер жүйке жүйесінің құрылымындағы негізгі синаптикалық жолдардың қалыптасуына жағдай жасап, өскесін оны өзгерту қиын болады дейді. Бұл ғалымдар ересек адамдағы эмоциялық интеллектіні өзгерту жоғарғы жүйке жүйесін қайта жасаумен бірдей деп есептейді.

О.И. Власова керісінше, мидың жүйке жолдары адам өмірінің орта шеніне дейін дами береді, сондықтан, адамның эмоцияларды саналы түрде басқару қабілеті есейген кезде күшейеді, осыдан ересек адамдардың эмоциялық шеңберін дамытуға және өзгертуге болады дейтін түсінік келіп шығады дейді.

Кезінде Л.С. Выготский: «баланың мәдени дамуындағы барлық қызметтер сахнада екі рет, екі жоспарда – алдымен әлеуметтік, одан соң – психологиялық. Интрапсихикалық категория секілді алдымен адамдар арасында, сосын интрапсихикалық категория секілді баланың ішінде көрініс табады», - деген еді. Л.С. Выготскийдің соңынан А.Н. Леонтьев те: «адамның сыртқы өзіне тән ерекше психологиялық процестері тек қана адам мен адамның өзара әрекеттестігінде, яғни интерпсихологиялық түрде туындауы мүмкін; сосын барып индивид өздігінен орындай бастайды», дейді.

Іс-әрекет теориясының негізін салушылардың осы айтылған ойларына сүйеніп, қазақтың көрнекті психологі С.М. Жақыпов интериоризацияны, яғни сыртқының ішкіге айналуын бірлескен іс-әрекетте қарастарады [6]. Оның айтуынша бірлескен іс-әрекеттің белгісі оған қатысушыларда ортақ мотивтің болуымен анықталады. Бұл мотив бірден пайда болмайды, біртіндеп қалыптасады, алдымен ол жалған бірлескен іс-әрекеттен басталады. Мұнда ортақ мақсат пен ортақ міндет қалыптасады, ал іс-әрекеттің мотиві мен мағынасының қалыптасуы әлі алда болады. Кейін ол бірлескен іс-әрекетке айналады, мұнда іс-әрекеттің ортақ мотиві қалыптасады. Іс-әрекеттің жалған болуының себебі мынада. Әдетте адамның мотивациялық-қажеттілік шеңбері екі түрлі қызмет атқарады: оның бірі оятушы қызмет, ал екіншісі атқарушы қызмет. С.М. Жақыповтың айтуынша кішкене балада мотивтің оятушы қызметі болғанымен атқарушы қызметі болмайды. Себебі, ол дамып қалыптаспаған. Бұл қызметті баламен бірлескен іс-әрекетке түскенде үлкендердің өзі атқарады. Сондықтан, үлкендердің осы іс-әрекеті бала үшін жалған болады. Белсенділіктер біртіндеп үлкендерден балаға ауысқанда интериоризация процесі жүреді. Соның нәтижесінде бала үлкендер іс-әрекетінің қарапайым түрлерін меңгереді. Мұнда баланың ең алғашқы жалған индивидуалды бірлескен іс-әрекеті қалыптасады. Бала үлкендермен

тағы да бірлескен іс-әрекетке түскенде осының негізінде оның бұл әрекеті күрделеніп, нәтижесінде баланың шынайы индивидуалды бірлескен іс-әрекеті қалыптасады. Мұнда атқарушы қызметтер үлкендер мен баланың арасында теңдей болуы мүмкін. Осы процесс бірнеше рет қайталанғанда баланың индивидуалды іс-әрекеті күрделеніп, соның салдарынан бірлескен іс-әрекет қалыптасады. Мұнда іс-әрекеттің мағыналары сәйкес келіп, бірлескен іс-әрекеттің ортақ мотиві құрылады.

Олай болса, тұлғаның өз эмоциялары мен өзгелердің эмоциялық күйлерін айырып тануға мүмкіндік беретін эмоционалды интеллектісін дамытып, қалыптастыру үшін оны С.М. Жақыпов айтқан бірлескен іс-әрекеттегі мағына құрылу процесін қарастыру керек. Сондай-ақ, С.М. Жақыпов топтық оқыту жағдайында бірлескен ойлау іс-әрекетін табысты қалыптастыру үшін бірінші кезекте олардың мотивациялық-мағыналық құрылымдарын қалыптастырып алудың маңызының зор екенін айтады. «Бұл үшін ең маңызды шарт», - дейді ол: «оқыту процесінде білімді ғана емес, ең алдымен осы білімнің мағынасын оқушыларға ашып беру болып табылады» [6, 65 б.]. Сондықтан, тұлғаның өзінің эмоциялық күйлері мен басқалардың эмоциялық күйлерін айырып тануға, басқаруға деген қабілетін дамыту үшін оқыту процесінде осы айтылған эмоциялық білімдердің мәнін ғана емес, ең алдымен олардың мағынасын да ашып беруге баса назар аудару қажет. Сонда ғана тұлғаның қоршаған ортаға табысты бейімделуі мен өзін-өзі тұлға ретінде көрсете алуын қамтамасыз ететін, олардың эмоционалды интеллектісін дамытуға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Andreeva I.N. *Emocional'nyj intellekt kak fenomen sovremennoj psihologii* / I.N. Andreeva. – Novopolock: PGU, 2011. – 388 s.
2. Vygotskij L.S. *Myshlenie i rech' // Psihologiya razvitiya cheloveka*. – M.: Izd-vo Eksmo, 2003. – S. 664-1019.
3. Rubinshtejn S.L. *Osnovy obshchej psihologii*. – SPb.: Piter, 2004. – 713 s.
4. Leont'ev A.N. *Deyatel'nost'. Soznanie. Lichnost'*. – M.: Politizdat, 1975. – 304 s.
5. El'konin D.B. *K probleme periodizacii psihicheskogo razvitiya v detskom vozraste // Vopr. psihol.* 1971. № 4. – S. 6-20.
6. Dzhakupov S.M. *Psihologiya poznavatel'noj deyatel'nosti*. – Alma-Ata: KazGU, 1992. – 195 s.

МРНТИ: 15.81.70

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-7847.13>

Г.Б. Нуетбаева¹, Ж.У. Шегебай¹

¹Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан

ПСИХОЛОГ ТҮЛЕКТЕРІНІҢ КӘСІБИ ҚЫЗМЕТІНЕ БЕЙІМДЕЛУІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада психологтардың кәсіби қызметке бейімделуінің психологиялық-педагогикалық моделі келтірілген. Оның негізін профессор А.А. Вербицкий жазған контекстік білім беру теориясы мен технологиясы құрайды. Педагогикалық технологиялар және осы теорияның негізгі принциптері егжей-тегжейлі сипатталған. Кәсіби қызметке бейімделудің тиімділігіне әсер ететін жаңадан келген мамандарды психологиялық-педагогикалық қолдаудың негізгі факторлары мен шарттары анықталды. Ұсынылған модель мотивациялық компонентті және жаңа маманның танымдық қажеттіліктерін сақтай отырып, оның психологиялық қиындықтар деңгейін төмендету және кәсіби қызметке бейімделу мерзімін азайту мәселесін шеше отырып, оқудан квази-кәсіби қызметке біртіндеп ауысуды біріктіруге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: контекстік білім берудің теориясы мен технологиясы, кәсіби қызмет, психологиялық-педагогикалық бейімделу, педагогикалық технологиялар.

Ниембаева Г.Б.¹, Шегебай Ж.В.¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Казахстан, г. Алматы

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АДАПТАЦИИ ВЫПУСКНИКОВ-ПСИХОЛОГОВ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В статье представлена психолого-педагогическая модель адаптации выпускников-психологов к профессиональной деятельности. Ее основу составляет теория и технология контекстного образования, автором которой является профессор А.А. Вербицкий. Подробно описаны педагогические технологии и базовые принципы данной теории. Выделены ключевые факторы и условия психолого-педагогического сопровождения начинающих специалистов, влияющие на эффективность адаптации к профессиональной деятельности. Представленная модель позволяет интегрировать постепенный переход от учебной к квази-профессиональной к последующей профессиональной деятельности, с сохранением мотивационного компонента и познавательных потребностей начинающего специалиста, решая задачу снижения у него уровня психологических трудностей и уменьшения срока адаптации к профессиональной деятельности.

Ключевые слова: теория и технология контекстного образования, профессиональная деятельность, психолого-педагогическая адаптация, педагогические технологии.

G.B. Nietbaeva¹, Zh.U. Shegebay¹

¹Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Kazakhstan, Almaty

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF ADAPTATION OF PSYCHOLOGY GRADUATES TO PROFESSIONAL ACTIVITY

Abstract

The article presents a psychological and pedagogical model of adaptation of graduate psychologists to professional activities. It is based on the theory and technology of contextual education, the author of which is Professor A.A. Verbitsky. The pedagogical technologies and the basic principles of this theory are described in detail. The key factors and conditions of psychological and pedagogical support of novice specialists that affect the effectiveness of adaptation to professional activity are identified. The presented model allows integrating the gradual transition from academic to quasi-professional to subsequent professional activity, while preserving the motivational component and cognitive needs of a novice specialist, solving the problem of reducing the level of psychological difficulties and reducing the period of adaptation to professional activity.

Key words: theory and technology of contextual education, professional activity, psychological and pedagogical adaptation, pedagogical technologies.

Қазіргі уақытта психологиялық кеңес беру қоғамда сұраныс пен танымалдылыққа ие. Адам туралы әртүрлі білімдердің болуы мамандардың өзін-өзі кәсіби тұрғыда танытуына үлкен мүмкіндік беруде. Алайда, жас мамандарды психологиялық кеңес беруге қалыптасқан жүйе бойынша, яғни, мұғалімнен-оқушыға, дәріс немесе семинар түрінде дайындау, бүгінгі қоғамның сұранысына сай кәсіби қызметкер әзірлей алмайды. Бұл білім беру жүйесінің жұмыс принциптерін түбегейлі қайта қарастыруды, өткен дәуірден мұраға қалған идеяларды өзгерту және айтарлықтай түзетулер енгізу қажет екенін айқындап тұр.

Жас маман даярайтын ЖОО негізгі тәжірибесі көбінесе, студентке, «шаблондық» білімді беру болып табылады, ал жұмыс берушінің міндеті – жаңа уақыттың сын-қатерлеріне дайындал-

ған «дайын маманды» жұмысқа алу. Мұнда білім беру жүйесі мен еңбек нарығындағы сәйкессіздікті байқауға болады. Қазіргі заманғы түлектен жұмыс берушілер нақты дағдыларды, білімді, іскерлікті, сондай-ақ міндеттерді шешуге креативті тәсілді талап етеді.

Жас маманның ЖОО оқу кезеңі оның әлеуметтік жетілуімен, қарқынды моральдық-эстетикалық қалыптасуымен, кәсіби өмір жолын модельдеумен, өмірге деген рефлексиялық көзқарасының даму кезеңімен сәйкес келетіні белгілі. Студент қоршаған ортаның мақсатты әсерінің объектісі ғана емес, өзін және қоршаған ортаны қалыптастырудың белсенді субъектісі ретінде әрекет ететіні түсінікті. Жас маманға жұмысқа орналасу кезінде жылдам бейімделуге көмектесетін қасиеттерді қалыптастыруға көмектесуге болады [1].

Жұмыс берушілер қандай қасиеттерді бағалайды?

- ойлау кеңдігі;
- белсенділік және көшбасшылық қасиеттер;
- шығармашылық;
- кәсіби ынта;
- тұлғалық жетілу;
- мақсат қою және оларға жету мүмкіндігі;
- эмоцияны бақылау және психологияны білу.

Ал келесі қасиеттерді маңызды деп атап көрсетеді.

- жас маманның жалпы даму деңгейі және базалық білімі;
- жүйелі ойлау қабілеті, үлкен көлемде ақпаратты өңдеу және негізгі заттарды оқшаулау мүмкіндігі;

• алған білімдерін іс жүзінде қолдана білу, командалық жұмыс дағдылары, үнемі оқуға деген ықылас пен ынта;

- мансапқа ұмтылу, мақсаттылық, маман ретінде өзін-өзі бағалаудың жеткіліктілігі.

Бітіруші психологтардың кәсіби қызметіне бейімделуінің психологиялық-педагогикалық моделін әзірлеу негізінде контекстік білім беру теориясы мен технологиясы жатыр. Бұл теорияның негізгі көздеріне:

1. Қызмет теориясы. Отандық психологияда дамыған әлеуметтік тәжірибені игерудің психикалық құбылыстарын зерттеудің әдіснамалық және теориялық принциптерінің жүйесі ретінде.

2. Әр түрлі педагогикалық технологиялардың көмегімен оқытуды ұйымдастырудың инновациялық тәжірибесі.

3. «Контекст» санаты білім алушының санасында оның нақты жағдайдағы мінез-құлқы мен қызметінің ішкі және сыртқы жағдайларының көрінісі ретінде.

Бұл ретте оқу процесін тікелей кәсіби қызметке кіріктіру маңызды құрамдас бөлік болып табылады. Мәтінмәндік білім беру теориясындағы ең маңыздыларының бірі болып табылатын қызмет теориясына сәйкес мақсаттар белгілі бір күрделілік деңгейіндегі әрекеттерді орындауға қол жеткізуді білдіреді [2].

Заманауи педагогикалық технологиялардың негізгі қасиеттері мен құрылымына сүйене отырып, модельді әзірлеу үшін келесі критерийлер анықталды:

1. Жүйелілік. Педагогикалық технология жүйенің барлық белгілерін қамту керек: процестің логикасы, оның барлық бөліктерінің өзара байланысы, тұтастық.

2. Технологиялығы. Оқыту моделі негізгі әдіснамалық талаптарды (технологиялылық критерийлерін) қанағаттандыруы тиіс.

3. Тұжырымдамалық. Белгілі бір ғылыми тұжырымдамаға сүйену, оның ішінде білім беру мақсаттарына жетудің философиялық, психологиялық, дидактикалық және әлеуметтік педагогикалық негіздемесі бар. Бұл зерттеуде тұжырымдамалық негіз - Контекстік оқыту технологияларын қолдана отырып, контекстік білім беру теориясы болып табылады.

4. Басқарылуы. Диагностикалық мүмкіндікті болжайды, мақсат қою, жоспарлау, оқу процесін жобалау, кезең-кезеңмен диагностикалау, құралдармен және әдістер мен нәтижелерді түзету.

5. Тиімділік. Бәсекелестік жағдайларға төтеп беру мүмкіндігі, тиімді нәтижелерді көрсету, оқытудың жоғары стандартына қол жеткізуге кепілдік беру [3].

Мәтінмәндік білім беру теориясының негіздері мен принциптерін ұстану оқушының кәсіби қызметіне ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік тәжірибені игеру процесін жеделдетеді.

Осылайша, Контекстік оқыту технологияларын қолдана отырып, контекстік білім беру теориясына, сондай-ақ жоғарыда аталған іс-қимыл алгоритмдеріне сүйене отырып, психологтарды кәсіби қызметке психологиялық-педагогикалық бейімдеудің моделі жасалды. Контекстік оқытудың педагогикалық технологиялары оқытушыға оқытудың әртүрлі формалары мен әдістерін таңдауға кең мүмкіндік береді. Бұл ретте оқу процесін тікелей кәсіби қызметке кіріктіру маңызды құрамдас бөлік болып табылады.

Жасалған іс-әрекеттер алгоритміне сәйкес психологтарды кәсіби қызметке психологиялық-педагогикалық бейімдеудің моделі жасалды: «Психологиялық кеңес беру шеберханасы: кәсіби қызметін бастаған психологтар үшін тағылымдама». Мақсаты-психолог-түлектерді кәсіби қызметке бейімдеудің тиімді психологиялық-педагогикалық моделін құру; кәсіби қызметін жаңа бастаған маманның білім беруден кәсіби қызметке көшу кезіндегі бейімделу мерзімін азайту; кәсіби жолдың басындағы психологиялық қиындықтар деңгейін төмендету.

Біз ұсынған модель кәсіби қызметке сәтті бейімделу процесін үш негізгі деңгейде қарастырады:

1. Когнитивті құрамдас бөлігі. Психолог-консультанттың кәсіби қызметінің принциптері мен негіздерін түсіну; пәннің теориялық негіздерін білу; рәсімдер туралы анық және айқын түсінік және психологиялық сессияны өткізу қағидалары.

2. Психологиялық компонент. Кәсіби қызметті бастамас бұрын психо-эмоционалды стресс деңгейінің төмендеуі; психологиялық тосқауылдың және "біліксіздік" сезімінің болмауы; өзіне деген сенімділік, жұмыс істеуге және кәсіпте дамуға деген ұмтылыс.

3. Мінез-құлық компоненті. Негізгі қызметпен қоса мамандық бойынша жұмысқа орналастыру немесе жеке практика.

Контекстік білім теориясының тағы бір маңызды категориялық элементі - әрекет пен әрекет ету. «Сөздің шынайы мағынасындағы әрекет (поступок) – бұл адамның кез-келген әрекеті емес, тек адамның басқа адамдарға, қоғамға, әлеуметтік нормаларға, қоғамдық моральға саналы қатынасы [4]. Контекстік білім беру теориясының міндеттері алынған білім мен дағдыларды тікелей кәсіби қызметте қолдана білу, сонымен қатар оқу процесінде әр студенттің жеке тәжірибесін алуы болып табылады. Бұл міндеттер жас мамандардың жалпы мәдени және кәсіби құзыреттерін қалыптастыру мақсаттарына қол жеткізуге арналған контекстік оқытудың педагогикалық технологияларының көмегімен жүзеге асырылады: контекстік типтегі дәрістер (проблемалық, дәріс-визуализация, жоспарланған қателіктері бар дәрістер), іскерлік ойын, нақты жағдайды талдау әдісі, рөлдерді ойнау және т.б. Осы педагогикалық технологияларды іске асыру мақсаты – студентті кәсіби контекстке енгізу; болашақ мамандықтың ерекшеліктері мен айырмашылықтарын таныстыру; кәсіби қызметке жауапты және дәлелді көзқарасты қалыптастыру.

Мінез-құлық. Кәсіптегі өз әлеуетін іске асыруға бағытталған іс-шаралар: кабинетті іздеу және жалға алу, визиткаларды жарнамалау мен басып шығаруды ұйымдастыру, клиенттерді белсенді тарту және т.б.; ұйымда немесе жеке практикалық қызметте жұмысқа орналасу; тар бейінді мамандануға қол жеткізу мақсатында оқуды жалғастыру; тіл тапқыштық, ұйымдастырушылық қабілеттерін көрсету.

1-суретте көрсетілген мәліметтерге сүйенсек, студенттің академиялық оқу қызметінен кәсіби, содан кейін оқу-кәсіби қызметке біртіндеп ауысуы есебінен жүзеге асырылатын кәсіби қызметті әдістемелік және дәйекті модельдеу болжамы жасалған.

Кәсіби қызметке сәтті бейімделудің негізгі критерийлерін анықтағаннан кейін мазмұны бойынша тиісті оқу материалын таңдау міндеті қойылды. Негізгі факторлар: уақыт бойынша шектеу (3 ай), оқу материалының іс жүзінде бағдарланған мазмұны, әдістемелік кешеннің қолжетімділігі, кәсіби қызметке барынша жақындатылған оқыту нысаны мен әдістері болып табылады.

Психолог түлектерінің кәсіби қызметке психологиялық-педагогикалық бейімделу моделін жасауға негіз болған Контекстік оқыту технологияларын қолдану, контекстік контекстік білім берудің барлық негізгі принциптеріне сәйкес келеді:

1) студенттің оқу қызметіне тұлғалық-мағыналық қосылуын психологиялық-педагогикалық қамтамасыз ету қағидаты;

2) студенттердің оқу іс-әрекетінде мамандардың кәсіби қызметінің тұтас мазмұнын, нысандары мен шарттарын дәйекті модельдеу;

3) білім беру процесіндегі оқыту мазмұнының және оны өрістету процесінің проблемалары;

4) білім беру мақсаттары мен мазмұнына студенттердің оқу қызметін ұйымдастыру нысандарының барабарлығы;

5) білім беру процесі субъектілерінің өзара бірлескен қызметінің, тұлғааралық өзара іс-қимылы мен диалогтық қарым-қатынасының жетекші рөлі (оқытушы мен студенттердің, студенттердің өзара);

6) жаңа және дәстүрлі педагогикалық технологиялардың негізделген комбинациясы;

7) ашықтық қағидаты – нақты мақсаттарға қол жеткізу үшін білім беру процесіндегі оқыту мен тәрбиелеу мақсаттары бар кез-келген педагогикалық технологиялар ұсынған теориялар мен тәсілдерді қолдану;

8) әрбір білім алушының танымдық, әлеуметтік және рухани-адамгершілік тәжірибесінде қалыптасқан мәдениаралық ерекшеліктерін есепке алу;

9) кәсіби тұлғаны оқыту мен тәрбиелеудің бірлігі.

Осылайша, контекстік білім беру теориясы мен технологиясының қағидаттарын сақтай отырып, бітіруші психологтарды кәсіби қызметке кезең-кезеңімен «енгізу» моделі кәсіби қызметін жаңа бастаған мамандарға өнімді әлеуметтік-кәсіби қызмет тәжірибесі мен кәсіби құзыреттер алуға көмектеседі. Бұл модельдің маңызды артықшылығы - студенттің бастапқы белсенділігі, ол оқудың алғашқы күндерінен бастап болашақ мамандыққа деген мотивацияның жоғары деңгейін қалыптастырады және студенттің кәсіби қызметке психологиялық-педагогикалық бейімделуіне көмектеседі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Verbickij A.A. *Teoriya i tekhnologiya kontekstnogo obrazovaniya: Oқu құралы.* – М., 2017.
2. Verbickij A.A. *Pedagogicheskie tekhnologii v kontekstnom obuchenii // Pedagogika i psihologiya obrazovaniya.* 2009. № 3. – S. 48-54.
3. Rubinshtejn s. *ZHalpy psihologiya negizderi.* – М., 1989. Т. II.
4. Slastenin V.A., Isaev I.F. *SHiyarov E.N. Pedagogika: ZHoғary pedagogikalық оқu oryndaryнuң studentterine арналған оқu құралы/ red. V.A. Slastenina.* – М., 2002.

Ф.С. Ташимова¹, Д.Е. Мазитова¹
¹Ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан

ЖАСӨСПІРІМ ШАҚТАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК МАЗАСЫЗДЫҚТЫҢ ЗАМАНАУИ ТЕОРИЯЛАРЫ

Аңдатпа

Әлеуметтік мазасыздық жасөспірімнің өмірінің барлық салаларына көрінеді, оның көңіл-күйінің төмендеуіне, отбасымен және достарымен қарым-қатынасының нашарлауына, сабақ үлгерімінің төмендеуіне кері әсерін тигізеді. Мақалада жасөспірімдердегі әлеуметтік мазасыздықты зерттеудің заманауи тәсілдері мен теориялары сипатталған. Әлеуметтік мазасыздық келесі кезеңдер аясында зерттеледі: жас ерекшелік психологиясында-мінез-құлықтың тежелуі және оның биологиялық көздері тұрғысынан; даму психологиясы-жалғыздықтың/оқшауланудың аффективті-мінез-құлықтық профилі және оның ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынастағы көздері тұрғысынан; клиникалық психологияда-жеке тұлғаның бұзылуын болдырмау (әлеуметтік фобия), оның диагностикасы, емі және этиологиясы тұрғысынан. Мүмкін болатын зерттеулердің қазіргі заманғы нәтижелері мен перспективалары келтірілген.

Түйін сөздер: жасөспірімдік шақ, әлеуметтік мазасыздық, депрессия, қорқыныш, мазасыздық.

Ташимова Ф.С.¹, Мазитова Д.Е.¹
¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби
г. Алматы, Казахстан

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕОРИИ СОЦИАЛЬНОЙ ТРЕВОЖНОСТИ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация

Социальная тревожность проявляется во всех сферах жизни подростка, отрицательно сказывается на снижении его настроения, ухудшении отношений с семьей и друзьями, снижении успеваемости. В статье описаны современные подходы и теории к изучению социальной тревожности у подростков. Социальная тревожность изучается в рамках следующих этапов: в возрастной психологии-с точки зрения поведенческой отсталости и ее биологических источников; в психологии развития-с точки зрения аффективно-поведенческого профиля одиночества/изоляции и его источников в отношениях между родителями и детьми; в клинической психологии-с точки зрения профилактики расстройства личности (социофобии), ее диагностики, лечения и этиологии. Приведены современные результаты и перспективы возможных исследований.

Ключевые слова: подростковый возраст, социальная тревога, депрессия, страх, тревожность.

F.S. Tashimova¹, D.E. Mazitova¹
¹Al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan

MODERN THEORIES OF SOCIAL ANXIETY IN ADOLESCENCE

Abstract

Social anxiety manifests itself in all areas of a teenager's life, has a negative impact on a decrease in his mood, deterioration of relations with family and friends, and a decrease in academic performance. The article describes modern approaches and theories to the study of social anxiety in adolescents.

Social anxiety is studied within the framework of the following stages: in age psychology-from the point of view of inhibition of behavior and its biological sources; Developmental Psychology-from the point of view of the Affective-Behavioral profile of loneliness/isolation and its sources in the relationship between parent and child; in clinical psychology-from the point of view of prevention of personality disorder (social phobia), its diagnosis, treatment and etiology. The current results and prospects of possible research are presented.

Keywords: *adolescence, social anxiety, depression, fear, anxiety.*

Жасөспірім сөз тіркесі латынның *adolescere* сөзінен шыққан «өсу» немесе «жетілу» дегенді білдіреді. Жасөспірімдік кезең адамның өмірінің ең маңызды кезеңі болып саналады, себебі адамның дамуына және жарқын болашағының дұрыс қалыптасуына әсер етеді. Жасөспірімдік шақ адамның балалық шақ пен ересектік кезең арасындағы «өтпелі көпір» секілді рөлді атқарады. Көптеген авторлар, жасөспірімдік кезеңді 11-13 жаста балада болатын жыныстық жетілу мен пубертанттық кезеңнің басталуымен, яғни жасөспірімнің ең ерте шекарасымен байланыстырады. Жасөспірімдік жақтың жоғарғы шекарасы айқын емес, орташа есеппен 16-18 жас аралығын қамтиды. Бұл жастық көрсеткіштер шартты емес, әр адам үшін жеке болып келеді.

Жасөспірімдік кезең басқа жас кезеңдермен салыстырғанда қарама-қайшылықтары көп және үйлесімсіз әрекеттерге толы болып келеді. бұл кезеңде даму тез қарқынмен жүзеге асады, әсіресе тұлғаны қалыптастыру тұрғысынан қарастырғанда, өзгерістерді анық көруімізге болады. Жасөспірімнің басты ерекшелігі-оның тұлғалық тұрақсыздығы немесе пубертанттық кезеңдегі көңіл-күйдің тұрақсыздығы. Қарама-қайшы сипаттар, ұстылыстар, үрдістер өзара күресіп, өсіп келе жатқан жасөспірімде мінез-құлықтың және жүріс-тұрысының сәйкессіздігін анықтайды. Балалық кезеңге тән стресстік жағдайларға, жасөспірім шақтағы тағы «өзіндік стресстік жағдайлар» қосылады: емтихандар, жауапсыз махаббат, өзін басқалармен салыстыру, құрдас-тарымен бәселелестік, ата-анамен тіл табыса алмаудың салдарынан туындаған ұрыстың ушығуы және т. б. Мінез-құлықтың бейімделгіш тәсілдерін үйренбеген, дағдарыстық жағдайдан шыға алу қабілеті қалыптаспаған (осындай жасөспірімдердің ата-аналарында да қажетті дағдылар қалыптаспауы мүмкін) балаға, жасөспірім шақтағы жаңа күйзелістермен күресу қиынға соғатындығы анық. Сол себепті де, жас дамуының осы кезеңдегі әлеуметтік мазасыздығын зерттеу, осы құбылыстың мәнін ашу үшін де, тұтастай алғанда жасөспірімнің эмоционалды саласының даму заңдылықтарын түсіну үшін де өте маңызды болып саналады [1].

Жасөспірім шақтағы әлеуметтік мазасыздықты зерттеу мәселесінің өзектілігін Батыс және Ресейлік ғалымдар екі он жылдық бұрын түсінді. Себебі бұл мәселенің кең таралуы, жастардың өмір сапасы мен психикалық денсаулығына кері жағымсыз әсерін тигізуде. Ғалымдардың берген мәліметтеріне сүйенсек, мектеп жасына дейінгі балалардың 30%-ында әлеуметтік мазасыздықтың жоғарғы деңгейі анықталған.[2] Бұл көрсеткіштер бала мектепке барғанда және сыныптан сыныпқа өткенде өсетіндігі ықтимал. Соңғы деректерде, әлеуметтік мазасыздықтың жоғары деңгейі 5 және 13 жас аралығындағы оқушыларда айқын көрінетіндігі айтылған[3]. Әлеуметтік мазасыздық термині әдетте әлеуметтік өзара әрекеттесудің әртүрлі жағдайларында туындайтын мазасыздықты білдіреді. Бұл тұжырымдама ұялшақтықтан бастап, әлеуметтік фобия сияқты ауыр бұзылыстардың көрінісін қамтиды. Ұялшақтық, әлеуметтік мазасыздық және әлеуметтік оқшаулану көріністерінің сипаттамасы Ежелгі Грецияда белгілі болған және Гиппократ кезінде сипатталған.

Әлеуметтік мазасыздық - адамның әлеуметтік жағдайда басқа адамдардың бағалауының салдарынан туындайтын қорқыныш, алаңдаушылық, эмоционалды ыңғайсыздық күйі. Әлеуметтік мазасыздық ұялшақтық пен әлеуметтік фобия түсініктерімен тығыз байланысты [Краснова, 4].

Балалық шақтағы әлеуметтік мазасыздықтың жоғары деңгейі ересек кезеңдегі мазасыздықтың бұзылуының алғышарты болып келеді. Жасөспірім шақтағы әлеуметтік мазасыздық көңіл-күйдің түсі, үмітсіздік, әлеуметтік оқшауланумен қатар жүреді. Жасөспірім шақта бала аутоагрессивті мінез-құлық танытып, суицидтік ойларға беріліп, ішімдікке және нашақорлыққа

әуестеніп, оқу үлегірімі төмендеп, кей жағдайда мектептен шығуға дейін апаруы мүмкін. Жоғары әлеуметтік мазасыздықтан зардап шегетін жасөспірім, өзінің мектептегі үлгерімін, құрдастарымен қарым-қатынасын төмен бағалап, айқын өз-өзіне қол жұмсау белгілерін көрсетеді. Әлеуметтік мазасыздық деңгейі төмен топтармен салыстырғанда, әлеуметтік мазасыздықтың жоғары деңгейі анықталған топта депрессия, өз-өзіне қол жұмсау белгілері басым болып келеді [5].

Батыста әлеуметтік мазасыздық келесі бағыттарда зерттеледі: жас ерекшелік психологиясы-мінез-құлықтық тежелудің биологиялық негізінде; даму психологиясы аясындағы зерттеулерде-жалғыздық пен тұйықтыққа негізделген аффективті-мінез-құлықтың бала мен ата-ана арасындағы және баланың құрдастары арасындағы байланысы; клиникалық бағытта-әлеуметтік фобияның диагностикасын, емдеу жолдарын және этиологиясын қарастырып зерттейді.

Мінез-құлықтық тежелудің негізгі құрлымы-қорқыныш пен сенімсіздік. Кішкентай балада мінез-құлықтық тежелудің көрінісін, яғни, қорқыныш пен сенімсіздік, баланың таныс емес адамдармен қарым-қатынасқа түсуден қашуын, жылау, мазасыздану және анасының қасынан шықпауын бақылауға болады. Мінез-құлықтық тежелудің биологиялық негізі қалқаншабез бен мидың белгілі бөліктері арасындағы төмен байланысы болып табылады.

Мазасыз баладағы жалғыздық немесе тұйықтықтың айқын белгілерін баланың жеке оқшаулануға бейімділігінен, қарым-қатынастағы сенімсіздік, ұялшақтығынан көруге болады. Мазасыз, жалғыздыққа бейім бала құрдастарымен қарым-қатынас орнатқылары келеді, бірақ өздерін теріс бағаланудан қорқып және қабілеттерін көрсете алмаймын деп алшақтадады. Егер мінез-құлықтық тежелу зертханалық жағдайда анықталса, мазасыз балдағы жалғыздық пен тұйықтықты баланың құрдастарымен қарым-қатынасқа түсу барысында бақылап, анықтауға болады. Мінез-құлықтық тежелу мен мазасыз жалғыздық белгілері бақылауға келетін іс-әрекеттерге жатады[6].

Мектепке дейінгі және кіші мектеп жасындағы балалардағы мазасыздық пен жалғыздық таныс әлеуметтік жағдайда көрінеді, ал мінез-құлықтық тежелу таныс емес, жаңа әлеуметтік жағдайда туындайды. Сонымен қатар, мінез-құлықтық тежелу органикалық табиғатқа ие және балалардағы әлеуметтік жалғыздық пен тұйықтықтың пайда болуының алғышарты болып есептеледі.

Соңғы жылдары ғалымдардың, жасөспірім шақтағы әлеуметтік мазасыздықты тудыратын жасөспірімдегі басқалардың мақұлдауы мен сөгуіне тәуелді өзін-өзі бағалау факторына қызығушылығы артуда. Нидерландыда жүргізілген зерттеуінде, әлеуметтік мазасыздықтың жоғары деңгейі бар жасөспірімдер, құрдастарының мақұлдауы мен қолдауынан кейін, өздерін бағалау деңгейінің өскені көрсетілген. Ұялшақ баланың мазасыздық, жекешелену, оқшаулану, тұйық мінез-құлық танытуы, басқаларға менмен, өзімшіл болып көрініп, жаңа сенімді қарым-қатынас құруға, балада жағымды тәжірбиенің қалыптасуына, әлеуметтік байланыстың орнауына кері әсерін тигізіп, керісінше мазасыздықтың одан сайын күшейіп дамуына әкеледі [7].

Мазасыздық бұзылыстары бар науқастардың, отбасылық жүйесі симбиотикалық байланыс пен жабық шекаралардан құрылған. R.M. Raper эмоционалдық жылулықтың төмен деңгейінде көрініс табатын, баладағы мазасыздық пен ата-анасының тарапынан туындайтын бақылау мен гиперқамқорлық арасындағы тығыз байланысты зерттеді. R.M. Raper және L.Sweeney өздерінің мақалаларында, әлеуметтік мазасыз емес құрдастарымен салыстырғанда, әлеуметтік мазасыздығы жоғары жасөспірімдердің ата-аналары тарапынан қатаң бақылау мен басқару болғандығын дәлелдейтін зерттеулерді келтіреді. Әлеуметтік фобиясы бар пациенттер, ата-аналарын әлеуметтенуі төмен, басқалардың сөзіне қатты сенгіш, бала тәрбиесінде «ұят» сезімін алға қойып, өздерін тұлғааралық қатынастан оқшаулайды деп сипаттаған.

Мазасыздық бұзылыстары орын алған отбасылардағы отбасылық жүйенің басым ережелері мен идеологиясы зерттелді. Отбасы идеологиясының дисфункциясына перфекционистік құндылықтар (балаға қойылатын тым жоғары талаптар мен баланың жақсы қасиеттерін тиісінше бағаламау), қоршаған адамдарға сенімсіздік таныту мен олардан жеке мәселелерді жасырып

қалу жатады. Бұндай отбасында тәрбиеленген балаларда басқалардың теріс бағалауы мен ашуыза танытуынан қалыпты қорқыныш сезімінің пайда болуын жетелдетеді.

В.В. Краснованың зерттеу жұмысында, әлеуметтік мазасыз студенттердің отбасында, үлкендер тарапынан сыни сөздердің айтылуы жиі орын алып, мүмкін болатын сәтсіздіктерге назар аударылып, теріс эмоцияның шығаруға, өзгелерге сенбеу мен отбасының жабық шекараларын құру көрініс тапқан. Ата-аналардың өзгелерге сенімсіздік танытуы, мазасыздық пен теріс эмоциялардың шықпай қалуы, отбасылық дифункция ерекшеліктері, балада әлеуметтік мазасыздықтың жоғары деңгейінің алғышарт-факторы болап саналады[8].

К. Burgess әлеуметтік жағдайда баладағы тұйықтық пен қысылудың дамуына әсер ететін анасының наным-сенімдерінің моделін ұсынды. Тұйық балалардың аналары өз баласының әлеуметтік және эмоционалды сипаттамаларына тым сезімтал келеді, соның салдарынан, балаларына гипербақылау мен гиперқамқорлық танытады. Ал бала өз кезегінде, бұндай жағдайда сәйкесінше қорғаныс әрекеттерін жасап, теріс эмоциялар шығарады.

Ұлшақтық пен анамен қарым-қатынас арасындағы байланысты анықтауға арналған зерттеуде, 12 мен 24 айлық кездегі балаға анасының қолпаштауы мен ашық қатынасы, әлеуметтік белсенділік танытуы, баладада ұялшақтықтың төмен деңгейін бейнелейді. К.Н. Rubin, К. Burgess және Р. D. Hastings жүргізген лонгитюдті зерттеуінде, 2 жастағы балаға анасының гиперқамқорлық танытуы, балада 4 жасқа келгенде қысылу мен ұяндықтың туындайтынын анықтады. Ұқсас көрініс, анасының баласына саркастикалық және ирониялық қарым-қатынас жасайтын отбасыларда көрінеді, 4 жасқа келгенде бала тұйық мінез-құлық танытатындығы анықталды. Басқа зерттеу жұмысында, жиі ұялшақ балалардың аналары, баласының тұйықтығы мен ұяндығына жүйелі емес қарап, тым көп қадағалау жасайтындығы белгілі болды. Бұндай жағдайда балалар, аналарын тыңдамай, қарысылық танытып, дисфункционалды қатынасты орнатты. J.L. Hudson пен R.M. Raree, ұялшақ балалардың аналары көп жағдайда өздері де әлеуметтік мазасыздықтық танытатындығын анықтады [9].

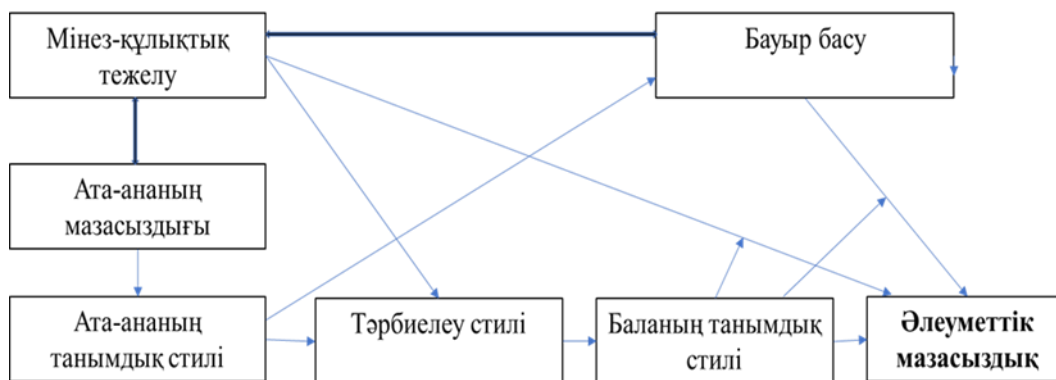
Аналардың өздеріне берген есебін талдай келе, мазасыз және ұялшақ балалардың аналары, көп жағдайда баласын елемей, оның іс-әрекеттің күнсыздандырып, жазалайтындығы белгілі болды.

Сонымен, көптеген авторлар, бала мен ата-ана арасындағы дұрыс емес қалыптасқан бауыр басу, ата-аналардың дисфункционалды наным-сенімдері, әрекеттері балада тұйық мінез-құлық пен ұяндықтың пайда болуы мен дамуына әсер етеді деген тұжырымдамаға келді. Сондай-ақ, ата-ананың наным-сенімдері мен қарым-қатынасы баланың жынысы, мәдени ерекшеліктер мен сыртқы жағдаяттарға да байланысты екендігін атап өткен жөн.

T. Ollendick пен K. Benoit-тің бала мен ата-ананың қарым-қатынас моделі, баладағы әлеуметтік мазасыздықты тудыратын факторларды: мінез-құлықтық тежелу, ата-ананың мазасыздығы, бауыр басу типі, ақпаратты өңдеудің танымдық-аффективті стилі, тәрбиелеу стилін біріктіруге тырысты.

J. Kagan сипаттаған мінез-құлықтық тежелу таныс емес жағдайға, таныс емес адамдарға жауап ретінде туындайтын мазасыздық, дистресс пен оқшаулануға туа біткен бейімділікті көрсетеді. Мінез-құлықтық тежелу ұялшақтық пен әлеуметтік мазасыздықпен байланысты болсада, кез-келген жаңа жағдайларда туындап, белгілерін айқындауы мүмкін. Көптеген авторлардың зерттеулерінде, балалық шақтағы мінез-құлықтық тежелу есейген шақта әлеуметтік мазасыздыққа әкелуі әбден мүмкін екендігін болжайды [10].

T. Ollendick пен K. Benoit әлеуметтік мазасыздықтың пайда болуының маңызды факторы ретінде бала мен ата-ананың өзара бауыр басуына ата-ананың мазасыздығының жоғары деңгейінің әсерін қарастырады.

1-сурет. Бала мен ата-аналардың өзара қарым-қатынасы әлеуметтік мазасыздық факторы ретінде (Ollendick, Benoit, 2012).

Бауыр басудың бұзылуынан туындайтын қарым-қатынастағы қиындықтар жоғарыда айтылды. Ата-ананың теріс танымдық-аффективті стилі тәрбиелеуге және балада ұқсас танымдық стильдің қалыптасуына әкеледі. Бұл өз кезегінде, балада мазасыздықтың бұзылуының пайда болу мүмкіндігін арттырады. Бұл модель ата-ананың тәрбиесі мен отбасылық ортаның әлеуметтік мазасыздықтың пайда болуына әсерінің құрлымын жүйелеуге мүмкіндік береді, бірақ балада әлеуметтік мазасыздықтың жоғары деңгейін қалыптастырудың көптеген мүмкін жолдарының бірін ғана сипаттайды.

Қорытынды

Заманауи теориялардың ең маңызды міндеттерінің бірі – әлеуметтік мазасыздық туралы әр түрлі көзқарастарды біріктіру, сонымен қатар мәліметтер синтезі шеңберінде әртүрлі эмпирикалық зерттеулер мәселесіне кешенді көзқарасты қалыптастыру. Мұндай кешенді зерттеу тәсіл үшін теориялық негіз ретінде әлеуметтік мазасыздық мәселесін аффективті бұзылулардың көп факторлы моделі аясында қарастыруға болады. Бұл моделді А.Б. Холмогорова мен Н.Г. Гаранян депрессияның, мазасыздықтың және соматоформалардың пайда болу факторларын зерттеу үшін жасаған. Бұл модель аффективті спектрдің бұзылыстарын зерттеу мен емдеудің әртүрлі тәсілдерін теориялық-әдіснамалық талдауға және оларды біріктіру қажеттілігін негіздеуге мүмкіндік берді. Көп факторлы модель көмегімен әлеуметтік мазасыздықты макроәлеуметтік, отбасылық, интерперсоналды және жеке факторлар жүйе және интеграциясы ретінде қарастыру және зерттеу мүмкін болады. Тиісінше, әлеуметтік мазасыздықтың бұл моделі әртүрлі теориялық идеяларды біріктіруге және келесі зерттеулердің бағыттарын бөлуге мүмкіндік береді: 1) қазіргі заманғы патогендік мәдени құндылықтардың (табысқа және жеке жетістіктерге табыну) әлеуметтік мазасыздықтың жоғары деңгейінің пайда болуы мен сақталуына әсері (макроәлеуметтік деңгей); 2) әлеуметтік мазасыздығы бар пациенттердің отбасыларындағы ата-ана тәрбиесі стильдері мен қарым-қатынас ерекшеліктерінің байланысы (отбасылық деңгей); 3) дисфункционалды жеке қасиеттердің (перфекционизм және дұшпандық сияқты) жоғары әлеуметтік мазасыздық жағдайдың пайда болуы мен сақталуындағы ролі (жеке деңгей); 4) әлеуметтік қолдау тапшылығының ролі және әлеуметтік дағдылардың пайда болуындағы әлеуметтік мазасыздық (интерперсоналды деңгей) [11].

Жоғарыда қарастырылған заманауи теориялар бірқатар мәселелерді көтеріп, әрі қарай жасөспірімдік шақтағы әлеуметтік мазасыздықты зерттеу үшін кең мүмкіндіктерді ашады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1.Semchuk L.A., YAnchij A.I. *Vozrastnaya psihologiya*. Grodno: GrGU, 2006. – 303 s.
- 2.Zimbardo F. *Zastenчивost', chto eto takoe i kak s nej spravit'sya*. – М.: Pedagogika, 1991. – 208 s.
- 3.McGinn L.K., Newman M.G. *Status Update on Social Anxiety Disorder [Electronic resource] // International Journal of Cognitive Therapy*. 2013. Vol.6, №2. – P. 88-113. DOI:

- 10.1521/ijct.2013.6.2.88. URL: <http://guilfordjournals.com/doi/abs/10.1521/ijct.2013.6.2.88> (Accessed: 15.01.2021).
- 4.Krasnova V.V. *Social'naya trevozhnost' kak faktor narushenij interpersonal'nyh otnoshenij i trudnostej v uchebnoj deyatel'nosti u studentov: avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk. – Moskva. 2013. – 25 s.*
- 5.Beidel D.C., Turner S.M. *Shy children, Phobic adult: Nature and treatment of social phobia. Washington, DC: American Psychological Association. 1998. – 324 p.*
- 6.J. Kagan, J.S. Reznick, N. Snidman, J. Gibbons, M.O. Johnson // *Childhood derivatives of inhibition and lack of inhibition to the unfamiliar [Electronic resource] / Child Development. 1988. № 59. . № 59. R. 1580—1589. URL: <http://www.jstor.org/stable/1130672> (Accessed: 15.01.2021).*
- 7.Pavlova T.S. *Psihologicheskie faktory social'noj trevozhnosti v detskom i podrostkovom vozraste: Avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk. – Moskva. 2014. – 25 s.*
- 8.Nikitina I.V., Holmogorova A.B., Krasnova V.V. *Social'naya trevozhnost' u pacientov s rasstrojstvami affektivnogo spektra [Elektronnyj resurs] // Social'naya i klinicheskaya psihiatriya. 2012. № 3. Tom 22. – S. 30-35.*
- 9.Hudson J.L., Rapee R.M. *Parentchild interactions and anxiety disorders [Electronic resource]: An observational study // Behaviour Research and Therapy. 2001. Vol. 39, № 12. R. 1411-1427. DOI: 10.1016/S000567967(00)0010768. URL: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S00056796700001078> (Accessed: 16.01.2021).*
- 10.Ollendick T.H., Benoit K.E. *A Parent6Child Interactional Model of Social Anxiety Disorder in Youth [Electronic resource] // Clin. Child. Fam. Psychol. Rev. 2012. Vol. 15, № 1. – P. 81-91. DOI: 10.1007/s1056760116010861. URL: <http://link.springer.com/arti6 cle/10.1007/s1056760116010861 #page61> (Accessed: 16.01.2021).*
- 11.Holmogorova A.B., Garanyan N.G. *Mnogofaktornaya model' depressivnyh, trevozhnyh i somatoformnyh rasstrojstv // Social'naya i klinicheskaya psihiatriya. 1998. T. 8, № 1. – S. 94-102.*

MPHTI: 15.81.57

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-7847.15>

Ниембаева Г.Б.¹, Кулжабаева С.Ф.¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан

ВЗАИМОСВЯЗЬ ТИПА ТЕМПЕРАМЕНТА С УРОВНЕМ СИТУАТИВНОЙ, ЛИЧНОСТНОЙ ТРЕВОЖНОСТИ И ПРОЯВЛЕНИЕМ КОНФЛИКТНОСТИ ЛИЧНОСТИ

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы соотношения показателей психотизма с такими личностными особенностями как темперамент и тревожность личности. Приведен краткий теоретический обзор тем темперамента и психотизма. Были рассмотрены базовые взаимосвязи понятий социальной адаптации, темперамента и тревожности. Выделены основные тенденции их взаимосвязи. В экспериментальном исследовании установлены различия между группами с высоким психотизмом и средним-низким. Различия имеются в факторах: реактивная тревожность и достоверность. В зоне неопределенности попали показатели нейротизма.

Ключевые слова: психотизм, нейротизм, темперамент, конфликт, медиация.

Г.Б. Ниембаева¹, С.Ф. Кулжабаева¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлтық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

ТЕМПЕРАМЕНТ ТҮРІНІҢ СИТУАЦИЯЛЫҚ, ЖЕКЕ МАЗАСЫЗДЫҚ ДЕНГЕЙІМЕН ЖӘНЕ ЖЕКЕ ТҮЛҒАНЫҢ ҚАҚТЫҒЫСЫНЫҢ КӨРІНІСІМЕН БАЙЛАНЫСЫ

Аңдатпа

Мақалада психотизм көрсеткіштерінің адамның темпераменті мен мазасыздығы сияқты жеке ерекшеліктерімен арақатынасы мәселелері қарастырылады. Темперамент және психотизм тақырыптарына қысқаша теориялық шолу. Әлеуметтік бейімделу, темперамент және мазасыздық ұғымдарының негізгі өзара байланысы қарастырылды. Олардың өзара байланысының негізгі бағыттары анықталды. Эксперименттік зерттеу жоғары психотизмі бар және орташа төмен топтар арасындағы айырмашылықтарды анықтады. Айырмашылықтар факторларда кездеседі: реактивті мазасыздық және сенімділік. Невротизмнің көрсеткіштері белгісіздік аймағына түсті.

Түйінді сөздер: *психотизм, нейротизм, темперамент, жанжал, медиация.*

G.B. Nietbaeva¹, S.F. Kulzhabayeva¹.

¹Kazakh national pedagogical University named after Abai Almaty, Kazakhstan

THE RELATIONSHIP OF THE TYPE OF TEMPERAMENT WITH THE LEVEL OF SITUATIONAL, PERSONAL ANXIETY AND THE MANIFESTATION OF PERSONALITY CONFLICT

Abstract

The article deals with the correlation of indicators of psychoticism with such personal characteristics as temperament and anxiety of the individual. A brief theoretical overview of the topic of temperament and psychoticism is given. The basic interrelationships of the concepts of social adaptation, temperament and anxiety were considered. The main trends of their interrelation are highlighted. In the experimental study, differences were found between groups with high psychoticism and medium-low psychoticism. There are differences in the factors: reactive anxiety and confidence. The indicators of neuroticism are in the zone of uncertainty.

Keywords: *psychoticism, neuroticism, temperament, conflict, mediation.*

Введение.

История исследования темперамента началась ещё в античные времена. Древние философы стали замечать определенные закономерности в поведении людей, способные стать основой для их дифференциации. Первичное объяснение подобных проявлений древнегреческий врачеватель и мыслитель Гиппократ нашел в «красисах». Красис (от греч. «смешение») понимался, как определенное соотношение 4 элементов жидкостной природы внутри человека с присущими им физическими свойствами. Именно данные жидкости влияли, по мнению философов, на поведение человека, определяли его личность. В последствии теория Гиппократа была немного переосмыслена Аристотелем и в его интерпретации темперамент определялся не сколь смесью жидкостных природ, сколько преобладанием единичной из них. Данное положение закрепилось в последствии на многие годы. К примеру, можно привести, что И.Кант ссылался на жидкостную теорию темперамента в своей работе «Антропология», что относится к концу XVIII века. Со временем концепции гуморальной теории оспорили и она потеряла свою актуальность, но ее психологические описательные используются по наше время. Современные методы тестирования также могут предполагать в своей интерпретации древнегреческие обозначения, такие как: холерик, сангвиник, флегматик, меланхолик. Термины претерпели изменения, но их изначальное историческое ядро осталось фактически не тронутым. На протяжении всего времени существования данной теории и ее преобразований соотношение к определенному типу темперамента производилось путем оценки поведения личности, ее эмоциональных проявлений

и активности в социальной жизни. Первым предложивший математическую модель определения темперамента является Г.Айзенк. Г.Айзенк предложил двух факторную модель, способную оценить эмоционально-аффективный компонент личности и соотнести его с социально-коммуникативным [1, 2].

Само исследование проявлений темперамента так же проходит в нескольких плоскостях. Актуальной для данного исследования плоскостью является соотношение типа темперамента со стрессоустойчивостью личности. Согласно исследованию Ильиной Ю.Ю. и Боровенской Т.А. наибольшей стрессоустойчивостью обладают холерики. Флегматики и сангвиники показали результаты ниже, чем холерики, но выше, чем меланхолики. Группа меланхоликов показали наименьший относительно остальных уровень сопротивляемости стрессу [3]. Исходя из этих данных можно сделать вывод, что темперамент является важным звеном в стрессоустойчивости личности. Потенциально темперамент можно рассматривать как один из важных факторов участия личности в конфликтной ситуации.

Важной составляющей характеристики темперамента является эмоциональная устойчивость личности – нейротизм. Нейротизм формируется посредством множества факторов: внешние факторы (различного уровня физические раздражители) и внутренние (биогенетическая предрасположенность, психологическое состояние в текущий момент). К внешним факторам так же можно отнести культуру, в которой личность формируется. Нейротизм прекрасно демонстрирует себя в процессах саморегулирования личности, удержания негативных эмоций в себе, контролирование эмоциональных порывов. В студенческом возрасте на эмоциональную устойчивость может влиять не только их общее состояние, но и психоэмоциональная адаптация в социальной среде [4]. Фактически создается интересная взаимосвязь между двумя явлениями. Социально-психологическая адаптация определяет степень эмоциональной устойчивости, в то время как сама эмоциональная устойчивость детерминирует успешную социальную адаптацию. В случае же негативной социальной адаптации личность может испытывать проявление тревожности личности.

Данная тревожность является одним из способов мобилизации ресурсом организма для повторной попытки адаптации [5, 6].

Обобщая ранее перечисленные факты, можно выстроить определенную закономерность, обобщающую три величины: темперамент, тревожность и социально-психологическую адаптацию. Рассматривая социально-психологическую адаптацию личности в обществе, мы сталкиваемся с понятием психотизма. Поведенческие проявления психотизма описываются как: враждебность, агрессивность, конфликтность, отсутствие эмпатии и склонность к уединению. Если предположить, что положительная социальная адаптация является наивысшей степенью, то психотизм будет являться ее антагонистом. Лица с высоким уровнем психотизма являются менее эмпатичными по сравнению с теми, у кого данный уровень низок. Неэмпатичность данных личностей часто ведет к возникновению социальные конфликтом, подкрепляемых агрессивным поведением психотичных людей. Так же люди с высоким уровнем психотизма зачастую прибегают к манипулятивно-социальной активности в отношении других людей [7, 8].

Фактически высокий уровень психотизма личности является одним из условий отнесения ее к группе риска с точки зрения конфликтологии и медиации. Распознавание психотичной личности может быть затруднительно посредством визуальных и аудиальных признаков, ввиду их склонности к различного рода психологическим манипуляциям. Выделение личностных свойств и качеств, которые потенциально станут детерминантами подробного исследования может стать одной из приоритетных задач медиации для психопрофилактики и предотвращения конфликтных ситуаций организационным методом.

Методология и методы исследования.

Нами было проведено исследование 42 респондентов, учащихся бакалавриата Казахского национального педагогического университета имени Абая. Средний возраст выборки составляет

21.4 года.

Целью исследования мы поставили выявление лиц с высокой склонностью к образованию конфликтных ситуаций среди студентов бакалавриата, также описание их индивидуально-типологических особенностей темперамента и уровня личностной и ситуативной тревожности.

В качестве методов исследования нами были выбраны два опросника:

1. EPQ (Eysenck Personality Questionnaire). Опросник Г.Айзенка и С.Айзенка был выбран нами для определения темперамента личности (согласно двойной модели темперамента Г.Айзенка) и уровня ее психотизма. Опросник подразумевает наличие шкалы лжи, для определения степени достоверности результатов тестирования.

2. STAI (State-Trait Anxiety Inventory). Опросник разработанный Ч.Спилбергером и адаптированный Ю.Ханиным. Опросник позволяет оценить уровень тревожности личности. Согласно интерпретации методики, выделяется два вида тревожности. Ситуативная тревожность и личностная.

3. U-критерий Манна-Уитни. Непараметрический статистический критерий был выбран нами для оценки статистических различий в малых несвязных экспериментальных группах. Данный критерий может использоваться в случаях, когда количество респондентов в экспериментальной и контрольной группе не равно.

Тестирование проводится в порядке указания методик. Суммарное количество вопросов во всех методиках: 139 вопросов.

Результаты.

В ходе исследования были протестировано 42 респондента, студентов 3 курса Казахского национального педагогического университета имени Абая. Первоначально в процессе анализа и интерпретации данных внимание было сосредоточено на показателях шкалы достоверности. У 6 участников исследования показатели достоверности результатов были ниже допустимого порога (10 баллов пороговое значение). В последующем результаты данных участников не будут использованы при интерпретации.

Изначально для подготовки сравнительного анализа нами были выделены 2 основные группы: лица с высоким уровнем психотизма и лица со средним или низким уровнем психотизма (см. Диаграмма 1).

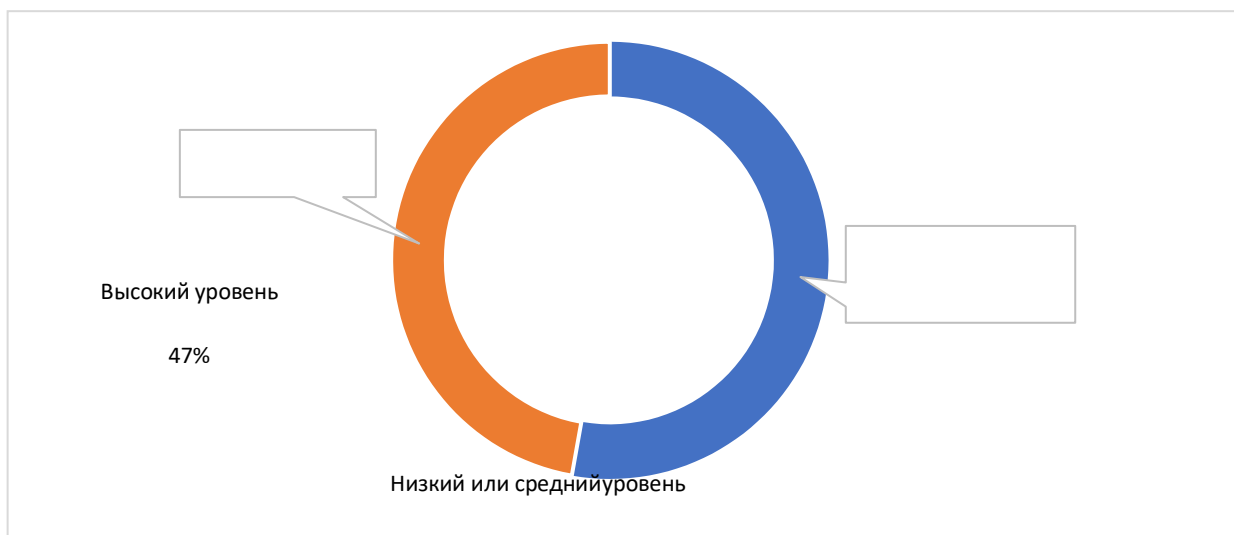

Диаграмма 1. Распределение групп по показателям психотизма.

Среди всех участников исследования у 17 человек обнаружен высокий уровень психотизма, у 19 человек уровень психотизма находится в диапазоне средних или малых значений. После деления выборки на 2 основные группы мы произвели сравнение средних значений по

остальным шкалам (см. Таблица 1).

Таблица 1. Сравнение средних значений у экспериментальной и контрольной групп.

Шкала	Группа с высоким психотизмом	Группа с низким и средним психотизмом	Разница
Личностная тревожность	45,41	41,95	3,46
Реактивная тревожность	59,65	43,16	16,49
Экстраверсия-интроверсия	10,65	11,21	0,56
Эмоциональная устойчивость	17,53	13,53	4
Достоверность	7,24	4,84	2,4

Для оценки статистической разницы между контрольной и экспериментальной группами был выбран U-критерий (Манна-Уитни). Данный критерий позволит рассчитать статистическую разницу между несвязанными, количественно неравными выборками. Так же особенностью критерия является то, что он предназначен для малых групп.

Нами были проанализированы различия всех шкал и получены следующие результаты (см. Таблица 2)

Таблица 2. Статистическая значимость различий между экспериментальной и контрольной группами.

Шкала	U-критерий	Результат
Личностная тревожность	145,5	Не значимо
Реактивная тревожность	71	Высокая значимость
Экстраверсия-интроверсия	148	Не значимо
Эмоциональная устойчивость	111,5	Неопределенно
Достоверность	88	Высокая значимость

В ходе статистического анализа было выделено, что 2 показали имеют высокую степень различий: реактивная (ситуационная тревожность) и «Достоверность». Шкалы «Личностная тревожность» и «Экстраверсия-интроверсия» различий не показали. Шкала «Нейротизм» находится в зоне неопределенности.

Обсуждение.

Во введении мы уже затрагивали тему взаимосвязи таких показателей как социально-психологическая адаптация, тревожность и тип темперамента. В процессе исследования нам удалось получить данные касательно того, что лица с повышенным психотизмом отличаются по ряду признаков от лиц со средним или низким его уровнем. Удалось выявить различия в показателях «реактивной тревожности» и это нас очень заинтересовало. Стоит упомянуть о том, что тестирование выявлением лишь проявления в поведении определенных черт, но не их генез. В нашем тестировании так же допустимо дополнительное предположение о том, что первичной детерминантой развития психотизма стала как раз реактивная тревожность. Реактивная тревожность, согласно определению данного в методике, является показателем тревоги на краткосрочные недавние изменения. Фактически источником ситуационной тревожности могут стать какие-либо происшествия в жизни, которые произошли не так давно и оставили определенный стресс-след на психологическом портрете личности.

Это не говорит о том, что психотизм никак не связан с уровнем ранее выявленных факторов, но говорит о потенциально необходимом исследовании взаимосвязи реактивной тревожности и психотизма. Их взаимное влияние можно встретить во многих исследованиях тревожности или конфликтоустойчивости.

Развитие науки о конфликтах и способов их разрешения является в современном обществе

очень востребованным и исследования, направленные на выявление особенностей взаимодействия групп лиц с другими отличными от них группами, становятся приоритетными для вопросов медиации и конфликтологии.

Выводы.

Целью исследования являлось выявление лиц с высокой склонностью к образованию конфликтных ситуаций среди студентов бакалавриата, также описание их индивидуально-типологических особенностей темперамента и уровня личностной и ситуативной тревожности. Нами были выявлены 17 студентов бакалавра, имеющие высокую степень риска, на момент исследования, для вступления в конфликтную ситуацию. При сравнительном анализе группы с высоким психотизмом с группой с низким или средним психотизмом, были выявлены ряд взаимосвязей: лица с высоким психотизмом имеют более выраженную реактивную тревожность по сравнению контрольной группой. Также было выделено, что существует потенциально разница, выраженная в том, что у лиц с высоким психотизмом уровень эмоциональной устойчивости ниже, чем у лиц с низким или средним уровнем психотизма. У лиц с высоким психотизмом результаты шкалы достоверности более близкие к критическим, что свидетельствует о их большей склонности к маскировке личных интересов.

Список использованной литературы:

1. Il'in E.P. *Psihologiya individual'nyh razlichij*. – SPb.: Piter, 2011. – 701 s.
2. Dermanova I.B. *Differencial'naya psihologiya: uchebnik dlya stud. uchrezhdenij vyssh. obrazovaniya*. – M.: Izdatel'skij centr «Akademiya», 2014. – 192 s.
3. Il'ina YU.YU., Borovenskaya T.A. *Osobennosti stressoustojchivosti kursantov i studentov v zavisimosti ot ih tipa temperamenta // Pozharnaya bezopasnost': problemy i perspektivy*. 2012. №2. – S. 28-30.
4. Kapustina K.O., Azleckaya E.N. *Emocional'naya ustojchivost' lichnosti v yunosheskom vozraste // Pedagogika: istoriya, perspektivy*. 2020. №5. – S. 113-119.
5. Sel'e G. *Stress bez distressa*. // per. s angl. A.N. Luka, I.S. Horola. – M.: PROGRESS, 1979. – 128 s.
6. Azarnyh T.D. *Trevozhnost', posttravmaticheskie stressy i temperament // Vestnik Kostromskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Pedagogika. Psihologiya. Sociokinetika*. 2014. №1. – S. 79-83.
7. Lysenko N.E., Davydov D.M. *Rol' psihotizma v ocenke sodержaniya tekstov s agressivnoj tematikoj // Psihologiya. Zhurnal VSHE*. 2011. №3. – S. 111-120.
8. Vihman A.A., SHCHukin M.R. *Osobennosti individual'nosti s uchyotom raznyh urovnej informacionno-manipulyativnoj aktivnosti (na primere yunosheskogo vozrasta) // Vestnik Udmurtskogo universiteta. Seriya «Filosofiya. Psihologiya*. 2011. №2. – S. 88-98.

МРНТИ 15.81.29

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-7847.16>

Г.Т. Дакина¹, Г.А. Жұмақұлова¹

¹Қазақ инновациялық гуманитарлық – заң университеті
Семей қ., Қазақстан

ЖОО ОҚЫТУШЫЛАРЫНЫҢ КӘСІБИ – ТҮЛҒАЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІНІҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Заманауи педагог тек оқытушы, тәрбиеші, студенттердің іс-әрекетін ұйымдастырушы, педагогикалық үрдісті зерттеуші, кеңес беруші ғана емес, өзінің кәсіби деңгейін, педагогикалық шеберлігін үнемі шыңдап отыратын ағартушы. Қызметтерін орындауының сапасын сипат-

тайтын кешенді көрсеткіштерге оның кәсібилігі жатады. Жоғарғы мектеп педагогының кәсібилігі кәсіби білімдері мен қабілеттер жүйесін нәтижелі жүзеге асыру болып келеді. Мақалада ЖОО мұғалімдерінің кәсіби – тұлғалық қасиеттерін дамыту ерекшеліктері қарастырылған.

Кілттік сөздер: кәсіби – тұлғалық қасиеттер, мұғалімдер

Г.Т. Дакина¹, Г.А. Жұмақұлова¹

¹Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет
г. Семей, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ЛИЧНОСТНЫХ КАЧЕСТВ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВУЗА

Аннотация

Современный преподаватель вуза является не только педагогом, воспитателем, организатором деятельности студентов, исследователем педагогического процесса, консультантом, просветителем, который постоянно повышает уровень своего профессионализма и педагогического мастерства, ведет творческий поиск нового. Комплексным показателем, характеризующим качество выполнения его функций, является профессионализм. Профессионализм педагога высшей школы состоит в эффективной реализации системы профессиональных знаний и умений. В статье рассматриваются особенности развития профессионально-личностных качеств преподавателей Вуза.

Ключевые слова: профессионально-личностные качества, преподаватели

G.T. Dakina¹, G.A. Zhumakulova¹

¹Kazakh Humanitarian and Legal Innovation University
Semey, Kazakhstan

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL AND PERSONAL QUALITIES OF UNIVERSITY TEACHERS

Abstract

A modern university teacher is not only a teacher, educator, organizer of students' activities, researcher of the pedagogical process, consultant, educator, who constantly improves the level of his professionalism and pedagogical skills, leads a creative search for new things. A comprehensive indicator that characterizes the quality of the performance of its functions is professionalism. The professionalism of the higher school teacher consists in the effective implementation of the system of professional knowledge and skills. The article discusses the features of the development of professional and personal qualities of University teachers.

Keywords: professional and personal qualities, teachers

Заманауи қоғамда техниканың, ғылымның дамуы мен әлеуметтік қатынастар сипатының дамуына байланысты әр тұлғаның алдына да белгілі талаптар қойылуда. Бұл әр маманды даярлау мен оны даярлау үрдісін жетілдіруді талап етеді. А.Н. Леонтьевтың анықтамасы бойынша, тұлға әрдайым іс-әрекет барысында дамиды. Оқытушы үшін педагогикалық іс-әрекет те сол тәрізді, оны меңгеру кәсіби тұрғыда оқудан басталады. Педагогикалық бағытталған іс-әрекет қажет кәсіби тұлғалық қасиеттерді туындатып, кейін өз кезегінде кәсіби еңбектің табыстылығын қамтамасыз етеді.

Б.М. Бим-Бад, С.Змеев, М.Ноулз сияқты ғалымдардың ойынша, адам баласының қоғамға бейімделуінің, өзгерістерге төтеп беруіндегі белгілі қиындықтар олардың күзiреттiлiк деңгейiнiң жетiлiксiздi деп бiледi.

ЖОО оқытушыларды даярлау, олардың кәсіби тұлғалық қасиеттерін қалыптастыру білім беру сапасының негізгі тірегі саналады. Осы орайда білім беру сапасы білім беру үрдісінің нәтижесі ретінде болып, ал білім беру ортасы білім беру сапасын жақсартудың кілттік факторы саналады. Оқыту үрдісінде шығармашылық атмосфераны жаңа ақпараттық мүмкіндіктермен

қоса туындату еліміздің инновациялық экономикасы мен жарқы болашағы үшін жан-жақты дамыған және күзиретті мамандарды қалыптастыруды қамтамасыз етеді. Қазақстандық білім беруді дамытудың жаңа концепциялары шеңберінде маңыздысы ол білім беру парадигмасының ең алдымен мұғалімдерге байланысты болуы.

Жоғарғы оқу орнында оқыту – оқытылатын пәндердің спецификасымен, студенттік топты даярлау деңгейімен, нақты педагогикалық жағдаяттар ерекшелігімен сонымен қатар оқытушының ғылыми қызығушылықтарымен байланысты бірқатар функцияларды атқару. Ең алдымен ЖОО оқытушысы нақты қасиеттері мен күзиреттіліктері бар және оны өзінің кәсіби іс-әрекетінде жүзеге асыра алатын тұлға. Оқытушының іс-әрекеті мен оның нәтижелеріне оның темпераменті, тұлға типі, таңдап алған оқыту технологиялары мен әдістері т.б. ықпал етеді.

Жоғарғы білім беру әлеуметтендіру және индивидуализациялау институты ретінде студенттің боюнда кәсіби, әлеуметтік тәжірибені, өз бетінше іздене алатын және алған білімін практикалық тұрғыда кәсіби деңгейде атқара алатын мамандарды даярлаумен айналысады. Бұндай даярлаудың нәтижелілігі белгілі дәрежеде ЖОО оқытушыларының кәсіби деңгейіне, шеберлігіне, кәсіби күзиреттілігіне байланысты (Э.Ф. Зеер, Н.А. Коваль, Л.М. Митина, Н.А. Подымов, Л.С. Подымова, В.А.)[1].

Кәсіби – тұлғалық қасиеттер» термині әлі де жеткіліксіз зерделенген, дегенімен педагогикалық, психологиялық әдебиеттерде кең қолданысқа ие болып келеді. оқытушының кәсіби жетістіктері белгілі күзиреттіліктер жүйесімен ғана емес, сонымен қатар кәсіби тұлғалық қасиеттерді дамыту арқылы да жүзеге асырылып, тұлға мен іс-әрекеттің бірлігі атты психологиядағы әдіснамалық қағидаға тұспа тұс келеді А.А. Деркач, Н.В. Кузьмина, С.Л. Рубинштейн, т.б.). ЖОО оқытушылары тарапынан өзін өзі жүзеге асыруы мен тұлғалық кәсіби тұрғыда өзін өзі дамытуды басқару мақсатында оның іс-әрекетінің тұлғалық және кәсіби аспектілерін құрылымдап алу қажет. Сондықтан, ЖОО заманауи оқытушының кәсіби тұлғалық қасиеттерінің мәнін психологиялық педагогикалық түсінуде біз кәсіби және тұлғалық қасиеттердің бірін бірі толықтыратындығын түсінеміз.

ЖОО оқытушыларының кәсіби тұлғалық қасиеттерін зерттеудің теориялық әдіснамалық бағытын зерттеуде бірқатар тұғырлар мен ықпал ету жолдарын атап өтуге болады: тұлғалық теория (Б.Г. Ананьев, К.К. Платонов); іс-әрекет теориясы (А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн, В.Д. Шадриков т.с.с.); күзиреттілік тұғыр (Э.Ф. Зеер, И.А. Зимняя) т.б. [2].

Тұлға құрылымы мен оны құрайтын қасиеттерді зерттей отырып, біз тұлғаның құрылымдық моделіне, дәлірек айтқанда К.К. Платоновтың динамикалық функционалды концепциясына жүгіндік. Біз өз зерттеу шеңберімізде тұлға қасиеттерін мотивтер синтезі, мен оқытушының іс-әрекеті ретінде, оның санасы мен әрекетінің бірлігі ретінде қарастырдық. Сәйкесінше, адамгершілік және интеллектуальдық сфералардың байланысы эмоционалды ерік-жігер қасиеттерімен қамтамасыз етіліп, реттеледі.

Іс-әрекет теориясында мамандардың нақты іс-әрекет түріне қатысты. Іс-әрекеттің құрылымдық функционалды компоненттері іс әрекетті өнімді жүзеге асыру мен меңгеруге ықпал етеді (Н.В. Кузьмина, А.Н. Леонтьев, Б.Ф. Ломов, С.Л. Рубинштейн, Г.В. Суходольский, В.Д. Шадриков т.б.) көп құрылымды көп деңгейлі білім ретінде кәсіби педагогикалық іс-әрекет мотивациялық, компонентті, функционалды, психофизиологиялық, жеке, психологиялық талдаулар арқылы ашылады (Э.Ф. Зеер, Н.В. Кузьмина, А.К. Маркова, Л.М. Митина, В.А. Слостенин, В.Д. Шадриков т.б.).

Оқытушының іс әрекеттік құрылымында оның тұлғасы, қасиеттері сияқты кәсіби негіздеген құрылымды көру мүмкін болып келеді.

Теориялық талдау барысы мұғалімнің қандай қасиеттерін кәсіби тұлғалық қасиеттерге жатқызуға болады және оның оқытушының кәсіби іс әрекетінің нәтижесіне, білім беру үрдісінің барлық қатысушыларын ықпалы қаншалықты, олардың ерекшеліктері туралы ақпараттар педагогика мен психологияда әлі де зерделеуді қажет етеді.

Жұмыста біз кәсіби күзиреттіліктің келесі түсінігіне жүгінеміз: бұл білім, қабілет, дағдылардың белгілі үйлесімділігі мен белгілі еңбек нәтижелерінің, практикалық дайындықтың

үйлесімділігі ғана емес, сонымен қатар сонымен қатар педагогтың тұлғалық қасиеттерінің комбинациясы.

Маман тарапынан кәсіби іс әрекет пен кәсіби тұлғалық қасиеттерді жүзеге асрудың жоғары деңгейінің құрылымын сипаттайтын нормативті параметрлерді Е.М. Иванова, А.К. Маркова, Е.С. Романова, В.А. Слостенин, Л.Ф. Спирин т.с.с. ғалымдардың кәсіби географиялық зерттеулерінен байқауға болады.

Сонымен, мамандықтың психологиялық сипаттамасы мамандықтағы еңбек сипатын, психограмманы (мамандықтағы еңбек адамының сипатын) қамтиды. Егер, осы мамандықтың еңбектік сипатына объективті кәсіби міндеттер, еңбек пәні, кәсіби білімдер мен кәсіби іс-әрекеттің нәтижесі қосылса, онда іс-әрекет психограммасының нәтижесі психологиялық білімдерді, психологиялық әрекеттерді, психологиялық тұлғалық қасиеттерді қамтитын болады. Біздің ойымызша, кәсіби географиялау сызба нұсқасы кадрларды аттестациялау үшін ғана емес, сонымен қатар оқытушының «ЖОО оқытушысы» мамандығына қойлатын талаптар деңгейінде кәсіби тұлғалық қасиеттері туралы түсініктері мен профессионализмінің деңгейін бағалау үшін қажет. Кәсіби стандарт талаптарында оқытушылар құрамын жетілдіру мен үздіксіз кәсіби, тұлғалық дамыту қажеттілігі сипатталған.

Оқытушының тұлғалық қасиеттері кәсіби маңызды, тұлғалық маңызды, кәсіби педагогикалық, кәсіби тұлғалық қасиеттер шетелдік және отандық әдебиеттерде қарастырылғанымен, оның мазмұнын түсіндіретін бірегей ықпал ету жолы жоқ. Бұл ғалымдардың ғылыми көзқарасына, синонимік түсініктердің болуымен аталмыш феноменнің негізінің толыққанды ашылмағандығымен байланысты. Сондықтан, ЖОО оқытушыларының кәсіби тұлғалық қасиеттерінің даму ерекшеліктерін қарастыруда ең алдымен аталмыш анықтаманың реттілік бағытын ғылыми зерделеу маңызды.

Психологиялық еңбек психологиясында педагогтың тұлғалық қасиеттері, педагогикалық іс-әрекеттерінің ерекшеліктері ерекше маңызды мәселе ретінде қарастырылады. Ең алдымен, толыққанды және нәтижелі педагогикалық іс-әрекетті қамтамсыз ететін педагог тұлғасын атап өту маңызды. Дәл осы тұлғалық қасиеттер жоғары кәсіби педагогикалық маңыздылыққа ие. Педагогтың тұлғалық қасиеттерінің сипаттамасына: 1. Моральды кейпі. 2. Педагогикалық іс-әрекетке талпынысы. 3. Педагогикалық қабілеті. 4. Педагогикалық құзіреттілігі жатады. Осы орайда біз қарастырып отырған моральды кейпіне: мейірімділік, шыдамдылық, эмоционалды шыдамдылық, ұстамдылық, адамдарға деген сыйластық, жоғарғы адамгершілік, адалдық, объективтілік, жауапкершілік, өз міндетіне жауапкершілік, қарым-қатынасқа қажеттілік, өзін-өзі ала алуы, бағалаудағы объективтілік, патриотизм т.б. жатады. Педагогикалық іс-әрекетке талпынушылық пен педагогикалық қабілеттер әдетте еңбекқор, тәртіпті, жауапты адамдарда байқалады. Олар өз алдына мақсат қоя алып, кәсіби деңгейін жүйелі көтеріп, өз еңбегінің нәтижесін жақсартуға талпынады. Педагогикалық қабілеттердің компоненттерінің маңызды құрылымдары ретінде:

- оқу материалын қолжетімді жеткізе алуы;
- білім алушыларды ұйымдастыру қабілеті;
- педагогикалық тактіні көрсете алуы;
- шынайы өмірде оқылып отырған пәннің қажеттілігін көрсете алуы;
- талапты көрсете алу қабілеті;
- бақылаушылық қабілеті;
- шығармашылық қабілеті т.б.

ЖОО мұғалімдерінің тұлғалық қасиеттерін қарастыруд оның жобалық, гностикалық, құрылымдық, коммуникативті қабілеттері де ерекше қарастырылады.

Осыған байланысты педагогтың имиджі келесі факторлардан құралады:

- білім алушылардың шығармашылық қабілеттерін ынталандыратын сабақтарды өткізу;
- білім алушыларға деген жағымды қарым-қатынас;
- сабақтардағы әрекеттің демократиялық типі;
- көмек көрсету;

- эмоциональды тұрақтылық т.б.

ЖОО мұғалімдерінің кәсіби тұлғалық қасиеттері оның нәтижелі жұмыс жасауының кілті. Себебі, біз білетіндей, педагогика оқыту үшін педагогтың рөлін мойындайды. Осыған байланысты П.Ф. Каптерев «жеке тұлғалық талант» пен «мұғалімнің ғылыми дайындығын» жатқызатын «арнайы мұғалімдік қасиеттерді» атап өткен [3].

Теориялық және эмпирикалық деңгейде педагогтардың қасиеттері мен қабілеттері Н.В. Кузьмина, А.К. Маркова, Л.М. Митина В.Д. Шадрикова сияқты ғалымдардың ғылыми мектептерінде зерттелінген. Жалпы педагогикалық тұғырдың мәні педагогтың субъективті қасиеттерінің құрылымдық мазмұндық сипаттамасын зерттеу болып келеді (Н.В. Кузьмина, А.К. Маркова, Л.М. Митина, В.А. Сластенин).

Н.В. Кузьмина педагогтың субъективті қасиеттерінің құрылымына: бағыттылық типін, қабілеттер деңгейі мен бірқатар құзіреттіліктерді (арнайы педагогикалық, әдістемелік, әлеуметтік психологиялық, дифференциальды психологиялық, аутопсихологиялық) жатқызады. Көріп отырғанымыздай, бұл құрылым педагогтың субъективті қасиеттерінің тұлғалық, кәсіби, жеке кәсіби деңгейлерінің көріністерін интеграциялайды. А.К. Маркованың ғылыми мектебінегі субъективті қасиеттер кәсіби, психологиялық, педагогикалық білімдер мен кәсіби қабілеттерді объективті зерттеуге және кәсіби психологиялық позициялар, ұстанымдар мен тұлғалық ерекшеліктер сияқты педагогтың субъективті сипаттарын зерттеуге бейімделген.

Көріп отырғанымыздай, объективті сипаттамалары кәсіби, кәсіби педагогикалық қасиеттерде ашылса, ал субъективті қасиеттер сәйкесінше жеке тұлғалық қасиеттерде ашылады.

В.Д. Шадрикованың концепциясында оқытушының маман ретіндегі кәсіби маңызды қасиеттері қарастырылған. Ғалымның пайымдауынша, кәсіби түсінігінің астарында іс-әрекет нәтижесіне және оны меңгеруге ықпал ететін субъект іс-әрекетінің жеке қасиеттері жатады.

Аталмыш логикаға сәйкес нәтиженің басым авторлар педагогтың кәсіби маңызды қасиеттерін қабілет ретінде ашқандығы белгілі болды: түрлі іс-әрекетті жүзеге асыруда және белгілі білімдерді меңгерудегі өнімділік пен қатыстық жеңілдікті талап ететін жалпы қасиеттері; қандай да бір іс-әрекет аймағында белгілі жоғары нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік беретін тұлға қасиеттерінің жүйесі сияқты арнайы қасиеттер; бұл іс-әрекетті меңгерудегі нәтижені анықтайтын және педагогикалық іс-әрекет талаптарына жауап беретін мұғалім тұлғасының жеке психологиялық ерекшеліктерінің үйлесімділігі сияқты педагогикалық қасиеттер. Кәсіби білім беру энциклопедиясы кәсіби маңызды қасиеттер туралы түсініктер трактовкасын оның субъект қасиеті ретінде толықтырады. Мәселе келесі қасиеттер туралы: жүйке жүйесінің жеке типологиялық қасиеттері, сенсорлы және перцептивті қасиеттері, зейіннің аттенционады қасиеттері, ерік жігердің психомоторлы қасиеттері; ырғақтық қозғалыстардың дәлдігі мен шыдамдылығы; мнемикалық; ойлау қасиеттері; жігер қасиеттері (мақсатқа талпынушылық, шешім қабылдағыштық, батырлық, қалау білдірушілік, өз бетінше жұмыс жасай алушылық т.б.).

Л.М. Митинаның концепциясы шеңберінде ЖОО оқытушыларының кәсіби қасиеттері бес кәсіби маңызды қасиеттер негізінде педагогикалық қабілеттердің екі тобына сүйене қарастырылған: жобалық гностикалық (педагогикалық болжам); рефлексивті перцептивті (педагогикалық рефлексия, педагогикалық такт, педагогикалық бағыттылық).

Педагогикалық психологиялық тұрғыдан ЖОО оқытушыларының бүтін тұлғасын оның кәсібилігінің жетекші өсу факторы ретінде қарастыруға болады. Оның спецификалық ерекшелігі ретінде ЖОО оқытушысының кәсіби педагогикалық іс-әрекетке қосылуы қарастырылады [4].

Бүгінгі таңда заманауи ЖОО оқытушысы педагог, тәрбиеші, студенттердің іс-әрекетін құйымдастырушы, студенттермен және ұжымдастарымен, педагогикалық үрдіс зерттеушілерімен қарым-қатынастың белсенді қатысушысы. Ол үнемі өзінің кәсіби деңгейін көтеріп, жаңа шығармашылық бастамаларға бейім.

Оқытушылық жұмыс өз кезегінде іс-әрекеттің күрделі түріне жатады. Ол педагог тарапынан практикалық даярлықты, тәжірибені, икемділік пен қабілеттілікті, шеберлікті талап етеді.

ЖОО оқытушыларының кәсіби тұлғалық қасиеттерін дамыту заманауи білім беру үрдісінің нәтижелілігін қамтамасыз ету негізі ретінде маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Batarshhev A.V. Sistema psichologo-pedagogicheskogo soprovozhdeniya professional'no-lichnostnogo razvitiya pedagoga. *СНеловек и образование*. – 2015. - №1(42). – S.16-21.
2. Sorokopud YU.V. Razvitie sistemy podgotovki prepodavatelej vysshej shkoly: avtoref. dis. ... d-ra ped. nauk / YU.V. Sorokopud. – M., 2012. – 40 s.
3. Kapterev, P. F. Pedagogicheskaya literatura [Tekst] / P. F. Kapterev. – Moskva: Direkt-Media, 2012. – 249 s.
4. Mitina L. M. Psichologiya professional'no-kar'ernogo razvitiya lichnosti. – M.: SPb.: Nestor-Istoriya, 2019. – 400 s.

МРНТИ 15.81.61

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-7847.17>

А.С. Құрмашова¹, Л.О. Баймолдина¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы қ., Қазақстан

ОРТА ЖАСТАҒЫ АДАМДАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРГЕ ТӘУЕЛДІЛІГІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада әлеуметтік желілерге тәуелділік пен адамдардың коммуникативті қабілеттері арасындағы байланысты зерттеуге бағытталған эмпирикалық зерттеулердің нәтижелері келтірілген. Зерттеуге 30 жастан 40 жасқа дейінгі орта жастағы адамдар қатысты. Тақырыптың өзектілігі – бұл күндері өсіп келе жатқан әлеуметтік желілер күн сайын адамдарды көбірек тартады. Қазіргі әлемде көптеген байланыстар Интернет арқылы жасалады. Әлеуметтік желілердің арқасында әлемнің түкпір-түкпірінен адамдар бір-бірімен сөйлесе алады. Әлеуметтік желілер әртүрлі мәдени стереотиптерді қалыптастыру және бекіту кеңістігіне айналады. Әлеуметтік желілер адамдар үшін маңызды және құнды болды, оның мүдделеріне сәйкес байланыс орнатуға мүмкіндік туды. Интернетте өзіндік орта қалыптасуда, әлеуметтік желілер іс жүзінде өздерін сырттан бақылауға мүмкіндік бермейді, бірыңғай орталығы жоқ, сондықтан әркім өз қалауы бойынша әрекет етуге құқылы. Интернет заманауи бұқаралық коммуникация құралы ретінде пассивті тыңдаушыдан белсенді қатысушыға айналады.

Түйін сөздер: *әлеуметтік желілер, коммуникация, интернет-орта, тәуелділік, ақпарат*

Құрмашова А.С.¹, Баймолдина Л.О.¹

¹ Казахский национальный университет имени аль-Фараби
г. Алматы, Казахстан

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЗАВИСИМОСТИ ОТ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ ЛИЦ СРЕДНЕГО ВОЗРАСТА

Аннотация

В статье представлены результаты эмпирического исследования, которые были направлены на изучение связи между зависимостью от социальных сетей и коммуникативных способностей людей. В исследовании приняли участие люди среднего возраста от 30 до 40 лет. Актуальностью темы является то, что в наши дни возрастают социальные сети которые с каждым днем все больше привлекают людей. В современном мире многие контакты создаются через Интернет. Благодаря социальным сетям люди со всего мира могут общаться друг с другом. Социальные сети становятся пространством формирования и утверждения различных культурных

стереотипов. Социальные сети стали для людей значимым и ценным, появилась возможность устанавливать связи, отвечающие его интересам. В Интернете формируется своя специфическая среда, влияющая на многие психологические аспекты. Социальные сети практически не дают себя контролировать внешне, не имеют единого центра, поэтому каждый имеет право действовать в них по своему усмотрению. Интернет как современное средство массовой коммуникации превращается из пассивного слушателя в активного участника.

Ключевые слова: социальные сети, коммуникация, интернет-среда, зависимость, информация

Kurmashova A.S.¹, Baymoldina L.O.¹

¹Al-Farabi Kazakh national university

Almaty, Kazakhstan

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF DEPENDENCE ON SOCIAL NETWORKS OF MIDDLE-AGED PEOPLE

Abstract

The article presents the results of an empirical study aimed at studying the relationship between dependence on social networks and people's communication abilities. The study involved middle-aged people from 30 to 40 years old. The relevance of the topic is that today social networks are growing, which attract more and more people every day. In the modern world, many contacts are created via the Internet. Thanks to social networks, people from all over the world can communicate with each other. Social networks are becoming a space for the formation and approval of various cultural stereotypes. Social networks have become significant and valuable for people, and it has become possible to establish connections that meet their interests. The Internet forms its own specific environment, which affects many psychological aspects. Social networks practically do not allow themselves to be controlled externally, they do not have a single center, so everyone has the right to act in them at their own discretion. The Internet as a modern means of mass communication is turning from a passive listener into an active participant.

Keywords: social networks, communication, Internet environment, addiction, information

Кіріспе

Соңғы онжылдықтарда ақпараттық технологиялардың дамуы және Интернетке негізделген әлеуметтік желілердің тез таралуына байланысты адамдар арасындағы қарым-қатынас тәсілдері күрт өзгерді. Әлеуметтік медиа платформалардың кең таралуы және Интернетке қол жетімділік әлеуметтік медиаға тәуелділікке, яғни күнделікті өмірдің басқа аспектілеріне кедергі келтіретіндей дәрежеде әлеуметтік желілердің қисынсыз және шамадан тыс пайдаланылуына әкеледі. Көптеген әлеуметтік медиа зерттеулерінде әлеуметтік медиаға тәуелділік эмоцияларға, қарым-қатынастарға, денсаулық пен өнімділікке әсер ететіндігі анықталды. Осылайша, әлеуметтік медиаға тәуелділіктің себептерін, салдарын және емдеу әдістерін түсіну өте маңызды [1].

Әлеуметтік желілерге тәуелділік деп әлеуметтік желілерді шамадан тыс қолдану және Интернетке тәуелділіктің бір түрі ретінде қарастыруға болады. Әлеуметтік желілерге тәуелді адамдар көбінесе әлеуметтік желілер туралы тым алаңдайды және оларды басқаруға, әрдайым кіруге және әлеуметтік желілерді пайдалануға деген ұмтылыс басқарады [2]. Зерттеулер көрсеткендей, әлеуметтік желілерге тәуелділіктің белгілері көңіл-күйде, танымдық қабілетте, физикалық және эмоционалды реакцияларда, тұлғааралық және психологиялық мәселелерде көрінуі мүмкін. Әлеуметтік желілерге тәуелділік әлеуметтік желіні қолданушылардың шамамен 12%-ына әсер ететіндігі анықталды [3].

Әлеуметтік желілерді қолдану мен психикалық денсаулыққа қатысты көптеген зерттеулер әлеуметтік желілерді ұзақ уақыт пайдалану психикалық денсаулыққа (стресс, мазасыздық және депрессия) байланысты және психологиялық әл-ауқатқа кері әсер ететіндігін көрсетті. Мысалы, әлеуметтік желіде өткізілген уақыт Орталық Сербиядағы орта мектеп оқушылары мен АҚШ-тағы

жасөспірімдер арасындағы өткізілген зерттеуде депрессиялық белгілермен байланысты болды. Сонымен қатар, әлеуметтік медианы қолданудың жекелеген санаттары академиялық үлгерімге әсер ететіндігі көрсетілген. Америка Құрама Штаттарынан келген үлкен үлгідегі зерттеу (N = 1893) сонымен қатар студенттердің Facebook-те өткізген уақыты олардың жалпы GPA-мен теріс байланысты екенін анықтады [4]. Зертханалық эксперименттер әлеуметтік желілерді пайдалану мен оқу үлгерімі арасындағы жағымсыз байланыстың қосымша дәлелдерін ұсынды. Мысалы, Э.Вуд жедел хабарламаларды көп пайдалану нақты уақыттағы оқытудың тиімділігіне кері әсер ететіндігін анықтады. Цзян, Хоу және Ванг Twitter-дің қытайлық баламасы Weibo-ны қолдану ақпаратты түсінуге кері әсер еткенін анықтады [5].

Әлеуметтік желіні жиі қолданылуы міндетті түрде әлеуметтік желіге тәуелділікті білдірмейді [6]. Сондықтан әрдайым жеке адамдардың психикалық денсаулығы немесе оқу үлгерімі үшін жағымсыз салдары бола бермейтінін ескеру қажет. Әлеуметтік желідегі әдеттегі шамадан тыс қатынас (кейде оны көпшілік сезінуі мүмкін) мен әлеуметтік желіге тәуелділіктің арасындағы негізгі айырмашылық әлеуметтік медианың қолданылуы бақыланбайтын және мәжбүрлі бола бастаған кезде жағымсыз салдармен байланысты болатындығында. Әлеуметтік желіге тәуелділікті зерттеу негізінен Facebook тәуелділігіне бағытталған. Facebook тәуелділігі депрессиямен, мазасыздықпен және ұйқысыздықпен байланысты екендігі анықталды және субъективті әл-ауқатпен, субъективті энергиямен және өмірден қанағаттанумен байланысты [7].

Әлеуметтік желілерге тәуелділіктің жағымсыз әсерін тудыруы мүмкін факторлардың бірі - өзін-өзі бағалау. Жеке желідегі профильді қарау немесе редакциялау кезінде «гипер-жеке модельге» сәйкес өзін-өзі бағалау жоғарылайды. Әлеуметтік желілерді пайдаланушылар басқалардың өзін-өзі бағалауды төмендетуі мүмкін селективті және даңқталған интернеттегі өзін-өзі таныстыруына жиі ұшырайды. Мысалы, Facebook-ті жиі қолданушылар басқа адамдар өздерінен гөрі бақытты және табысты деп санайды. Әсіресе, олар басқа пайдаланушыларды офлайн режимінде жақсы білмейтін кезде. Мехдизадениң зерттеулері көрсеткендей, Facebook-ті пайдалану өзін-өзі бағалаудың төмендігімен байланысты және Facebook-те көп уақыт өткізген адамдардың өзін-өзі бағалауы төмен болды. Тағы бір зерттеуде жасөспірімдердің өзін-өзі бағалауы әлеуметтік желілерде кері байланыс алғаннан кейін төмендегені анықталды. Сонымен қатар, жақында жүргізілген зерттеулер тәуелділікті тудыратын әлеуметтік медианы пайдалану мен өзін-өзі бағалау арасындағы теріс байланысты анықтады [8].

Зерттеулердің едәуір саны өзін-өзі бағалаудың төмендігі көптеген депрессия мен мазасыздық сияқты көптеген психологиялық дисфункциялармен байланысты екенін көрсетті. Сондай-ақ, өзін-өзі бағалау оқу үлгерімімен жағымды байланыста болатындығы және одан әрі академиялық және эмоционалды тұрақтылыққа ықпал ететін жағымсыз факторлардан қорғайтын фактор ретінде қызмет ететіндігі көрсетілген.

Қазіргі заманғы әлеуметтік психология адамдар арасындағы ірі ұжымдағы немесе үлкен ұйымдағы «жалғыздық» феноменіне тап болды. Интернеттің дамуына телекоммуникациялық және компьютерлік технологиялардың дамуы ықпал етеді. Сонымен қатар, орташа статистикалық кеңсе қызметкері оңаша компьютермен кемінде 5-6 сағат бойы жұмыс жүргізеді. Бұған телефонмен қарым-қатынас жасау, Корпоративтік іскерлік хат алмасу және теледидар алдында немесе компьютермен кешкі бос уақыт қажеттілігін қосатын болсақ - жалпы сомада коммуникация құралдарымен оңаша өткізілген уақыт тәулігіне 8-12 сағаттан кем болмауы мүмкін, бұл құндылық саласына және жеке тұлғаның мінез-құлқына із қалдырмауы мүмкін емес [9].

Зерттеушілер сондай-ақ әлеуметтік желілердің мазасыздықтың жалпы деңгейіне, ұйқыға және назар аударуға қалай әсер ететінін анықтауға тырысты. «Компьютерлер және адамның мінез-құлқы» журналында жарияланған зерттеу, отбасы және одан да көп желілерді пайдаланатын адамдар 0-2 платформаларды пайдаланушылар қарағанда, үш есе жоғары алаңдаушылық жалпы деңгейі бар екенін анықтады. Әлеуметтік желілердің тартымдылығы - ең алдымен, олар жақсы ойын сезімдерін имитациялайды дегенмен, әлеуметтік медиа неге алаңдаушылық тудыратыны, ғалымдарға белгісіз. Румыниядағы «Бабеш-Болай университетінде» өткен әлеуметтік үрей мен әлеуметтік желілерді пайдалану арасындағы байланысқа арналған 2016 жылғы зерттеу аралас нәти-

желер берді. Кейбір бұрынғы зерттеулер депрессия мен желілерді пайдалану арасындағы байланысты анықтаса да, осы саладағы жаңа барлау кері әсерін көрсетеді. 700-ден астам студент қатысқан екі зерттеу депрессия белгілері, мысалы, нашар көңіл-күй, толық емес және үмітсіздік сезімі онлайн-қарым-қатынас сапасымен байланысты екенін көрсетті. Виртуалды коммуникация көбінесе жағымсыз эмоциялар әкелгендердің депрессивті белгілері жоғары болды. 2016 жылы 1700 адамның қатысуымен жүргізілген ұқсас зерттеу депрессия мен алаңдаушылық қаупі бірнеше әлеуметтік медиа-платформаларды қолданғанда үш есе жоғары екенін көрсетті.

Microsoft компаниясының тапсырысы бойынша зерттеушілер Twitter-дің 476 пайдаланушысын тексеріп, хабарламалар стиліне, эмоцияларға, басқа пайдаланушылармен өзара іс-қимыл түріне және депрессивті мінез-құлық белгілеріне назар аудара отырып, олардың әлеуметтік желілердегі бейіндерін талдады. Осы деректердің көмегімен олар он жағдайдың жетісінде депрессия тәуекелін болжауға мүмкіндік беретін сауалнаманы әзірледі. Зерттеушілердің пірінінше, Instagram - жастар психикасы үшін нашар әлеуметтік жүйе. Гарвард университеті мен Вермонт университетінің ғалымдары Instagram-дағы фотосуреттерді талдауға арналған ұқсас құралды әзірледі. Зерттеуге желінің 166 пайдаланушысы қатысты.

Өз тарихының көп бөлігін адамдар қараңғы кештерде өткізді, тек соңғы ғасырларда біздің жатын бөлмелерде жасанды жарық пайда болды. Зерттеулер көрсеткендей, ол ұйқыға ықпал ететін меланин гормонының өндірісін басады. Смартфондар мен ноутбуктер экрандарынан көгілдір жарық оған нашар әсер етеді. Мәселен, Facebook немесе Twitter жаңалықтар таспасын ұйқы алдында тексеру әдеті ұйқы сапасына нашар әсер етеді. Питтсбург университетінің зерттеушілері 18-30 жас аралығындағы 1700 адамды әлеуметтік желілерді қалай пайдаланатыны туралы сұрастырды. Әлеуметтік желілерге кірудің ең зиян уақыты - ұйықтар алдында. Ғалымдар біздің гаджеттерді шығаратын көгілдір жарық ұйқының бұзылуында маңызды рөл атқаратынын анықтады. Бірнеше зерттеушілердің Twitter темекі мен алкогольге тәуелділікті туындататыны туралы мәлідемесіне қарамастан, желілерді байлап пайдалану психикалық денсаулықтың бұзылу тізіміне енгізілмеген. Алайда, әлеуметтік медиа ғалымдар оларды зерттеуге үлгергеннен тезірек өзгереді. Кейбір зерттеушілер әлеуметтік желілердегі түрлі мінез-құлыққа назар аударады. Голландия ғалымдары жақында мүмкін тәуелділікті анықтау үшін өз шкаласын әзірледі. Алайда, егер әлеуметтік желілерге тәуелділік шын мәнінде бар болса, оны ресми түрде танылған бұзылу болып табылатын жалпы интернет-тәуелділік түрі деп санауға болады. 2011 жылы Ноттингем университетінің ғалымдары Дария Кусси мен Марк Гриффитс осы саладағы алдыңғы 43 зерттеулерін талдап, әлеуметтік желілерге тәуелділік шын мәнінде психикалық бұзылу болып табылады және кәсіби көмекті қажет етеді деген қорытындыға келді. Олар желілерді шамадан тыс пайдалану мен қарым-қатынастағы проблемалар, оқуда нашар нәтижелер мен нақты қарым-қатынаста аз қатысу арасындағы байланысты тапты [10].

Зерттеу әдіснамасы мен әдістері.

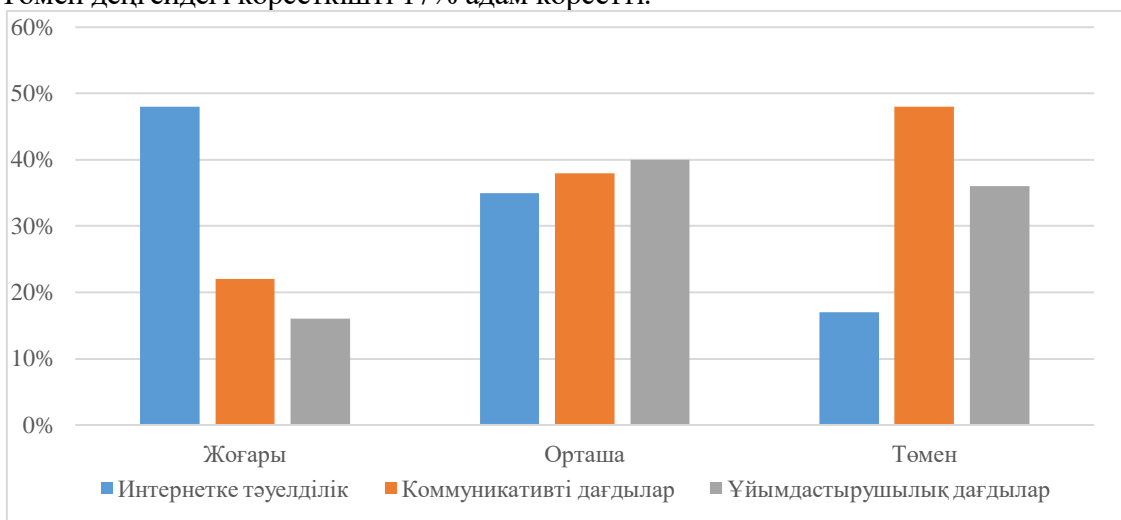
Зерттеу мақсаты: орта жастағы адамдардың интернетке тәуелділігінің психологиялық аспектілерін зерттеу. Зерттеу гипотезасы: интернетке тәуелділік пен коммуникативті дағдылар арасында байланыс бар: интернетке тәуелділік жоғарылаған сайын, коммуникативті дағдылар төмен болады. Зерттеу объектісі: орта жастағы адамдар (30-40 жас). Зерттеу пәні: орта жастағы адамдардың әлеуметтік желілерге тәуелділігі жоғары адамдардың коммуникативті дағдылары. Экспериментке респондент ретінде 30-40 жас аралығындағы 40 ересек адам қатысты. Зерттеу барысында 1. Кимберли Янгтың «Интернетке тәуелділік деңгейін анықтау тесті»; Интернетке тәуелділік тесті 1995 жылы әзірлеген және сынақтан өткізген әдістеме. Тест интернетке патологиялық тәуелділікті диагностикалау құралы болып табылады. Бұл әдістеме 18 жастан жоғары адамдарға өткізуге арналған. К.Янг тесті 20 сұрақтан тұрады және екі нұсқада қол жетімді. В.А. Лоскутованың сауалнамасының модификацияланған нұсқасы 40 тармақты қамтиды. Нәтижелері бойынша интернетке тәуелділіктің 3 деңгейлері анықталады: жоғары, орташа және төмен. Әрбір сұраққа тақырып 5 балдық Ликерт шкаласына сәйкес жауап беруі керек. Барлық мәселелер бойынша ұпайлар қорытынды мәнді анықтау арқылы жинақталады. 2. «Коммуника-

тивтілік пен ұйымдастырушылыққа бейімділіктің диагностикасы» әдістемесі коммуникативті және ұйымдастырушылық бейімділіктерді зерттеуге арналған. Зерттеудің негізгі әдісі - тестілеу. Нәтижелерді түсіндіру зерттеу деректерін бағалау және өңдеу кілтіне сәйкес жүргізіледі. Әдістеменің мақсаты-коммуникативтік және ұйымдастырушылық бейімділіктерді зерттеу. Коммуникативті және ұйымдастырушылық қабілеттер олардың мазмұны бойынша адамдар арасындағы белсенді өзара әрекеттесумен байланысты мамандықтарда маңызды болып табылады. Олар "адам - адам" сияқты көптеген кәсіптерде (мысалы, мұғалімнің, жаттықтырушының, дәрігердің, және т.б. қызмет) жетістікке жетудің маңызды факторлары болып табылады. Коммуникативтік және ұйымдастырушылық қабілеттер тұлғааралық қатынастарды қалыптастыруда, топ мүшелерін біріктіруде, оқу, спорт, ойын және басқа топтарды ұйымдастыруда, адамдарды өзіне тарту, олардың қызметін ұйымдастыру және бағыттау қабілетінде жетекші болып табылады.

Зерттеу нәтижелері мен дискуссия

Кимберли Янгтың «Интернетке тәуелділік деңгейін анықтау тестінің» нәтижесі бойынша келесі нәтижелер анықталды:

- Орта жастағы адамдардың 48%-ы интернетке тәуелділіктің жоғары деңгейін көрсетті.
- 14%-ында интернетке тәуелділіктің орташа деңгейі анықталды.
- Төмен деңгейдегі көрсеткішті 17% адам көрсетті.

Сурет 1. Интернетке тәуелділік пен коммуникативті, ұйымдастырушылық дағдылардың пайыздық(%) көрсеткіштері

Сурет 1-де көрсетілгендей, орта жастағы адамдардың интернет-құмарлығын зерттеу барысында Кимберли Янгтың «Интернетке тәуелділік деңгейін анықтау тесті» мен «Коммуникативтілік пен ұйымдастырушылыққа бейімділіктің диагностикасы» әдістемелерін қолдана отырып, келесі нәтижелерді алдық:

- Интернетке тәуелділігі жоғары 19 адамның 58%-ында коммуникативті, 45%-ында ұйымдастырушылыққа бейімділік деңгейі төмен екендігі анықталды. Олар қарым-қатынасқа талпынбайды, өзі жалғыз қалғанды ұнатады. Жаңа ортада өзін ыңғайсыз сезінеді, адамдармен танысуға тырыспайды. Ондай адамдар өз пікірінде тұра алмайды және өздігінен шешім қабылдай алмайды.

- Интернетке тәуелділігі төмен 7 адамның 57,5%-ында коммуникативті және ұйымдастырушылық бейімділігі жоғары. Олар жаңа ортада өзін еркін ұстай алады, достар тез табады, әрдайым өзінің шекарасынан шығуға тырысады, жақындарына әрдайым көмектесіп жүреді және стандартты емес жағдайларда да тез шешім қабылдай алады. Ал 42,5%-ы орташа деңгейді көрсетеді. Олар адамдармен қарым-қатынас жасауға тырысады, өз сөзінде тұра алады. Бірақ бейімділігінің потенциалы жоғары деңгейде мықты емес.

Кесте–1. Интернетке тәуелділік пен коммуникативті, ұйымдастырушылық дағдылардың орташа мәні мен стандартты ауытқуы

	М	SD	Пирсонның корреляциялық коэффициенті
Интернетке тәуелділік	71.3	14.8	
Коммуникативтілікке бейімділік	3.2	8.9	-0.415
Ұйымдастырушылыққа бейімділік	9.08	3.2	-0.417

Кестеде 1-де көрсетілгендей, интернетке тәуелділік пен коммуникативті, ұйымдастырушылық дағдылар арасындағы теріс байланыс анықталды. Яғни, интернетке тәуелділік жоғары болған сайын, коммуникативті және ұйымдастырушылық дағдылар төмендейді.

Қорытынды.

Бұл жұмыста әлеуметтік желілерге тәуелділікке байланысты түрлі теорияларға, әлеуметтік желілердің тәуелділік мәселесі мен коммуникативті, ұйымдастырушылық дағдылары арасындағы байланыс эмпирикалық зерттеу арқылы анықталды. Зерттеу мақсаты: орта жастағы адамдардың интернетке тәуелділігінің психологиялық аспектілерін зерттеу. Зерттеу гипотезасы: интернетке тәуелділік пен коммуникативті дағдылар арасында байланыс бар: интернетке тәуелділік жоғарылаған сайын, коммуникативті дағдылар төмен болады. Экспериментке респондент ретінде 20 адам қатысты. Зерттеу барысында 1. Кимберли Янгтың «Интернетке тәуелділік деңгейін анықтау тесті»; 2. «Коммуникативтілік пен ұйымдастырушылыққа бейімділіктің диагностикасы» қолданылды. Нәтижелер Пирсонның корреляциялық коэффициенті арқылы өңделді.

Әлеуметтік желілер адамдарға көптеген жағдайларға байланысты олардың жеке тұлғасына байланысты өте әртүрлі әсер етеді деп айтуға болады. Әлеуметтік желілерді шамадан тыс пайдалану кейбір адамдар үшін жағымсыз болуы мүмкін. Жаңа технологиялар тым тез тарады, сондықтан мүмкін болатын қауіп-қатерлерді өлшеуге болады. Виртуалды қарым-қатынас адамның жұмысына, отбасындағы қарым-қатынасына немесе достарына қатты әсер етеді, ойластырылған виртуалды әлемде барынша ұзағырақ қалуды тілей отырып, олардан эмоционалды түрде шеттетіледі. Басқалардың аккаунттарын, фотосуреттерін көру, басқа адамдармен үнемі салыстыру, жиі өз пайдасына емес, көп шиеленіс, қызғаныш және депрессия тудырады. Адам өз өмірін байқамайды және өз өмірі оған құндылық пен маңыздылық бермейді. Басқа адамдардың өміріне толы жарқын бояулармен әуестенеді. Бұл фонда өз өмірі сұр және мәнсіз көрінеді. Өзгенің бақыты мен бақытсыз өмірін сезінуден көңіл-күй бұзылады. Өмірдің толымдылығы елесін адамның жалғыздық сезімін байқамауға, өз өмірінің шынайылығын ойлаған әлеммен алмастыруға мүмкіндік береді. Әлеуметтік желілерде өткізілген уақыт жиі босқа кеткен сияқты сезіледі: басқа адамдардың өмірі қызықты, үнемі бірдене болады, олар қыдырады, дүкендерге, кафелерге немесе киноға барады. Мұндай пайымдаулар адамға өзін керексіз және мен әлсіз сезінуге итермелейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Echeburua E., & de Corral, P. (2010). *Addiction to new technologies and to online social networking in young people: A new challenge*. *Adicciones*, 22, 91-95. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2009.09.003>.
6. Smith A., & Anderson, M. (2018). *Social media use in 2018*. Retrieved from <http://www.pewinternet.org/2018/03/01/social-media-use-in-2018/>.
2. Griffiths M. D. (2000). *Internet addiction: Time to be taken seriously?* *Addiction Research*, 8, 413-418. <https://doi.org/10.3109/16066350009005587>.
3. Andreassen, C. S., & Pallesen, S. (2014). *Social network site addiction-an overview*. *Current Pharmaceutical Design*, 20, 4053-4061. <https://doi.org/10.2174/13816128113199990616>.

4. Balakrishnan, V., & Shamim, A. (2013). *Malaysian Facebookers: Motives and addictive behaviours unraveled*. *Computers in Human Behavior*, 29, 1342–1349. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.01.010>.

5. Alabi O. F. (2012). *A survey of Facebook addiction level among selected Nigerian University undergraduates*. *New Media and Mass Communication*, 10, 70-80.

7. Eraslan-Capan, B. (2015). *Interpersonal sensitivity and problematic Facebook use in Turkish university students*. *The Anthropologist*, 21, 395–403. <https://doi.org/10.1080/09720073.2015.11891829>.

8. Mehdizadeh S. (2010). *Self-presentation 2.0: Narcissism and self-esteem on Facebook*. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 13, 357-364. <https://doi.org/10.1089/cyber.2009.02579>. Lin, L. Y., Sidani, J. E., Shensa, A., 10. <https://compress.ru/article.aspx?id=23890>

9. <https://psyfactor.org/lib/web-4.htm>.

10. Kuss DJ, Griffiths MD. *Online Social Networking and Addiction—A Review of the Psychological Literature*. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2011; 8(9):3528-3552. <https://doi.org/10.3390/ijerph8093528>

МРНТИ: 15.81.99

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-7847.18>

Е.С. Нурымов¹, Н.Б. Жиенбаева¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университет.
Алматы қ., Қазақстан

ТІРЕК-ҚИМЫЛ АППАРАТЫ ЗАҚЫМДАЛҒАН ЖЕТКІНШЕК БАЛАЛАРҒА САНДЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕГІ АРТЫҚШЫЛЫҚТАР

Аңдатпа

Әлеуметтік желідегі технологиялар ерекше қажеттіліктері бар балалар үшін көптеген жағымды әлеуметтік және мінез-құлық мүмкіндіктерін ұсынады және балалардың жас ерекшеліктері мен жеке ерекшеліктеріне, олардың психикалық және соматикалық денсаулық жағдайларына сәйкес түзету-дамыту бағдарламаларын жасауға мүмкіндік береді. Мысалы тірек-қимыл зақымдалған балалар, ерекше білім беру қажеттіліктері бар олар үшін әлеуметтік өзара қарым-қатынас пен коммуникативті дағдылардың жетіспеушілігін көрсетеді. Алайда бұндай балалар технологияны өте жақсы қабылдайды.

Түйінді сөздер: әлеуметтік мінез-құлық, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қолдау, эмоционалды мінез-құлықты дамыту үшін желіде оқыту.

Нурымов Е.С.¹, Жиенбаева Н.Б.¹

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая,
Казахстан, г. Алматы

ПРЕИМУЩЕСТВА ЦИФРОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ ДЛЯ ПОДРОСТКОВ С НАРУШЕНИЕМ ОПОРНО-ДВИГАТЕЛЬНОГО АППАРАТА

Аннотация

Онлайн-технологии предлагают множество позитивных социальных и поведенческих возможностей для учащихся с особыми потребностями и позволяют разрабатывать коррекционно-развивающие программы в соответствии с возрастными и индивидуальными особенностями детей, состоянием их психического и соматического здоровья. У детей с особыми образовательными потребностями, например, с нарушением опорно-двигательного аппарата, часто наблюдается значительный дефицит социальной взаимности и коммуникативных навыков, однако такие дети очень восприимчивы к технологиям.

Ключевые слова: социальное поведение, поддержка учащихся с особыми образовательными потребностями онлайн-обучение для развития эмоционального поведения.

E.S. Nurymov¹, N.B. Zhienbaeva¹
¹Kazakh National Pedagogical University named after Abay,
Kazakhstan, Almaty

ADVANTAGES OF DIGITAL EDUCATION FOR TEENAGERS WITH MUSCULOSPHOTAL DISORDERS

Abstract

Online technologies offer many positive social and behavioral opportunities for students with special needs and allow you to develop correctional and developmental programs in accordance with the age and individual characteristics of children, their state of mental and somatic health. Children with special educational needs, such as those with musculoskeletal disorders, often experience significant deficits in social reciprocity and communication skills, but these children are very sensitive to technology.

Keywords: social behavior, support for students with special educational needs, online learning to develop emotional behavior.

Қоғамның қарқынды дамуы ғылым, техника және мәдени өмір саласындағы өзгерістерге алып келеді. Қазіргі қоғамның өзекті мәселелерінің бірі – өзгермелі әлеуметтік және экономикалық жағдайларда өмір сүруге ғана емес, бар шындыққа оны жақсартуға өзгерте отырып, белсенді әсер етуге дайын тұлғаны қалыптастыру. Ол үшін алдыңғы қатарда мұндай тұлғаға белгілі бір талаптар қойылады - шығармашылық, белсенді, әлеуметтік жауапкершілікті сезінетін, ішкі табынушылық пен руханилығы жоғары, жоғары білімді, кәсіби құзырет және креативті ой әсер етеді. Бойында осы қасиеттері бар тұлға ғана қоғамнан өз орнын табуына мүмкіндік бар.

Заманауи білім беру жүйесінде тұлғаның біржақты дамуына әкелетін ғылыми (көбінесе В.П. Зинченконың технократтық) ойлауын қалыптастыруға баса назар аударылады. Қоғамның дамуы барлық әлеуметтерге тікелей өз әсерін беруде. Оның ішінде сау адамдардан бөлек, ерекше адамдарда кіріп отыр.

Сандық қоғамда эмоционалды ойдың тұлғаны дамытудың маңызды әлеуетіне ие, оны енгізу адамның маңызды қасиеттерін қалыптастыруға ықпал етеді, оның жетіспеушілігі бүгінде көптеген ғалымдарды мазалайды. Әңгіме эмоционалдылық, көркем экспрессивтілік, элегиялық сезімталдық, көркемдік ойлау, эмпатия, қиял және басқалар туралы. Бұл қабілеттердің әртүрлілігін баланы «көркемдік мәдениет жүйесіне» енгізу арқылы дамытуға болады. Бұл қасиеттерді қалыптастырудың қиындығы шындықты түсіну формасы ретіндегі көркем шығармашылықтың ерекшелігінде және адамның жеке дамуын қамтамасыз ететін психологиялық механизмдерде жатыр.

Ерекше балаларды сау адамдардың қоғамына интеграциялау күрделі және көп деңгейлі міндет болып табылады, оны шешуде көптеген проблемалар туындайды, атап айтқанда, ерекше балалардың психологиясын зерттеуге байланысты. Практикалық тұрғыдан өте өзекті мәселелерді шеше отырып: дамуында проблемалары бар балалар сау құрдастар тобына қалай енеді, соған бейімделеді; оларды тек өз құрдастары ғана емес, сонымен бірге бүкіл қоғам қабылдаған сезінуі үшін не істеуге болады; мұндай балалардың оқу процесі қалай құрылуы керек [1]. Әлеуметтік бейімделу мен интеграция процесінде екі фактор шешуші рөл атқарады: біріншісі - қоғамның дене кемістігінен зардап шегетін баланы қабылдауға дайын болуы, ал екіншісі - баланың өзінің жеке психологиялық ерекшеліктері.

Дәл солар жеке тұлғаның компенсаторлық әлеуетін көрсете алады және қоршаған орта жағдайларына сәйкес мінез-құлық пен өмір формаларын дамытуға мүмкіндік береді. Біздің

тоқталатын екінші мәселе, арнайы балалардың қоғамның дамуымен бірге қатар жүру міндетті. Сандық білім берудегі кедергілерді эмоционалды тұрғыда дамуы маңызды роль ойнайды.

Ақаулықтың арнайы баланың жеке басына әсерін зерттеу үшін Выготскийдің ағзаның бастапқы сипаттамаларын және қайталама неоплазмаларды бөліп қарастырған ақаулардың күрделі құрылымына қатысты ережелерінің маңызы зор. Кейіннен аурудың пациенттің психологиясымен байланысын зерттеген көптеген ғалымдар тірек-қимыл аппараты бұзылған балалардың қоғамға интеграциялануының жетістіктері медициналық шараларға ғана емес, сонымен қатар олардың жеке ерекшеліктеріне байланысты болатындығын сенімді түрде дәлелдеді (Э.Ф. Архипова, Г.А.). Захарин, М.В. Ипполитова, М.В. Катышева, И.Ю. Левченко, Е.С. Калижнюк, Е.М. Мастюкова, И.И. Мамайчук, М.Я. Мудров және басқалар) [2]. Жеткіншектердің қосымша шығармашылығын дамыту проблемасына арналған қазіргі заманғы психологиялық зерттеулер негізінен ерекше сипатқа ие және жалпы пәндік және пәннен тыс білім саласында арнайы курстар құруды көздейді (Е. de Vono, Е.Л. Яковлева). Педагогикалық қайнарларда 20 ғасырдың соңғы үштен бір бөлігінің инновациялық және озық тәжірибесі шеңберінде (И.Л. Волков, В.Ф. Паламарчук, V.Ф. Шаталов) және теориялық зерттеулерде (Б.И. Коротяев, А.М. Матюшкин, Ю-Би Сенко,* б.з.д.) Шубинский) оқушылардың шығармашылық қабілеттерін, шығармашылығын дамыту мектептегі оқу-тәрбие процесінің алғышарты және мақсаты ретінде түсіндіріледі; ал ең дамыған! теориялық және қолданбалы аспектілері, проблемалары болып табылады.

Сонымен бірге шығармашылықтың жеке компоненті (интуитивті процестер, әлеуметтік, шығармашылықтың мазмұны) іс жүзінде * авторлардың назарынан тыс қалады. (Г.И. Беленкий, Г.А. Богданова, С.М. Бондаренко, Г.И. Годер, Т.И. Зепалова, М.Ф. Качуриннің еңбектері) жеткіншектердің шығармашылық мәселелерін дамыту мәселесі орталық болып табылады, дегенмен зерттеудің қолданбалы сипатына байланысты олар шығармашылықты қалыптастыру механизмін, гуманитарлық пәндердің осы үдерістегі дамытушы және тәрбиелеуші рөлін толық ашпайды [3]. Оқушылардың шығармашылық қасиеттерін қалыптастыруда олардың жас ерекшеліктерінің сезімтал кезеңдері ерекше орын алады. Жеткіншектердің жас ерекшеліктеріне байланысты ойлау қабілеттерінің қасиеттері бар.

Егер жеткіншектің дамуындағы эмоционалды сезімтал кезең өткізілмесе, өсу автоматты түрде шығармашылықты арттырмайды. Алайда, шындық мынада: арнайы мектептегі оқытудың орта және жоғарғы деңгейлерінде репродуктивті оқыту әдістері әлі де басым, бұл өз табиғаты бойынша оқушылардың сандық ортада қабілеттерін дамытуға толық ықпал ете алмайды. Алайда бұл мәселемен түбегейлі зерттеп осы бойынша олықлықтардың орын толтырып келеді. Кейбір оқу орындары жаңа заман талабына сай жабдықталуда. Бұнымен тоқтамай әрі қарай жүріп жатыр.

Бақытымызға орай, бүгінде ерекше қажеттіліктері бар балаларға оқуды, сәттілікті, әлеуметтік дағдыларды, шығармашылық және эмоционалды дамуды қамтамасыз етуге көмектесетін цифрлық құралдар мен техникалық инновациялар бар. Тірек-қимыл аппараты зақымдалған жеткіншектерге интерактивті оқыту ортасында тиісті қолдау көрсету және оқушының білім беру бағдарламасын жоспарлауға сонымен қатар оны орындауға қатысушылардың барлығының назары, балаға деген кешенді көзқарас қажет. Мысалы айтатын болсам карантин жағдайында кейбір балалармен қашықтықтан оқытуға тура келеді. Міне сондай кезде мәселелер өздігінен шешімі табылады.

Қашықтықтан оқыту мектептегі оқытудың жаңа нормасы ретінде мұғалімдерден осы жаңа шындыққа бейімделуге тырысқан кезде ерекше қажеттіліктері бар оқушыларға одан да мұқият және шыдамды болуды талап етеді. Өзгерістер, егер олар дұрыс бақыланбаса, тіпті балалар үшін ауыр болуы мүмкін, бұл әлеуметтік және эмоционалды мінез-құлқындағы регрессияны тудырады. Білім алушының денсаулығы білім беру жүйесінің қазіргі даму кезеңінде маңызды және өзекті тақырыпқа айналуға. Сонымен қатар, аурулардың барлық түрлерінің жиілігінің едәуір өсуі баланың білім алуымен сәйкес келетін жас кезеңдеріне сәйкес келеді. Көбіне бұл проблема ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға қатысты [4]. Ерекше қажеттіліктері бар балалармен жұмыс жасаудың айтарлықтай тәжірибесі бар тәрбиешілер мен ұстаздардың кез-келген сандық құрал

үшін онлайн-қосымша немесе платформа түріндегі құрал үшін оны осы қажеттіліктерге бейімдеу керек дейді. Ата-аналар мен тәрбиешілер қосымшалар туралы білуге, мұғалімдер шығарған материалдармен, видео сабақтармен, интернеттегі іс-шаралармен жұмыс істеуді түсінуге біраз уақыт бөлуге дайын болуы керек. Осылайша, арнайы балалар үшін интерактивті бағдарламаларда қолдау бірінші көзқараста қорқынышты болып көрінуі мүмкін. Тиімді бағдарламаларды ұсыну үшін көптеген техникалық, академиялық және білім беру мәселелерін ескеру қажет.

Оқушылар әрдайым оқуда орталық рөл атқарды, бірақ әлеуметтік желіде оқыту мүмкіндіктері пайда болған кезде бұл рөл одан сайын айқындала түсті. Білім берудің цифрлық дәуірі дегеніміз көптеген инновациялық, динамикалық және жедел дамып келе жатқан цифрлық платформалар. Цифрландыру оқытудың жаңа тәсілдерін құрудың жалпы әдіснамалық негізі бола алады. Қазіргі әлемдегі цифрлық технологиялар – бұл құрал ғана емес, сонымен бірге қарым-қатынас, білім беру, жеке қажеттіліктер үшін жаңа мүмкіндіктер ашатын, сонымен қатар психоэмоционалды жағдайды түзету үшін біздің зерттеулеріміздің контекстінде маңызды болып табылатын тіршілік ету ортасы. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың қоғамға тез бейімделіп өзінің мүмкіншілік жақтарын барынша арттыруына ықпал ету [5].

Білім берудің бұл тәсілі әр баланың өзіне тән күшті және әлсіз жақтары бар екенін мойындайды, сондықтан жетіспеушілігі тұрғысынан мүмкіндігі шектеулі оқушылар туралы ойлаудан бас тартуға мүмкіндік береді. Яғни өзінің қабілетінің бар екеніне көз жеткізеді. Білім беру ортасында балалар интернеттегі бағдарламалар бойынша оқуды саралау үшін мамандандырылған қолдаудың мүмкіндігіне ие болады [6]. Интернеттегі оқыту жағдайында білім алушыларға дұрыс қолдау көрсету маңызды нұсқаулық пен дайындықты қажет етеді [7].

Тірек-қимыл аппараты зақымдалған балалардың эмоционалды ойлауы мен академиялық дамуына арналған ғылыми негізделген онлайн-бастамалар көп емес. Алайда, бұл балалардың көпшілігі оқу бітіргеннен кейін ересек өмірге өту кезінде әлеуметтік мәселелерге тап болады. Бұл зерттеу эмоционалды ойлауды оқытуға және желілік ортадағы әлеуметтік дағдыларды жетілдіруге бағытталған онлайн-білім беру платформасының әлеуетін бағалауға бағытталған. Осы бағыт бойынша зерттеулер жүріп жатыр. Арнайы балалардың эмоционалды ойлаудың маңызы және оның технологиялық заманда әлеуметтік желіде ұштастыра білу міндетті болып табылып отыр.

Эмоционалды ойлаудың мазмұндық компоненттерін түзету балалардың эмоционалды-мотивациялық сферасымен тығыз байланысты [8]. Әрине бұндай кезде білім берушілердің ролы жоғары болуы тиіс. Олардың жан-жақтылығы балалардың болашағы. Тәрбиешілер оқытудың жеке қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жоспар құру үшін тиімді. Арнайы білім беру бағдарламалары мен әдістемесі туралы білімдерін біріктіру және жаңартып отыру [9]. Барлық балаларға қатысты мәселелерді тек бір жақты шешім деп қабылдау қате пікір. Ата-ананың орны ерекше болуы тиіс. Мектеп және ата-ана арасында байланыс болған кезде баланың дамуына айтарлықтай үлес қосылады. Әрине, ата-аналар ерекше қажеттіліктері бар балалардың білім беру, әлеуметтік, мінез-құлық және эмоционалды дамуында маңызды рөл атқарады. Желіде оқыту тәжірибесі жоқ көптеген ата-аналар мұндай бағдарламаларға оңтайлы қатысуға дайын болмауы мүмкін. Олар баланың оқу бағдарламаларымен байланыстыратын ұмтылыстарды талқылауға, оқыту мен оқыту технологияларымен басқаруға, мұғалімдермен кері байланыс жасауға дайын болуы керек [10].

Қорыта келе сандық білім берудің оның артықшылығы оқушылардың әлеуметтік қарым-қатынастарының кең ауқымына, оның ішінде әлеуметтік тілдің ерекшеліктері мен қабылдау қабілетіне, басқа көзқарасты анықтап, әңгімелесушінің эмоционалды фонын тануға бағытталуға мүмкіндік береді деп болжануда. Платформада оқыту экспериментке қатысушылармен нақты уақыт режимінде өзара әрекеттесуге мүмкіндік береді. Оқушылардың ойлау қабілеті мен әлеуметтік аргументтер мазмұны жоғарылағанын көрсетеді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Glazkov V.V. *Lichnostnye komponenty psichicheskoy regulyacii hudozhestvenno-tvorcheskoj deyatel'nosti podrostka: avtoref dis... kandidat ped. nauk: 19.00.13 / Glazkov, Vadim Vladimirovich. – Vldadimir, 2006. – S.200.*

2. YUshkov D.V. *Osobennosti YA-koncepcii starshih shkol'nikov s patologiej oporno-dvigatel'nogo apparata: avtoref. po VAK RF 19.00.07, kandidat psichologicheskikh nauk – «Psichologiya» / YUshkov D.V. – Moskva 2005. – 175 s.*

3. Gartung, T.A. *Razvitie kreativnosti podrostkov sredstvami disciplin gumanitarnogo cikla: avtoref dis... kandidat ped. nauk: 13.00.01 / Gartung, Tat'yana Aleksandrovna. – Tyumen', 2008. – S.176.*

4. Daniyarova, N.B. Zhiyenbayeva, O. V. Tapalova. *Applying to Adaptive Biofeedback to Correct the Psychological Health of University Students. Journal Advance in Social Science, Education and Humanities Research, Publishing house: Atlantis Press. -2019., Volume 396. – P.217-221. Scopu. <https://www.atlantispress.com/proceedings/iceder-19/articles>;*

5. Akhmetova A.I., Garber A.I., Zhiyenbayeva N.B., Tapalova O.V. *Readiness of future teachers of the subject "self-knowledge" for spiritual and moral development of senior high school students as psychological and pedagogical problem. International journal of psychology. Volume 51, Issue S1, July 2016, P: 1127–1129. ISSN: 1464-066X.*

6. Rice M., Deschaine, M. E., & Mellard, D. (2018). *Describing online learning programs and practices that serve diverse learners. Journal of Online Learning Research, 4(2), 117-121*

7. Marteney T., & Bernadowski, C. (2016). *Teachers' perceptions of the benefits of online instruction for students with special education needs. British Journal of Special Education, 43, 178-194.*

8. Fedeli, L. (2012). *Social media e didattica, Opportunita, critica e prospettive, Lecce: Pensa Multimedia.*

9. Marteney T., & Bernadowski, C. (2016). *Teachers' perceptions of the benefits of online instruction for students with special education needs. British Journal of Special Education, 43, 178-194.*

10. Rice, M., & Ortiz, K. (2016). *Chapter Six: Challenges, opportunities, and lingering questions. In Equity matters: Digital & online learning for students with disabilities. Lawrence, KS: Center on Online Learning and Students with Disabilities.*

МРНТИ: 15.21.41

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-7847.19>

Сагова А.К.¹, Рымжанова Г.Ш.¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан

ИССЛЕДОВАНИЕ ТРЕВОЖНОСТИ У СТУДЕНТОВ РАЗЛИЧНЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

Аннотация

В данной статье рассматривается понятие «тревожность», как актуальной психологической проблемой среди студентов. Представлены результаты исследования реактивной (ситуативной) и личностной тревожности у студентов разных направлений подготовки, и их взаимосвязь с показателями самооценки и социального интеллекта. В ходе исследований было проведено тестирование среди 93 респондентов в возрасте от 16 до 22 лет. В результате проведения исследований уровня тревожности (методика Ч.Д. Спилбергера, адаптация Ю.Л. Ханина), было выявлено, что положительная корреляция между уровнем тревожности и показателями самооценки и социальный интеллект у данной категории студентов отсутствует.

Ключевые слова: студенты, тревожность, самооценка, социальный интеллект.

А.К. Сатова¹, Г.Ш. Рымжанова¹

¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

ТҮРЛІ МАМАНДЫҚ СТУДЕНТТЕРІНДЕГІ МАЗАСЫЗДЫҚТЫ ЗЕРТТЕУ

Аңданма

Бұл мақалада «мазасыздық» ұғымы студенттер арасындағы шұғыл психологиялық проблема ретінде қарастырылады. Оқытудың әр түрлі бағытындағы студенттердегі реактивті (ситуациялық) және жеке мазасыздықты зерттеу нәтижелері, олардың өзін-өзі бағалау және әлеуметтік интеллект көрсеткіштерімен байланысы көрсетілген. Зерттеу барысында тестілеу 16 мен 22 жас аралығындағы 93 респондент арасында жүргізілді. Мазасыздық деңгейін зерттеу нәтижесінде (Ч.Д. Спилбергердің әдістемесі, Ю.Л. Ханиннің бейімделуі) мазасыздық деңгейі мен өзін-өзі бағалау көрсеткіштері арасында әлеуметтік байланыстың жоқтығы анықталды оқушылардың осы санатындағы интеллект.

Түйінді сөздер: студенттер, мазасыздық, өзін-өзі бағалау, әлеуметтік интеллект.

A.K. Satova¹, G.Sh. Rymzhanova¹

¹Kazakh national pedagogical University named after Abai
Almaty, Kazakhstan

RESEARCH ON ANXIETY IN STUDENTS OF VARIOUS SPECIALTIES

Abstract

This article examines the concept of «anxiety» as an urgent psychological problem among students. The paper presents the results of a study of reactive (situational) and personal anxiety in students of different areas of training, and their relationship with indicators of self-esteem a social intelligence. In the course of the research, testing was carried out among 93 respondents aged 16 to 22 years. As a result of studies of the level of anxiety (methodology of Ch.D. Spielberger, adaptation of Yu.L. Khanin), it was revealed that there is no positive correlation between the level of anxiety and indicators of self-esteem and social intelligence in this category of students.

Keywords: students, anxiety, self-esteem, social intelligence.

В юношеском возрасте происходят значительные морфофункциональные изменения, укомплектовываются факторы созревания человека. Жизнедеятельность в юношеском возрасте усложняется, увеличивается интервал социальных ролей и интересов, с соответствующей мерой независимости и ответственности, кроме того, юность, является завершающей стадией ступени персонализации. Юность - решающий этап в формировании мировоззрения. На этом этапе жизни студенты пытаются свести множество фактов к разным принципам, построить гармоничную систему взглядов и определить свое место в этом мире [1].

Студенческий возраст - 16-22 л. – это переход от подросткового периода к самостоятельной взрослости. В ходе, которого происходит активное усвоение и создание нравственных и эстетических чувств, формирование и стабилизация характера и, что очень важно, освоение всего спектра социальных ролей и межличностных отношений: гражданских, профессиональных и т.д.

Студенчество выступает периодом ответственного принятия решений, от которого зависит вся дальнейшая жизнь студента: выбор профессии, жизненная позиция, выбор спутника жизни, создание семьи. В этот период становления личности закладываются основы индивидуального стиля деятельности. Именно в юности осуществляется становление человека как индивидуума, когда юноша, пройдя не простой путь онтогенетической идентификации социуму, присвоил от других личностей значимые свойства и качества, например:

- способность к эмпатии, активное нравственное отношение к людям и к самому себе;
- способность к усвоению ролей, норм, правил поведения в обществе и др. [2].

Студента, как человека определенного возраста и как личность можно описать с трех сторон:

- с психологической (представляет собой целостность психологических процессов, состояний и свойств личности);
- с социальной (общественные отношения и качества, порождаемые принадлежностью студента к определённой социальной группе);
- с биологической (наследственность).

В своей работе мы исследуем тревожность у студентов, поскольку повышенный уровень тревожности, может неблагоприятно сказаться на успеваемости студентов и на взаимоотношениях с окружающими, а также нанести большой вред психосоматическому здоровью личности. Студентов с возможной тревожностью можно распознать по их поведению. Индивиды с повышенным уровнем тревожности, предпочитают не привлекать внимание окружающих, ведут себя примерно, стремятся точно осуществлять требования.

В психологической литературе встречаются различные определения термина «тревожность». В психологическом словаре тревожность понимается как индивидуальная черта личности, проявляющаяся в повышенной склонности ощущать беспокойство в разных жизненных ситуациях, в том числе и тех, которые объективно не предрасполагают к этому [3].

Именно тревожность, лежит в основе целого ряда психологических трудностей, в том числе многих нарушений развития. Тревожность рассматривается как индикатор «преневротического состояния», её роль чрезвычайно высока при поведенческих расстройствах, таких, как деликвентность и девиантное поведение. Своевременное выявление высокого уровня тревожности и коррекция, необходимо для психологического благополучия личности, а также необходимо при подготовке студентов к трудным ситуациям (экзамены, соревнования и др.), при овладении новой деятельностью [4].

Основные проявления, которые могут говорить о наличии тревожности:

- общее состояние нервно-психической напряженности;
- психологический дискомфорт, стресс;
- раздражительность;
- беспокойство, паника, страх;
- постоянное чувство усталости;
- проблемы в установлении контактов с другими людьми;
- изменение режима сна;
- расстройство пищевого поведения, а также повышенное двигательное напряжение и т.д. [5].

Кроме того, одной из причин тревожности, может являться неудовлетворение доминирующих возрастных потребностей индивидуума [5].

Ч.Спилбергер выделяет личностную и реактивную (ситуативную) тревожность. Ситуативная тревожность чаще бывает временным состоянием, но может быть стабильным, при определенных обстоятельствах проявляется как краткая реакция на конкретную ситуацию, которая действительно представляет угрозу для человека. Подобное состояние может возникнуть у любого человека в ожидании возможных неудач. В таких ситуациях присутствуют: внутреннее напряжение, субъективно переживаемые эмоции, возбуждение, и каждое проявляется индивидуально. Например: экзамены, разговор с начальством, общение с незнакомыми или неприятными людьми и т.д. [6].

Человек с высоким показателем «личной тревожности» - имеет постоянную склонность испытывать тревогу в различных повседневных обстоятельствах, чувство угрозы, страха, готовность воспринимать каждое событие как опасное или неудачное. Проявления тревоги в разных обстоятельствах неодинаковы. В некоторых случаях человек склонен чувствовать тревогу, в других ситуациях он только время от времени выявляет свое беспокойство, в зависимости от обстоятельств.

Определенный уровень тревожности, как правило, средний показатель - естественная и характерная особенность каждого человека, не представляющая угрозы для психосоматического здоровья. Когда степень тревожности превышает допустимый средний уровень, можно говорить о проявлении повышенной тревожности. Повышенный уровень тревожности может указывать

на отсутствие эмоциональной адаптации к другим социальным ситуациям. [6].

Гипотеза исследования состоит в том, что, между показателями тревожности и самооценкой, а также социальным интеллектом, существует корреляционная связь.

Методы исследования: анкета, Методика диагностики тревожности Ч.Д. Спилбергера, Ю.Л. Ханина; методика «Экспресс-диагностика уровня самооценки» Козлова В.В.; методика «Социальный интеллект» Дж.Гилфорда и М.Салливена; математический критерий корреляции r_{xy} Пирсона.

В нашем исследовании первоначально все участники проходили анкетирование. В анкете участники указывали свой возраст, образование и специальность.

Методика диагностики тревожности Ч.Д. Спилбергера, Ю.Л. Ханина используется для диагностики реактивной (ситуативной) и личностной тревожности [7]. Данный тест состоит из 40 суждений, с 4 возможными вариантами ответов на каждое: никогда, почти никогда, часто, почти всегда. Тест помогает дифференцировано измерить тревожность как свойство индивидуума и как состояние, которое обусловлено текущей ситуацией. Он выделяет три показателя уровней тревожности: низкий, средний и высокий

Методика «Экспресс-диагностика уровня самооценки» Козлов В.В. Данная методика состоит из 15 вопросов, с 5 возможными вариантами ответов: очень часто, часто, иногда, редко, никогда. Чтобы определить уровень своей самооценки, нужно сложить все баллы по утверждениям и суммировать общий балл. Где, 10 баллов и менее – завышенный уровень самооценки, 11-29 баллов – нормативный уровень реалистической оценки своих возможностей, более 29 – заниженный уровень самооценки [8].

Методика «Социальный интеллект» Дж. Гилфорд и М.Салливен. Данная методика включает 4 субтеста, каждый из которых диагностирует четыре способности в структуре социального интеллекта: познание систем, классов, преобразований и результатов поведения. Помимо этого методика предполагает композитную оценку социального интеллекта. Название и назначение субтестов смотреть в Таблице 1.

Таблица 1. Название и назначение субтестов методики «Социальный интеллект».

Название	Назначение
Субтест № 1 - «Истории с завершением»	позволяет оценить способностью к расшифровке невербальных сообщений и т.д.
Субтест № 2 - «Группы экспрессии»	позволяет оценить уровень сенситивности, глубину рефлексии, уровень самооценки и т.д.
Субтест №3 - «Вербальная экспрессия»	позволяет оценить уровень речевой экспрессии и т.д.
Субтест № 4 - «Истории с дополнением»	позволяет проанализировать ситуации межличностного взаимодействия и т.д.
Композитная оценка	суммативный показатель социального интеллекта.

Количество заданий в субтестах варьируется в числах 12-15, при этом время выполнения каждого ограничено [8].

Коэффициент корреляции Пирсона – характеризует наличие только линейной связи между признаками.

Ход исследования. В 2021 году нами было проведено исследование, в котором приняли участие студенты различных курсов и специальностей, **в количестве – 93 человека.** Возраст респондентов от 16 до 22. Средний возраст участников 19лет.

Результаты, полученные в группе (% от общего числа проявлений в группе) (см. Рисунок 1 и Рисунок 2). Также полученные данные будут использованы при составлении модели тревожного студента.

Если сравнивать оба рисунка, очевидно, что средний уровень тревожности практически

одинаковый. У 58 % испытуемых выявлен средний уровень реактивной тревожности и у 49% средний уровень личностной тревожности, это может говорить о том, что это естественная и обязательная особенность активной деятельной личности. У каждого человека существует свой оптимальный, уровень тревожности – это так называемая полезная тревожность.

Рисунок 1. Показатели уровней реактивной тревожности.

Оценка человеком своего состояния в этом отношении является для него важной составляющей самообладания. В то время как высокий уровень личностной тревожности более выражен, чем уровень реактивной тревожности. Это может свидетельствовать о том, что появление тревожного состояния у людей проявляется в нескольких ситуациях, особенно когда речь идет об оценке их личных качеств или достижений.

Рисунок 2. Показатели уровней личностной тревожности.

У 10% респондентов был выявлен низкий уровень реактивной тревожности, что говорит о неспособности, этой категории респондентов, воспринимать угрозу на постоянной основе в широком диапазоне ситуаций. В то время как при проведении исследования низкого уровня личностной тревожности выявлено не было.

Для дальнейшего исследования мы продиагностировали уровень самооценки и уровень социального интеллекта (см. Рисунок 3 и Рисунок 4.).

Рисунок 3. Показатели уровня самооценки.

В рисунке №3 отражены результаты показателей уровней самооценки, согласно которым среди респондентов:

- 0% с показателем «завышенная самооценка» – это искажённое представление человека о себе, характеризующееся иррациональной переоценкой собственных сильных сторон и абсолютным нежеланием признавать какие-либо недостатки.
- 63%(59 респондентов) с показателем «нормативная (адекватная) самооценка» - то есть человек реально оценивает себя, видит достоинства, признает свои недостатки и способен их корректировать.
- 37%(34 респондента) с показателем «заниженная самооценка» - критическое отношение к себе и постоянное недовольство своими действиями, внешним видом и др.

Согласно методике, «Социальный интеллект» Дж.Гилфорда и М.Салливена, интерпритировать результат можно по 5 шкалам, где 4 это субтесты, а 5 - суммативная шкала «композиционная», которая позволяет оценивать общий показатель социального интеллекта, что, и представлено в рисунке №4.

Рисунок 4. Показатели уровней социального интеллекта.

В рисунке №4 отражены результаты показателей суммативного уровня социального интеллекта, согласно которым среди респондентов:

- 7% с низким социальным интеллектом могут иметь трудности с пониманием и прогнозированием человеческого поведения, что усложняет и ограничивает возможность позитивной социальной адаптации.

- 67% со среднеслабым социальным интеллектом – это промежуточный уровень, который может включать в себя компенсацию различными психологическими характеристиками (например, развитой эмпатией, некоторыми чертами характера, коммуникативными навыками), в отличие от низкого уровня.

- 25% со средним уровнем - действия шаблонами, результативность в обыденных жизненных ситуациях.

- 1% с высоким индексом социального интеллекта – способны извлечь максимум информации о поведении людей, понимать язык невербального общения, высказывать мгновенные и точные соображения о людях, благополучно планировать их реакции в заданных ситуациях, проявлять дальновидность в отношениях с окружающими, что содействует процессу их успешной социальной адаптации.

- респондентов с показателями среднесильного социального интеллекта не было выявлено.

Для проверки предварительных выводов произведем расчет коэффициента корреляции r_{xy} Пирсона [9], между показателями тревожности и самооценки, а также данных показателей теста социального интеллекта, где представлены результаты корреляции между субтестами, композитной оценки и показателями тревожности (см. Таблицу 2).

Таблица 2. Корреляция показателей тревожности и самооценки, а также данных показателей теста Дж.Гилфорда и М.Салливена.

Название	Самооценка	Субтест 1	Субтест 2	Субтест 3	Субтест 4	Композитная оценка
Реактивная тревожность	0.12	0.06	0.14	0.04	0.02	0.1
Личностная тревожность	0.03	-0.08	0.05	-0.05	-0.02	-0.01

Исходя их полученных данных, следует полагать, что не существует положительной корреляционной связи между тревожностью и самооценкой. Также между тревожностью и уровнем социального интеллекта (как с общим показателем, так и с каким – либо субтестом) не было выявлено положительной корреляционной связи.

Вывод

Тревожность – индивидуальная психологическая особенность, которая проявляется в склонности человека часто испытывать состояние повышенного волнения, чувства страха и беспокойства в различных жизненных ситуациях.

Высокий уровень тревожности крайне отрицательно сказывается на качестве жизни человека, повышая риск одиночества, психосоматических и соматоформных расстройств, снижения качества социального взаимодействия и пр.

Проведенное нами исследование показало, что самооценка и социальный интеллект не влияют на уровень тревожности ни личностной не ситуативной.

Таким образом, в данной работе мы рассмотрели понятие тревожности. Так же, мы провели диагностику уровня тревожности студентов разных специальностей, сравнили полученные результаты с помощью таблиц и математической статистики. Полученный нами результат способствует проведению расширенного исследования для разработки модели тревожного студента.

Список использованных источников

1. Kagermazova L.C. *Vozrastnaya psihologiya. Nal'chik: KBGU, 2005.*
2. Zasobina G.A., Voronova T.A., Koryagina I.I. *Psihologo-pedagogicheskie osnovy obrazovatel'nogo processa v vysshej shkole. – M.: Direkt media, 2015.*
3. Pavlova T.S., Holmogorova A. B. *Psihologicheskie faktory social'noj trevozhnosti v studencheskom vozraste // Konsul'tativnaya psihologiya i psihoterapiya [Elektronnyj zhurnal]. 2011. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=20799388> (data obrashcheniya 15.02.2021).*
4. Paramonova S.S., SHesternina E.A. *Issledovanie urovnya trevozhnosti studentov tekhnicheskogo vuza i ego izmenenie v processe obucheniya // Nauka, tekhnika i obrazovanie [Elektronnyj zhurnal]. 2016. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=26847555> (data obrashcheniya 28.02.2021).*
5. SHubnicyna T.V. *Issledovanie situativnoj i lichnostnoj trevozhnosti u studentov pervogo kursa vuza, 2016.*
6. Bychkova S.E., Klemes V.S. *Osobennosti trevozhnosti studentov raznyh napravlenij podgotovki // Nauchno-metodicheskij elektronnyj zhurnal «Koncept», 2017. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=29760629> (data obrashcheniya 28.02.2021).*
7. Barkanova O.V. *Metodiki diagnostiki emocional'noj sfery: psihologicheskij praktikum. – Krasnoyarsk: Litera-print, 2009.*
8. Fetiskin N.P., Kozlov V.V., Manujlov G.M. *Social'no-psihologicheskaya diagnostika razvitiya lichnosti i malyh grupp. – M. Izd-vo instituta psihoterapii, 2002.*
9. Ermolaev O.YU. *Matematicheskaya statistika dlya psihologov – M.: Moskovskij psihologo-social'nyj institut, Flinta, 2003.*

МРНТИ 15.81.70

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-7847.20>

Ауельбекова Н.Ж.¹, Ахтаева Н.С.¹, Клепиков Д.А.²

¹Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби

²Казахский Национальный Медицинский Университет имени С.Д. Асфендиярова
г. Алматы, Казахстан

ИССЛЕДОВАНИЕ САМООЦЕНКИ, ЖИЗНЕСТОЙКОСТИ И УДОВЛЕТВОРЕННОСТИ ЖИЗНЬЮ ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ

Аннотация

Цель исследования заключалась в изучении самооценки, как компонента саморегуляции, в определении факторов, влияющих на жизнестойкость и удовлетворенность жизнью пожилых людей. В исследовании приняли участие 80 респондентов в возрасте от 60 до 89 лет, проведен 3-х дневный тренинг в центре социальных услуг. Доказано влияние жизненной позиции на самооценку, жизнестойкость и удовлетворенность жизнью. Уровень жизненной энергии влияет на самооценку и удовлетворенность жизнью. На жизнестойкость и удовлетворенность жизнью влияет обидчивость, коммуникабельность и насколько человек разбирается в своих чувствах. Удовлетворенность жизнью пожилых людей зависит от способа выражения эмоций, веры, пола (мужчины>женщины), возраста (60<75 лет), дохода и рабочего статуса.

Ключевые слова: самооценка, компонент саморегуляции, жизнестойкость, удовлетворенность жизнью, жизненная позиция, пожилые люди.

Н.Ж. Әуелбекова¹, Н.С. Ахтаева¹, Д.А. Клепиков²

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті
²С.Ж. Асфендияров атындағы Қазақ Ұлттық Медицина Университеті
Алматы қ., Қазақстан

ҚАРТ АДАМДАРДЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ БАҒАЛАУДЫ, ТӨЗІМДІЛІК ЖӘНЕ ӨМІРГЕ ҚАНАҒАТТАНУЫН ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа

Зерттеудің мақсаты өзін-өзі реттеудің құрамдас бөлігі ретінде өзін-өзі бағалауды зерттеу, қарт адамдардың төзімділігі мен өмірге қанағаттануына әсер ететін факторларды анықтау болды. Зерттеуге 60 пен 89 жас аралығындағы 80 респондент қатысты, әлеуметтік қызмет көрсету орталығында 3 күндік тренинг өтті.

Өмірлік позицияның өзін-өзі бағалауға, тұрақтылық пен өмірге қанағаттануына әсері дәлелденді. Өмір қуатының деңгейі өзін-өзі бағалау және өмірге қанағаттануына әсер етеді. Өмірге деген төзімділік пен қанағаттануына жанашырлық, көпшілдік және адамның өз сезімдерін қаншалықты түсінетіндігі әсер етеді. Егде жастағы адамдардың өмірге қанағаттануына, олардың эмоцияларды білдірудің тәсілдері, сенімге, жынысына (еркек > әйел), жасына (60 < 75 жас), табыс және жұмыс мәртебесіне қалай байланысты екеніне байланысты.

Түйінді сөздер: өзін-өзі бағалау, өзін-өзі реттеу компоненті, төзімділік, өмірге қанағаттану, өмірлік позиция, қарт адамдар.

N.Auyelbekova¹, N.Akhtaeva¹, D.Klepikov²

¹Al-Farabi Kazakh National University

*²Asfendiyarov Kazakh National Medical university
Kazakhstan, Almaty*

A STUDY OF SELF-ESTEEM, VITALITY AND LIFE SATISFACTION OF ELDERLY PEOPLE

Abstract

The aim of the research was to study self-esteem as a component of self-regulation, determine the factors affecting the vitality and life satisfaction of elderly people. The study involved 80 respondents aged 60 to 89 years, a 3-day training was held in the center of social services. The influence of life position on self-esteem, vitality and life satisfaction has been proven. The level of vitality affects self-esteem and life satisfaction. Vitality and satisfaction with life are influenced by touchiness, sociability and how much a person understands his feelings. Life satisfaction among elderly people depends on how they express their emotions, beliefs, gender (male > female), age (60 < 75), income, and work status.

Key words: self-esteem, self-regulation component, vitality, life satisfaction, life position, elderly people.

Умение управлять эмоциями дает возможность пожилым людям быть гибкими и более удовлетворенными жизнью. Целью исследования является изучение самооценки, как компонента саморегуляции, жизнестойкости и удовлетворенности жизнью.

Объект исследования: пожилые люди.

Предмет исследования: самооценка, жизнестойкость, проблема саморегуляции.

Общая гипотеза: На саморегуляцию влияет самооценка пожилого человека.

Частные гипотезы:

1. Самооценка зависит от уровня жизненной энергии.

2. Самооценка зависит от жизненной позиции.
3. Жизнестойкость зависит от жизненной позиции.
4. На жизнестойкость влияет обидчивость пожилого человека.
5. Жизнестойкость зависит от того, насколько человек разбирается в своих чувствах.

В исследовании приняли участие 80 респондентов в возрасте 60-89 лет (67 женщин и 13 мужчин). В 3-х дневном тренинге участвовали в общей сложности 16 человек. Результаты 8 участников, которые присутствовали на 2-3 тренингах описаны в статье. В практической части был проведен 3-х дневный тренинг в «Центре социальных услуг №3» на тему «Управление эмоциональным состоянием».

В исследовании использовалось 6 методик: Фрайбургский личностный опросник FPI-B для диагностики социальной адаптации и регуляции поведения; Шкала самооценки М.Розенберга – это личностный опросник для измерения уровня самооценки; Психические состояния личности А.Джерсайлда – опросник направлен на выявление таких стойких негативных внутренних состояний, как одиночество, ощущение бессмысленности существования и т.д.; Индекс жизненной удовлетворенности (ИЖУ) Б.Ньюгартена – опросник предназначен для определения общего психологического состояния человека, степени его психологического комфорта и социально-психологической адаптации; Тест жизнестойкости Мадди; Опросник «САН» - (самочувствие, активность, настроение).

Для проверки значений на нормальность распределения были использованы следующие критерии: Колмогорова-Смирнова и Крамера-Мизеса. Для проверки статистически достоверных различий между группами в случае нормальности распределения (включая результаты тестов Розенберга и Мадди) – ANOVA (дисперсионный анализ). Для значений, не соответствующих нормальному распределению - непараметрический критерий Крускала-Уоллиса. Данные вычисления были произведены с помощью программы RStudio.

По мнению Н.Н. Ярушкина [1] посредником между организмом и внешней средой являются эмоции. Они отражают объективные потребности организма на уровне сознания, поэтому эмоции являются произвольным механизмом саморегуляции. В контексте изучения личностной саморегуляции Ю.А. Миславский [2] включает в состав структурно-функциональных компонентов системы саморегуляции личности:

- ценности и цели,
- идеалы и образ «Я»,
- уровень притязаний и самооценку.

Эти компоненты, по мнению автора, соотносимы с моделью осознанной регуляции О.А. Конопкина и являются процессуальной, динамичной формой существования этих компонентов, как системы, детерминирующей активность личности.

Структурно-функциональная модель осознанной саморегуляции О.А. Конопкина [3] демонстрирует функциональное единство психики в процессах осознанной саморегуляции. На основе данной модели В.И. Моросанова [4] определила, что личностные особенности влияют на деятельность, через индивидуальные способы саморегуляции. Формирование состояний во многом обусловлено отношением человека к самому себе, окружающей действительности и собственной деятельности.

Основными компонентами опыта, входящими в систему саморегуляции, в соответствии с моделью А.К. Осницкого [5], являются: опыт рефлексии и ценностно-мотивационный опыт, опыт привычной активизации, операциональный опыт и опыт сотрудничества. Механизмом, способствующим синтезу оценок и интерпретаций, выступает рефлексия, а сам процесс, рассматривается как проживание, чувствование, преодоление и пересмотр ситуации. А.П. Корнилов рассматривает саморегуляцию как процесс смыслообразования (саморефлексию и систему переживаний в контексте самоидентификации).

С позиции деятельностного подхода (контроль за действиями) Г.С. Никифоров [6] рассматривает саморегуляцию, как сознательное воздействие человека на свои психические

процессы, свойства, состояния, деятельность, поведение с целью их поддержания или изменения. В рамках системного подхода саморегуляции (целостная структура единения организма с личностными проявлениями) Л.В. Сафонова исследовала личностное саморегулирование в системном единстве устремлений, рефлексии и самооценки.

По мнению Б.В. Зейгарник, А.Б. Холмогоровой [7], рефлексия является универсальным механизмом процесса саморегуляции. Выделяют две формы рефлексии: предметную и личностную. Предметная рефлексия направлена на осознание предметных оснований или исходной модели реальности, лежащей за тем или иным действием. Личностная рефлексия направлена на собственное «Я» субъекта, на осознание смыслов, отношений, конфликтов. Именно осознанные смысловые образования лежат в основе саморегуляции, с их помощью осуществляются произвольное изменение смысловой направленности, контроль за непосредственными побуждениями, оценка и коррекция действий и поступков. Очевидно, что саморегуляция состояний может иметь место тогда, когда она имеет определенный смысл для субъекта. Направленность способов регуляции состояний у лиц с сильной нервной системой имеет в большей степени внутренний вектор, тогда как у лиц со слабой нервной системой – внешний. Лица, характеризующиеся высоким уровнем самоконтроля, в большей степени применяют общение для регуляции состояний, активацию и самовнушения. Лица с низким уровнем самоконтроля применяют общение, активацию и часто «заедают» переживаемые состояния. Важную роль в этом процессе саморегуляции играет мотивация: чем более значимо для человека изменение состояния, тем эффективнее саморегуляция состояний. Неумение правильно организовать свою психическую жизнь, управлять своими эмоциональными состояниями очень часто приводит к соматическим заболеваниям или к психическим расстройствам.

Согласно И.М. Сеченову: «Мысль человека – это задержанное движение. Человек только задумал какое-то действие, представил его, а мышцы тела уже начинают сокращаться. Следовательно, организм человека устроен так, что он реагирует одинаковым образом как на реальные обстоятельства жизни, так и на мысленное их представление. При этих представленных в воображении переживаниях в нем меняется артериальное давление, ритм дыхания и сердца, перестраиваются обменные процессы, выделяются различные вещества – гормоны, ферменты, необходимые, чтобы задуманное действие осуществилось.

Именно эту особенность нашего организма использует М.С. Норбеков для быстрого восстановления организма в кратчайшие сроки. Управление воображением и визуализация конечного результата дает хорошие результаты выздоровления. К сожалению, если человек не может управлять собой и не способен быстро выходить из стрессовых состояний, во всем организме происходят небольшие, но необратимые изменения, которые порождают в человеке ощущение слабости, болезненности и способствуют возникновению нового стресса.

Тест самооценки Розенберга	Тест жизнестойкости Мадди	Индекс жизненной удовлетворённости
Зависимость самооценки от жизненной позиции: p = 0.0154 (активная-73.3, нейтральная-68.2, пассивная-59.7)	Зависимость жизнестойкости от жизненной позиции: p = 0.0160 (активная-26.3, нейтральная-25.5, пассивная-15.2)	
Зависимость самооценки от уровня энергии: p = 0.0055 (высокий уровень-78.1, низкий-72.5, средний-68.5)		Зависимость ИЖУ от уровня энергии: p = 0.0074 (высокий уровень-32.1, средний-27.5, низкий-19,)
	Зависимость жизнестойкости от коммуникабельности: p = 0.0266 (легко находит общий язык-26, нет-19)	Зависимость ИЖУ от коммуникабельности: p = 0.0297 (легко находит общий язык-28.7, нет-21)
	Зависимость жизнестойкости от оценки своих чувств: p = 0.0038 (разбираюсь в своих чувствах-26.4, нет-19.2)	Зависимость ИЖУ от оценки своих чувств: p = 0.0012 (разбираюсь в чувствах-29.2, нет-19.5)
		Зависимость ИЖУ от дохода: p = 0.0003 (высокий-38, средний-29.9, низкий-21.7)
	Зависимость жизнестойкости от обидчивости: p = 0.0039 (обидчивый-22.2, нет-27.4)	Зависимость ИЖУ от обидчивости: p = 0.0100 (обидчивый-24, нет-30.1)

А.Бандура назвал самоэффективностью – способность управлять событиями и менять ситуацию в лучшую сторону. Вера человека в собственную эффективность укрепляет его

решимость действовать, а убеждения человека относительно его личной эффективности влияют на выбор способа действия, прилагаемые усилия, пластичность и то, как долго он сможет противостоять трудностям [8].

Д.А. Леонтьев считает [9], что жизнестойкость личности характеризует меру способности личности выдерживать стрессовую ситуацию, сохраняя внутреннюю сбалансированность и не снижая успешность деятельности.

Исследования Л.А. Александровой показали, что высокий уровень жизнестойкости способствует успешной личностной адаптации, а также препятствует повышению тревожности и возникновению напряжения в адаптационный период. Так же было установлено, что жизнестойкость отрицательно связана с депрессивностью, использованием неадаптивных копинг механизмов, а также некоторыми симптомами посттравматического стрессового расстройства [10]. Исследования С.А. Богомаза установили, что действительно жизнестойкость человека связана с преодолением различных стрессов, поддержанием высокого уровня физического и психического здоровья, с оптимизмом, самоэффективностью и удовлетворенностью собственной жизнью.

Результаты исследования самооценки, жизнестойкости и жизненной удовлетворенности показаны в следующей таблице:

Невротичность	Эмоциональная лабильность	Депрессивность
Зависимость невротичности от оценки своих чувств: $p = 0.0376$ (разбираюсь-5.7, нет-7.1)	Зависимость эмоциональной лабильности от оценки своих чувств: $p = 0.0061$ (разбираюсь-4.3, нет-6.2)	Зависимость депрессивности от оценки своих чувств: $p = 0.0010$ (разбираюсь-4.3, нет-7)
		Зависимость депрессивности от уровня энергии: $p = 0.0451$ (низкий-8, средний-4.5, высокий-4.4)
Зависимость невротичности от обидчивости: $p = 0.0018$ (обидчивый-6.8, нет-5.3)	Зависимость эмоциональной лабильности от обидчивости: $p = 0.0010$ (обидчивый-6, нет-3.8)	Зависимость депрессии от обидчивости: $p = 0.0010$ (обидчивый-6.3, нет-3.7)
Зависимость невротичности от дохода: $p = 0.0491$ (низкий-6.7, средний-5.7, высокий-1)	Зависимость эмоциональной лабильности от дохода: $p = 0.0057$ (низкий-5.9, средний-4.2, высокий-1)	Зависимость депрессивности от дохода: $p = 0.0367$ (низкий-5.8, средний-4.3, высокий-1)

Раздражительность	Спонтанная агрессия, импульсивность	Реактивная агрессия, доминирование
Зависимость раздражительности от обидчивости: p = 0.0010 (обидчивый-6.8, нет-4.1)	Зависимость импульсивности от обидчивости: p = 0.0002(обидчивый-5, нет-2.6)	Зависимость реактивной агрессии от обидчивости: p = 0.0027 (обидчивый-6.2, нет-4.6)
Зависимость раздражительности от образования: p = 0.0343 (средне-специальное-6.6, высшее-4.8, ученая степень-4.2, неполное среднее-4, среднее-4)	Зависимость импульсивности от образования: p = 0.0027 (средне-специальное-5.2, неполное среднее-4, высшее-3.1, среднее-2.6, ученая степень-1.5)	Зависимость реактивной агрессии от образования: p = 0.0444 (неполное среднее-7, средне-специальное-6.7, высшее-4.7, ученая степень-4.5, среднее-4.3)
Зависимость раздражительности от дохода: p = 0.0488 (низкий-6.1, средний-4.8, высокий уровень-1)	Зависимость импульсивности от дохода: p = 0.0327 (низкий-4.8, средний-3, высокий уровень-1)	
Зависимость раздражительности от оценки своих чувств: p = 0.0018 (разбираюсь-4.8, нет-7)		

Уравновешенность

Зависимость уравновешенности от жизненной позиции: p = 0.0489 (активная-7, нейтральная-5.6, пассивная-4)
Зависимость уравновешенности от обидчивости: p = 0.0461 (обидчивый-5.8, нет-6.7)
Зависимость уравновешенность от проявления эмоций: p = 0.0309 (выплескиваю-7, проглатываю-6.7, принимаю-5.3)
Зависимость уравновешенности от коммуникабельности: p = 0.0078 (коммуникабельный-6.6, нет-3)

Программа 3-х дневного тренинга в «Центре социальных услуг №3»:

1	Приветствие. Каждому участнику необходимо назвать достижение и сильное качество характера. Психолог по очереди назвала сильные качества каждого участника.
2	Танцевальная разминка. 3 стадии: 1 Тряска, 2 Танец, 3 Замирание.
3	Транзактный анализ, поглаживания. Каждый участник делает комплимент своему соседу.
4	Каждый участник говорит о своей мечте, которая не осуществилась.
5	Всей командой помогли каждому участнику прожить свою мечту.
6	Обратная связь о тренинге.
	1 день тренинга. Цель: дать ресурс, почувствовать поддержку участников, вспомнить о своих достижениях, поднять самооценку, развить воображение.

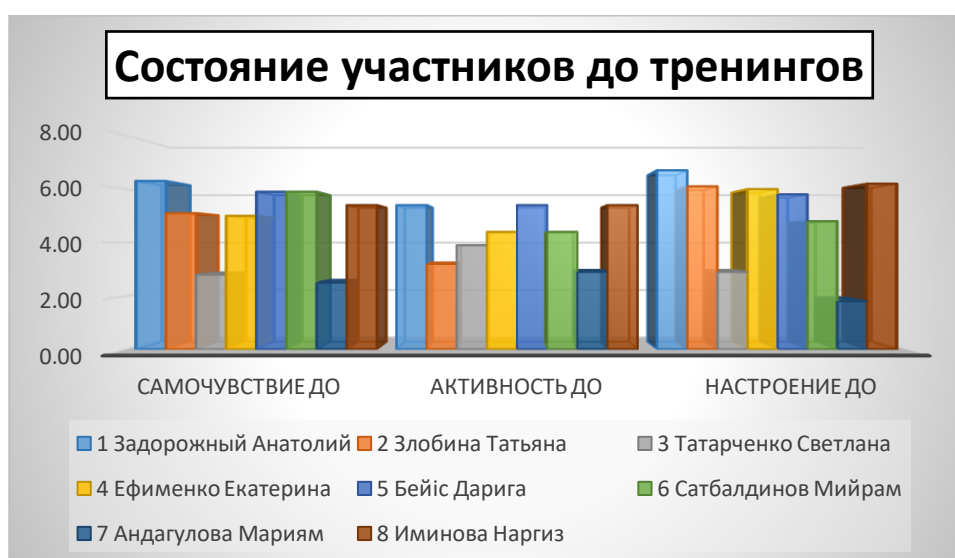
1	Приветствие начинается с объятий своего соседа. Каждому участнику необходимо назвать своего любимого актера, а затем проиграть роль этого актера.
2	Каждый участник рассказывает о том, как справляется с негативными эмоциями.
3	Теоретическая часть тренинга.
4	Каждый участник должен изобразить группе чувство или ощущение, а группа отгадать, что изобразил участник.
5	Демонстрация техники по самосовладанию.
2 день тренинга. «Самосовладание по методу Асимова М.А.»	
Цель: управление эмоциями, осознание внутреннего состояния.	

	Приветствие начинается с объятий. Каждому участнику необходимо рассказать о том, что не дает ему покоя, т.е. поделиться о том, что его волнует с группой.
	Техника «Вулкан» из символдрамы.
	Участникам необходимо сказать те слова, которые они всегда хотели услышать. Затем каждый участник по очереди встает в центр круга, и вся группа должна поддержать его аплодисментами, говорить комплименты и повторять те, слова, которые хотел услышать участник.
	Техника «Соединение с внутренним ребенком». Участники называют свой запрос и произносят чувство, которое они испытывают при этом. Необходимо вспомнить из прошлого, когда человек первый раз испытал подобное чувство и описать это событие, вспомнить примерный возраст участника. Посмотреть на эту ситуацию с высоты своих лет и опыта. Что изменилось, действительно ли я была виновата, почему эта ситуация осталась в памяти? Необходимо подойти к той маленькой девочке, успокоить ее, поддержать, обнять, сказать ей такие слова, чтобы у нее поменялось внутреннее состояние. Сказать, что мы одно целое, я буду оберегать тебя и любить. Затем уменьшить размер ребенка так, чтобы он поместился на ладони участника. А затем приложить ладонь с маленькой девочкой к сердцу и представить, как вы с ней соединяетесь и становитесь единым целым.
	Техника «Ручеек». Участники встают в два ряда напротив друг друга так, чтобы между ним мог пройти человек. В самом начале встает ведущий тренинга и встречает участника с объятьями. Каждый участник закрывает глаза и под музыку проходит через ручеек, а остальные участники нежно прикасаются к нему и говорят ласковые слова и комплименты.
	3 день тренинга.
	Цель: закрепить навыки по самосовладанию, обрести внутреннюю цельность.

№	ФИО	Самочувствие	Активность	Настроение до тренинга
1	Задорожный Анатолий	6.3	5.4	6.7
2	Злобина Татьяна	5.1	3.2	6.1
3	Татарченко Светлана	2.8	3.9	2.9
4	Ефименко Екатерина	5	4.4	6
5	Бейіс Дарига	5.9	5.4	5.8
6	Сатбалдинов Мийрам	5.9	4.4	4.8
7	Андагулова Мариям	2.5	2.9	1.8
8	Иминова Наргиз	5.4	5.4	6.2

№	ФИО	Самочувствие	Активность	Настроение после тренинга
1	Задорожный Анатолий	7	6.4	6.7
2	Злобина Татьяна	5.2	4.4	5.6
3	Татарченко Светлана	6.1	5.4	6.4
4	Ефименко Екатерина	6	6.1	6.8
5	Бейіс Дарига	6.6	6.1	6.8
6	Сатбалдинов Мийрам	7	5.9	6.7
7	Андагулова Мариям	5.4	5.1	6
8	Иминова Наргиз	6.4	5.8	7

Состояние участников до и после проведения тренингов указаны в следующей гистограмме:

В работе с пожилыми людьми важна поддержка, искренность и внимание. Глубокая проработка внутренних конфликтов не получилась, поэтому техники были направлены на расслабление, ресурс, осознание, развитие воображения, управление эмоциями и обретение цельности.

Заключение

Подводя итоги экспериментального исследования, можно сформулировать следующие выводы:

- в ходе тренинга установлено, что состояние человека улучшается, если не бороться, а принимать свои негативные эмоции, дифференцировать их на чувства, ощущения и образы и произносить вслух;
- жизненная позиция человека очень важна и влияет на его самооценку, уравновешенность и жизнестойкость. Если человек занимает активную жизненную позицию, то он легче справляется с жизненными трудностями;
- уровень жизненной энергии влияет на самооценку и удовлетворенность жизнью;
- обнаружена связь между тем, насколько хорошо человек разбирается в своих чувствах с его жизнестойкостью и удовлетворенностью жизнью;
- коммуникабельность влияет на жизнестойкость, уравновешенность и удовлетворенность жизнью;
- обнаружена связь между обидчивостью человека, его жизнестойкостью, уравновешенностью и удовлетворенностью жизнью. Менее обидчивые люди, более жизнестойки, уравновешены и удовлетворены жизнью;
- уровень дохода влияет на удовлетворенность жизнью, чем выше доход, тем больше удовлетворенность жизнью;
- цель на которой человек сосредоточен, влияет на то, как он мыслит, следовательно и на результат, который получает;
- для того, чтобы справиться со страхом и тревогой, нужно прожить самый страшный сценарий в голове.

В ходе эмпирического исследования подтвердились следующие гипотезы:

1. Самооценка зависит от уровня жизненной энергии.
2. Самооценка зависит от жизненной позиции.
3. Жизнестойкость зависит от жизненной позиции.
4. Жизнестойкость зависит от коммуникабельности.
5. На жизнестойкость влияет обидчивость пожилого человека.
6. Жизнестойкость зависит от того, насколько человек разбирается в своих чувствах.
7. Уравновешенность зависит от жизненной позиции $p=0.0489$ (активная>пассивная), от обидчивости $p=0.0461$ (обидчивый<нет), от способа реагирования $p=0.0309$ (выплескиваю эмоции-7, проглатываю-6.7, принимаю-5.3), от коммуникабельности $p=0.0078$ (коммуникабельный>нет).

8. Невротичность зависит от обидчивости $p=0.0018$ (обидчивый>нет), от дохода $p=0.0491$ (низкий>высокий), от того, насколько человек разбирается в своих чувствах $p=0.0376$ (разбирается<нет).

9. Эмоциональная лабильность зависит от обидчивости $p=0.0010$, от уровня дохода $p=0,0057$, от того, насколько человек разбирается в своих чувствах $p=0,0061$ (разбирается<нет).

10. Депрессивность зависит от обидчивости $p=0.0010$ (обидчивый>нет), от уровня энергии $p=0.0451$ (высокий<низкий), от уровня дохода $p=0.0367$, от оценки своих чувств $p=0.0010$ (разбираюсь в своих чувствах<нет).

11. Раздражительность зависит от обидчивости $p=0.0010$, от уровня дохода $p=0,0488$, от того, насколько разбирается в своих чувствах $p=0,0018$ (разбирается<нет), от образования: $p = 0.0343$ (средне-специальное-6.6, высшее-4.8, ученая степень-4.2, неполное среднее-4, среднее-4).

12. Импульсивность зависит от обидчивости $p=0.0002$, от уровня дохода $p=0.0327$, от образования $p = 0.0027$ (средне-специальное-5.2, неполное среднее-4, высшее-3.1, среднее-2.6, ученая степень-1.5).

13. Реактивная агрессия (доминирование) зависит от обидчивости $p=0.0027$, от образования: $p = 0.0444$ (неполное среднее-7, средне-специальное-6.7, высшее-4.7, ученая степень-4.5, среднее-4.3).

14. Уровень образования и обидчивость влияют на раздражительность, импульсивность и реактивную агрессию.

15. Уровень дохода влияет на раздражительность, невротичность, депрессивность, эмоциональную лабильность и импульсивность человека. Чем ниже доход, тем выше показатели.

16. Чем хуже человек разбирается в своих чувствах, тем выше раздражительность, невротичность, эмоциональная лабильность и депрессивность.

Список литературы:

1. YArushkin N.N. *Psichologicheskie osnovy samoregulyacii i samoorganizacii social'nyh sistem.* – Samara, 1995.
2. Mislavskij YU.A. *Samoregulyaciya i tvorcheskaya aktivnost' lichnosti //Voprosy psihologii.* 1988. № 3. – S.71-78.
3. Konopkin O.A. *Psichicheskaya samoregulyaciya proizvol'noj aktivnosti cheloveka (strukturno-funktional'nyj aspekt) // Voprosy psihologii.* 1995. № 1. – S. 5-12.
4. Morosanova V.I. *Psihologiya samoregulyacii: uchebnoe posobie.* – M.: SPb.: Nestor-Istoriya, 2012. – S. 280.
5. Osnickij A. K. *Rol' osoznannoj samoregulyacii v uchebnoj deyatel'nosti podrostkov // Voprosy psihologii.* – 2007. – № 3. – S. 42-51.
6. Nikiforov G.S., Filimonenko YU.I., Pol'shin A.K. *Psichologicheskie aspekty samoregulyacii sostoyanij.* – L., 1986.
7. Zejgarnik B.V., Holmogorova A.B., Mazur E.S. *Samoregulyaciya povedeniya v norme i patologii // Psiholog, zh.* 1988. T. 11. № 2. – S. 122-132.
8. Bolotova A.K., Pureckij M.M. *Razvitie idej samoregulyacii v istoricheskoy retrospektive // Kul'turno-istoricheskaya psihologiya.* 2015. T.11. № 3. – S. 64-74, Bandura A. *Self-efficacy: the exercise of control.* N.Y.: W.H. Freeman & Co, 1997. rp.604.
9. Kandyba N.A. *Psichologicheskie aspekty otnosheniya zhenshchin k odinochestvu i ee vliyanie na lichnost' / N.A. Kandyba // Problema sovremennoj psihologii.* - Vypusk 16. - 2012. – S. 431-439.
10. Aleksandrova L.A. *K koncepcii zhiznjestojkosti v psihologii // Sibirskaya psihologiya segodnya: Sb. nauchn. trudov. Vyp. 2 / P ot red. N.N. Gorbatovoj, A.V. Seryj, M.S. YAnickij. Kuzbassvuzizdat,* 2014. – S. 82-90.

**АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS**

Улунова Анна Евгеньевна – психология ғылымдарының докторы, Сумы мемлекеттік университетінің психология, саясаттану және әлеуметтік-мәдени технологиялар кафедрасының доценті

Улунова Анна Евгеньевна – доктор психологических наук, доцент кафедры психологии, политологии и социокультурных технологий Сумского государственного университета

Ulunova Anna Evgenievna – Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology, Political Science and Socio-cultural Technologies at Sumy State University

Гальцова Светлана Васильевна – психология ғылымдарының кандидаты, Сумы облыстық жоғары оқу орнынан кейінгі педагогикалық білім беру институтының психология кафедрасының аға оқытушысы

Гальцова Светлана Васильевна – кандидат психологических наук, старший преподаватель кафедры психологии Сумского областного института последипломного педагогического образования

Galtsova Svetlana Vasilievna – Candidate of Psychological Science, Senior Lecturer of the Department of Psychology at Sumy Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education

Толемисова Айгерим Даулетжановна – Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университетінің 1 курс магистранты

Толемисова Айгерим Даулетжановна – магистрантка 1 курса Казахского национального педагогического университета имени Абая

Tolemisova Aigerim Dauletzhanovna – 1st year undergraduate student of the Abai Kazakh National Pedagogical University.

Ниетбаева Гульмира Бекеновна – PhD докторы, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университетінің жалпы және қолданбалы психология кафедрасының аға оқытушысы

Ниетбаева Гульмира Бекеновна – доктор PhD по специальности «Педагогика и психология», старший преподаватель кафедры общей и прикладной психологии Казахского национального педагогического университета им. Абая

Nietbaeva Gulmira Bekenovna – PhD in Pedagogy and Psychology, Senior Lecturer of the Department of General and Applied Psychology, Kazakh National Pedagogical University named after Abay

Төлегенова Акмарал Серікқызы – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, «Педагогика және психология» мамандығының 2 курс магистранты

Төлегенова Акмарал Сериковна – магистрант 2 курса «Педагогика и психологии», Казахского национального университета имени Абая

Tolegenova Akmaral Serikovna – 2nd year master's student of "Pedagogy and Psychology", Kazakh national pedagogical university Abai

Тәжібаев Талғат Бекжүрсінұлы – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті педагогика және психология кафедрасының аға оқытушысы, психология ғылымдарының кандидаты

Тажибаяв Талғат Бекжүрсінұлы – кандидат психологических наук, старший преподаватель кафедры педагогики и психологии Казахский национальный университет имени Абая

Tazhibayev Talgat Bekzhursinovich – candidate of Psychological sciences, senior lecturer of the department of pedagogy and psychology Abai Kazakh national pedagogical university

Изат Меруерт Магауяқызы – педагогика ғылымдарының магистрі, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің оқытушысы.

Изат Меруерт Магауяқызы – магистр педагогических наук, преподаватель Казахского Национального университета имени Абая

Izat Meruert Magauyakyzy – master of pedagogical Sciences, Professor of the Kazakh National University named after Abay

Ошақпаева Сағыныш Қонысқызы – педагогика ғылымдарының магистрі, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің аға оқытушысы.

Ошакпаева Сагынш Конысовна – магистр педагогических наук, старший преподаватель Казахского Национального университета имени Абая

Oshakpaeva Sagynysh Konysovna – master of pedagogical Sciences, senior teacher Kazakh National University named after Abay

Жаппасбаева Камшат Нуржігітқызы – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің магистранты

Жаппасбаева Камшат Нуржигитқызы – магистрант Казахского Национального университета имени Абая

Zhapbasbayev Kamshat Nurzhigitova – graduate student of Kazakh National University named after Abay

Ақажанова Алма Таурбековна – доцент, психологических наук, профессор, по отделу образования социальных наук (психологии), Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан.

Ақажанова Алма Таурбековна – психология ғылымдарының доценті, профессор, Кәсіби даярлау бөлімі Әлеуметтік ғылымдар (Психология) білім беру бөлімі, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Akajanova Alma Taurbekovna – associate Professor, Psychological Sciences, Professor, Lecturer in the Department of Education of Social Sciences(Psychology), Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Нурдаuletова Зауреш Нурсеятовна – кәсіби даярлау бөлімі әлеуметтік ғылымдар (Психология) білім беру бөлімі бойынша 2 курс магистранты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Нурдаuletова Зауреш Нурсеятовна – магистрант 2 курса по отделу образования социальных наук (психологии), Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан.

Nurdavletova Zfuresh Nursiatovna – 2nd year Master's student in the Department of Education of Social Sciences(Psychology), Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Айтжанова Роза Мукантаевна – ғылыми жетекші ,педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті

Айтжанова Роза Мукантаевна – кандидат педагогических наук, профессор, Карагандинский государственный университет имени Е.А.Букетова

Aitzhanova Roza Mukhantaevna – Candidate of Pedagogical Sciences, professor, Karaganda State University of E.A. Buketov

Жұмабай Мархаббат Айдаuletқызы – магистрант, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті

Жумабай Мархаббат Айдаuletовна – магистрант, Карагандинский государственный университет имени Е.А. Букетова

Zhumabay Marhabbat Aidauletkyzy – master student, Karaganda State University of E.A. Buketov

Зыкова Наталья Михайловна – п.с.ғ.канд. Сәтбаев Университеті, Қоғамдық пәндер кафедрасы, Алматы қ., Қоғамдық пәндер кафедрасының ассоц. Профессоры,

Зыкова Наталья Михайловна – кандидат психологических наук, ассоциированный профессор кафедры Общественных дисциплин Сатпаев университета, г.Алматы,

Zykova Natalia Mikhajlovna – Candidate of Psychological Sciences Professor at the Department of Social Science Satpaev University, Almaty,

Маусымбек Шырын Тоқтарқызы – Алматы қ. Сәтбаев Университеті Инженерлік жүйелер және желілер кафедрасының 1 курс магистранты,

Маусымбек Шырын Тоқтарқызы – магистрант первого курса кафедры Инженерных систем и сетей Сатпаев университета, г. Алматы,

Maussymbek Shyryn Toktarkyzy – first-year master's student at Satpaev University, Engineering systems and networks department, Almaty.

Бердалыева Акилгек Сайрамбековна – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, жалпы және қолданбалы психология кафедрасының 2-курс магистранты

Бердалиева Акилгек Сайрамбековна – магистрант 2-го курса кафедры общей и прикладной психологии Казахского национального университета им. Аль-Фараби

Berdalyuева Akilgek Sairambekovna – 2nd year master's student of the Department of General and Applied Psychology at Al-Farabi Kazakh National University

Болтаева Алия Масакбаевна – Эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, жалпы және қолданбалы психология кафедрасының доцент м.а., психология ғылымдарының кандидаты.

Болтаева Алия Масакбаевна – и.о.доцента кафедры общей и прикладной психологии Казахского национального университета им. Аль-Фараби, кандидат психологических наук

Boltayeva Aliya Masakbaevna – acting associate professor of general and applied psychology department of Al-Farabi Kazakh National University, candidate of psychological sciences

Абишева Эльмира Даулетовна – кандидат психологических наук, ст. преподаватель Казахского национального педагогического университета имени Абая

Абишева Эльмира Даулетовна – психология ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің аға оқытушысы

Abisheva Elmira Dauletovna – candidate of Psychological Sciences, Senior Lecturer of the Kazakh National Pedagogical University named after Abai

Нариман Амина – кәсіби даярлау бөлімі әлеуметтік ғылымдар (Психология) білім беру бөлімі бойынша 2 курс магистранты, Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан.

Нариман Әмина – магистрант 2 курса по отделу образования социальных наук (психологии), Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан.

Nariman A – 2nd year Master's student in the Department of Education of Social Sciences (Psychology), Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Каракулова Зауре Шапаевна – кандидат психологических наук, старший преподаватель кафедры «Общей и прикладной психологии» Казахского национального педагогического университета имени Абая

Каракулова Зауре Шапаевна – психология ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің "Жалпы және қолданбалы психология" кафедрасының аға оқытушысы

Karakulova Zauře Shapaevna – candidate of psychological Sciences, senior lecturer of the Department "General and applied psychology" of the Kazakh national pedagogical University named after Abai

Токтакулинов Адылжан Анварович – магистрант 2 курса, специальности «Психология» Казахского национального педагогического университета имени Абая.

Токтакулинов Адылжан Анварович – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің "Психология" мамандығының 2 курс магистранты.

Toktakulinov Adylzhan Anvarovich – 2nd year master's student, specialty "Psychology" of the Kazakh national University named after Abai.

Тленчиева Нуржамал Сейдалиевна – педагогикалық ғылымдар кандидаты, Эл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, жалпы және қолданбалы психология кафедрасының доценты м.а.

Тленчиева Нуржамал Сейдалиевна – кандидат педагогических наук, и.о доцента кафедры общей и прикладной психологии, Казахского Национального университета им. Аль-Фараби

Tlenchieva Nurzhamal – Acting Associate Professor, Department of General and Applied Psychology, Candidate of Pedagogical Sciences Al-Farabi Kazakh National University

Мукушева Каншайым Муратовна – Эл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, жалпы және қолданбалы психология кафедрасының 2 курс магистранты

Мукушева Каншайым Муратовна – магистрант 2 курса, кафедры общей и прикладной психологии, Казахского Национального университета им. Аль-Фараби

Mukusheva Kanshaiym Muratovna – 2nd year master's student Department of General and Applied Psychology, Al-Farabi Kazakh National University

Тәжібаев Талғат Бекжүрсінұлы – Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университеті педагогика және психология кафедрасының аға оқытушысы, психология ғылымдарының кандидаты

Тажибаев Талгат Бекжурсинович – кандидат психологических наук, старший преподаватель кафедр педагогики и психологии Казахский национальный педагогический университет имени Абая

Tazhibayev Talgat Bekzhursinovich – Candidate of Psychological Sciences, Senior Lecturer of the Department of Pedagogy and Psychology Abai Kazakh National Pedagogical University

Бекжүрсін Перизат Талғатқызы – Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университеті Дефектология мамандығының 2 курс магистранты

Бекжурсин Перизат Талгатовна – Магистрант 2 курса Казахского национального педагогического университета имени Абая

Bekzhursin Perizat Talgatkyzy – 2nd year Master's student of the Abai Kazakh National Pedagogical University

Шегебай Ж.В. – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, «Педагогика және психология» мамандығының 1 курс магистранты

Шегебай Ж.В. – магистрант 1 курса «Педагогики и психологии», Казахского национального университета имени Абая

Shegebay Zh.U. – 1st year undergraduate student of the Abai Kazakh National Pedagogical University.

Ташимова Фатима Сагымбековна – әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің Жалпы және қолданбалы психология кафедрасының доценті.

Ташимова Фатима Сагымбековна – доцент кафедры Общей и прикладной психологии Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Tashimova Fatima Sagymbekovna – associate professor of the Department of general and Applied Psychology of the Al-Farabi Kazakh National University.

Мазитова Дана Ерікқызы – әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің Жалпы және қолданбалы психология кафедрасының 7М03117 мамандығының 2-курс магистранты.

Мазитова Дана Ериковна – магистрант 2 курса по специальности 7М03117 кафедры Общей и прикладной психологии Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Mazitova Dana Erikovna – is a 2nd-course master's student in the specialty 7M03117 of the Department of General and Applied Psychology of the Al-Farabi Kazakh National University.

Кулжабаева Сымбат Фархатовна – магистрант 2 курса специальности «Психология» Казахского национального педагогического университета имени Абая

Кулжабаева Сымбат Фархатовна – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Психология» мамандығының 2 курс магистранты

Kulzhabayeva Symbat Farkhatovna – master's student of the 2nd year of the specialty "Psychology" of the Kazakh National Pedagogical University named after Abai

Дакина. Г.Т. – Қазақ инновациялық гуманитарлық –заң университеті, аға оқытушы, педагогика ғылымдарының магистрі

Дакина. Г.Т. – Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, старший преподаватель, магистр педагогических наук

Dakina. G. T. – Kazakh Humanitarian and Legal Innovation University, senior lecturer, Master of Pedagogical Sciences

Жұмақұлова Г.А. – Қазақ инновациялық гуманитарлық –заң университеті, педагогика ғылымдарының магистрі, оқытушы

Жұмақұлова Г.А. – Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, магистр педагогических наук., преподаватель

Zhumakulova G.A. – Kazakh Humanitarian and Legal Innovation University, Master of Pedagogical Sciences., lecturer.

Құрмашова Айдана Серікқызы – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, жалпы және қолданбалы психология кафедрасының 2-курс магистранты

Курмашова Айдана Сериккызы – магистрант 2-го курса кафедры общей и прикладной психологии Казахского национального университета им. Аль-Фараби

Kurmashova Aidana Serikkyzy - 2nd year master's student of the Department of General and Applied Psychology at Al-Farabi Kazakh National University

Баймолдина Лаура Оразбековна – PhD, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, жалпы және қолданбалы психология кафедрасының доцент м.а.

Баймолдина Лаура Оразбековна – PhD, и.о.доцента кафедры общей и прикладной психологии Казахского национального университета им. Аль-Фараби

Baumoldina Laura Orazbekovna – PhD, acting associate professor of general and applied psychology department of Al-Farabi Kazakh National University

Нурымов Ермек Сейсейбекұлы – PhD докторант 2 курс. Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университет.

Нурымов Ермек Сейсейбекович – PhD докторант 2 курса. Казахский национальный педагогический университет имени Абая.

Nurymov Ermek Seiseybekovich – PhD doctoral student 2 course. Abai Kazakh National Pedagogical University.

Жиенбаева Надежда Бейсеновна – психология ғылымдарының докторы профессор.

Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университет.

Жиенбаева Надежда Бейсеновна – доктор психологических наук, профессор.

Казахский национальный педагогический университет имени Абая.

Zhienbaeva Nadezhda Beisenovna – Doctor of Psychology, Professor. Abai Kazakh National Pedagogical University.

Сатова А.К. – доктор психологических наук, профессор кафедры общей и прикладной психологии КазНПУ им. Абая.

Сатова А.К. – психология ғылымдарының докторы, Абай атындағы ҚазҰПУ жалпы және қолданбалы психология кафедрасының профессоры.

Satova A.K. – Doctor of Psychology, Professor of the Department of General and Applied Psychology, KazNPU named after Abai.

Рымжанова Г.Ш. – магистрант 2 курса специальности 7М03105 – Социальные науки (Психология).

Рымжанова Г.Ш. – 7М03105 – Элеуметтік ғылымдар (Психология) мамандығының 2 курс магистранты.

Rymzhanova G.Sh. – 2nd year master's student of specialty 7M03105 – Social Sciences (Psychology).

Ауельбекова Назгуль Жайыковна – магистрант, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, nazgul_auelbekov@mail.ru

Әуелбекова Назгүл Жайыққызы – магистрант, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, nazgul_auelbekov@mail.ru

Auylbekova Nazgul – Master student al-Farabi Kazakh National University, nazgul_auelbekov@mail.ru

Ахтаева Надия Селихановна – Профессор, доктор психологических наук Казахского Национального Университета имени аль-Фараби, nadiyans@mail.ru

Ахтаева Надия Селихановна – профессор, психология ғылымдарының докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, nadiyans@mail.ru

Akhtaeva Nadia – Professor, Doctor of Psychological Sciences, Al-Farabi Kazakh National University, nadiyans@mail.ru

Клепиков Дмитрий Александрович – докторант, Казахский Национальный Медицинский Университет имени С.Д. Асфендиярова, klepikov.d@kaznmu.kz

Клепиков Дмитрий Александрович – докторант, С.Ж. Асфендияров атындағы Қазақ Ұлттық Медицина Университеті, klepikov.d@kaznmu.kz

Klepikov Dmitriy – doctoral student, Asfendiyarov Kazakh National Medical university, klepikov.d@kaznmu.kz